

**POSEBNO IZVJEŠĆE O STANJU
PRAVA DJECE S POSEBNIM
POTREBAMA/SMETNJAMA U
PSIHOFIZIČKOM RAZVOJU**

Sadržaj

I. UVOD	6
II. ZAKONODAVNI OKVIR	7
2.1. MEĐUNARODNI INSTRUMENTI	7
2.1.1. UN-ova Opća deklaracija o ljudskim pravima.....	7
2.1.2. UN-ova Konvencija o pravima djeteta.....	7
2.1.3. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom.....	8
2.1.4. UN-ova Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom	11
2.1.5. UNESCO-ova Konvencija protiv diskriminacije u odgoju i obrazovanju	11
2.1.6. Protokol br. 1 uz Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.....	11
2.1.7. Revidirana Europska socijalna povelja	11
2.2. DOMAĆE ZAKONODAVSTVO	12
2.2.1. Ustavi.....	12
2.2.2. Strategije	13
2.2.3. Okvirni zakoni koji se odnose na obrazovanje i institucije.....	14
2.2.4. Zakonodavstvo Bosne i Hercegovine, entiteta i Brčko Distrikta BIH.....	15
III. AKTUALNO STANJE NA TERENU	24
3.1. USTANOVE ZA DJECU S POSEBNIM POTREBAMA	24
3.1.1. Zavod za specijalno obrazovanje i odgoj djece „Mjedenica“	24
3.1.2. JU Centar za odgoj, obrazovanje, radno osposobljavanje i zapošljavanje mentalno retardirane djece, djece oboljele od autizma i cerebralne paralize „Vladimir Nazor“	25
3.1.3. Dom za djecu ometenu u tjelesnom ili psihičkom razvoju „Marija-naša nada“, Široki Brijeg .	27
3.1.4. Zavod za slijepce i slabovidne „Budućnost“, Derventa	28
3.1.5. Centar „Sveta obitelj“, Mostar	29
3.1.6. Centar za slijepu i slabovidnu djecu, Sarajevo	29
3.1.7. Centar za slušnu i govornu rehabilitaciju, Sarajevo	30
3.1.8. Centar za djecu s posebnim potrebama, Trebinje	31
3.1.9. Centri za djecu s posebnim potrebama.....	33
3.1.10. Specijalne škole	33

3.2. UDRUGE/SAVEZI	35
3.2.1. Savez defektologa Bosne i Hercegovine.....	35
3.2.2. Savezi u Republici Srpskoj	36
3.2.3. Udruge roditelja djece s Downovim sindromom	39
3.2.4. Udruge roditelja djece s poteškoćama.....	40
3.2.5. Savez organizacija za podršku osobama s intelektualnim teškoćama FBiH „Sumero“	41
3.3. STANJE U USTANOVAMA ZA ZBRINJAVANJE MENTALNO INVALIDNIH OSOBA	41
IV. KONZULTATIVNI SASTANCI S PREDSTAVNICIMA VLASTI	43
4.1. MINISTARSTVO ZDRAVLJA I SOCIJALNE SKRBI RS-A	43
4.2. MINISTARSTVO PROSVJETE I KULTURE RS-A.....	43
4.3. REPUBLIČKI PEDAGOŠKI ZAVOD REPUBLIKE SRPSKE.....	45
V. ULOGA I POTREBE RODITELJA DJECE S POSEBNIM POTREBAMA.....	46
VI. DJECA S POREMEĆAJEM U AUTISTIČNOM SPEKTU	47
6.1. ANALIZA PROBLEMA.....	47
6.2. MOGUĆA RJEŠENJA	49
VII. SLUČAJEVI POVREDA PRAVA DJECE.....	50
7.1. SLUČAJ DISKRIMINACIJE DJEČAKA.....	50
7.2. SLUČAJ DJEČAKA OBOJJELOG OD VEOMA RIJETKE BOLESTI	51
7.3. SLUČAJ DJEVOJČICE S TEŠKOĆAMA VIDA I UMJERENOM MENTALNOM RETARDACIJOM	52
7.4. SLUČAJ AUTISTIČNOG DJEČAKA	52
7.5. UDRUGA RODITELJA I OSOBA S AUTIZMOM URDOSA IZ TUZLE	52
VIII. ZAPAŽANJA I ZABRINUTOSTI OMBUDSMANA	53
8.1. POZITIVNA ZAPAŽANJA	53
8.2. OPĆA ZABRINUTOST OMBUDSMANA	54
8.2.1 Problemi invalidnih osoba s refleksijom na prava djece s posebnim potrebama.....	54
8.2.2 Proces kategorizacije/razvrstavanja.....	54
8.2.3 Problemi inkluzije u praksi	55
IX. PREPORUKE	58
ANEKS	60

PREDGOVOR

Polazeći od temeljnih načela o ljudskim pravima da su sva ljudska bića slobodna i jednaka u dostojanstvu i ljudskim pravima uz potpuno uvažavanje svih načela UN-ove Konvencije o pravima djeteta, Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (BiH) ocijenila je potrebnim procijeniti stanje prava djece s posebnim potrebama/smetnjama u psihofizičkom razvoju. U vezi s tim, ombudsmeni su konstatirali potrebu izrade posebnog izvješća kako bi ukazali na poteškoće s kojima se susreću djeca i njihove obitelji, odnosno kako bi ukazali na nedosljednost u provedbi međunarodnih i domaćih zakonskih propisa i povredu temeljnih dječjih prava.

Ombudsmeni BiH naročito su posvećeni tomu da naša država u što većoj i kvalitetnoj mjeri provodi jedinstvene odredbe i obvezujuće članke UN-ove Konvencije o pravima djeteta, što svima nama daje veliku nadu za budućnost i stavlja dječja prava na samu granicu globalne borbe za ljudska prava. Odrastanje u okruženju u kojemu se prava djeca ispunjavaju, u okruženju u kojemu se glas djece čuje i uvažava i u kojemu se poštuje najbolji interes djeteta, dobra je osnova za razvoj djece u sretno i odgovorne građane koji će tražiti ostvarenje svojih prava, a istodobno ispunjavati svoje obveze prema društvu i državi, ali i poštivati i uvažavati prava drugih i drugačijih.

Ako se čitanjem ovoga Posebnog izvješća pridružite velikome broju pojedinaca i organizacija odlučnih da stvore uvjete u kojima će sva djeca postati nositelji svojih prava, stvarni subjekti društva u kojemu žive, a samim time pridonijeti izgradnji boljeg i sretnijeg društvenog okruženja, ombudsmeni su, jednim dijelom, uspjeli u svojim naporima.

Ombudsmeni za ljudska prava BiH

Jasminka Džumhur

Nives Jukić

Ljubomir Sandić

I. UVOD

Analiza stanja prava djece s posebnim potrebama aktivnost je koju je provela Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH (u daljnjem tekstu: Institucija ombudsmana) s ciljem identificiranja problema djece s posebnim potrebama na koje će ombudsmeni svojim preporukama upozoriti vlast, inicirajući njezinu nužnu žurnu aktivnost.

Riječ je o nastavku aktivnosti poduzetih u 2009. godini, a koje se tiču Posebnog izvješća o stanju u ustanovama za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba u BiH¹ i Analize usklađenosti zakonodavstva BiH s Konvencijom o pravima djeteta. Također, u studenome ove godine Institucija ombudsmana je, u suradnji s nevladinom organizacijom *Save the Children Norway* predstavila Posebno izvješće o pravima djece smještene u ustanove, s posebnim osvrtom na normative i standarde, i Posebno izvješće o sudjelovanju djece i odraslih u interesu djece u školama.

Analiza obuhvaća dva dijela. Prvi je usmjeren na markiranje propisa iz područja zaštite djece s posebnim potrebama, njihovo obrazovanje, socijalnu i zdravstvenu skrb, a kao izvori prava analizirani su osnovni zakoni na razini države, entiteta i Brčko Distrikta BiH te drugi propisi. U njemu su predstavljeni konkretni aktualni problemi djece s posebnim potrebama, spoznati u praksi za vrijeme obilaska institucija u kojima se djeca s posebnim potrebama obrazuju, liječe ili samo borave; razgovorom s profesionalcima i predstavnicima nadležnih ministarstava, kao i tijekom posjeta i razgovora s predstavnicima udruga roditelja djece s posebnim potrebama. Problem djece s posebnim potrebama se, zbog svoje složenosti, može rješavati samo zajedničkim djelovanjem stručnjaka iz područja zdravstva, socijalne skrbi i obrazovanja.

Posebice naglašavamo kako se Bosna i Hercegovina također suočava s ozbiljnom zadaćom socijalne reforme, koju još nije započela i čija odgoda samo usložnjava već ionako teške socijalne prilike u zemlji. Ima li se u vidu činjenica da je ratificiranjem revidirane Socijalne povelje u listopadu 2008. godine BiH obvezana da svojom socijalnom politikom, koja je po karakteru i nacionalna i međunarodna, stvori uvjete u kojima će se poštivati sva prava i načela (jedno od njih je „da djeca i mladež imaju pravo na posebnu zaštitu od fizičkih i moralnih razlika kojima su izloženi“), očito pred vlastima stoje zadaci koji se nužno i žurno moraju rješavati i čija odgoda samo multiplicira probleme.

Poseban osvrt dali smo na probleme autizma i autistične djece, s obzirom na njihove specifičnosti, ali smo posvetili pozornost što većem broju djece s posebnim potrebama kako bi nadležne upoznali s njihovim problemima i „podsjetili“ da smo obvezni što potpunije i kvalitetnije primijeniti Konvenciju o pravima djeteta. Istodobno smo htjeli ukazati i široj društvenoj javnosti da su u pitanju naša djeca, da „ne zatvara oči“ i ignorira probleme ove djece i njihovih obitelji, te da smo svi, i kao pojedinci i kao obnašatelji vlasti, obvezni raditi u najboljem interesu djece. S druge strane, bili smo iznenađeni i ganuti činjenicom s kolikom ljubavlju, entuzijazmom, hrabrošću, voljom i snagom roditelji djece i stručne osobe na sve načine teže osposobljavanju, odgajanju, obrazovanju i socijalizaciji ove djece.

Odlučili smo se za ovaj korak znajući da je pred nama teška zadaća, imajući u vidu probleme i nedostatke sustava u ispunjavanju prava djece. No, naglašavamo da je ovo izvješće tek početak dugoročne aktivnosti koju će Institucija ombudsmana provoditi.

¹ Vidjeti više na stranici: www.ombudsman.gov.ba

II. ZAKONODAVNI OKVIR

2.1. MEĐUNARODNI INSTRUMENTI

2.1.1. UN-ova Opća deklaracija o ljudskim pravima

Članak 1. Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima.

2.1.2. UN-ova Konvencija o pravima djeteta

Mjerodavni članci Konvencije o pravima djeteta kojima se uređuju prava djeteta s posebnim potrebama na zdravlje i zdravstvenu zaštitu su naročito:

- članak 6. Pravo na život,
- članak 23. Pravo djece s teškoćama u razvoju na dostojanstven život,
- članak 24. Pravo na zdravlje i liječenje,
- članak 25. Obveza nadzora radi skrbi, zaštite i zbrinjavanja tjelesnog ili duševnog zdravlja djeteta,
- članak 26. Pravo na socijalnu sigurnost,
- članak 27. Pravo na životni standard primjeren tjelesnom, duševnom, duhovnom i moralnom razvoju
- članak 28. Pravo na obrazovanje na temelju jednakih mogućnosti.

Članak 23. glasi:

„1. Države potpisnice priznaju da dijete s teškoćama u duševnom ili tjelesnom razvoju treba voditi ispunjen i pristojan život u uvjetima koji jamče dostojanstvo, jačaju djetetovo oslanjanje na vlastite snage i olakšavaju njegovo djelatno sudjelovanje u zajednici.

2. Države potpisnice priznaju pravo djetetu s teškoćama u razvoju na posebnu skrb te će, ovisno o raspoloživim sredstvima, poticati i osiguravati svakom takvom djetetu, kao i onima koji su odgovorni za njegovu skrb, pružanje pomoći koju zatraže i koja je primjerena stanju djeteta i uvjetima u kojima žive njegovi roditelji ili drugi koji skrbe za njega.

3. Priznajući djetetu s teškoćama u razvoju posebne potrebe, pružanje pomoći prema stavku 2. ovog članka bit će besplatno kad god je to moguće, uz uvažavanje materijalnih mogućnosti djetetovih roditelja ili drugih osoba koje skrbe za njega, te će biti organizirano tako da djetetu s teškoćama u razvoju osigura djelotvoran pristup obrazovanju, stručnoj izobrazbi, zdravstvenim službama, rehabilitacijskim službama, pripremi za zapošljavanje i mogućnostima razonode, što mu omogućuju puno uključivanje u zajednicu i osobni razvoj, uključujući njegov kulturni i duhovni napredak.

Države potpisnice će u duhu međunarodne suradnje promicati razmjenu najvažnijih obavijesti iz područja preventivne zdravstvene zaštite te medicinskog, psihološkog i funkcionalnog tretmana djece s

teškoćama u razvoju, uključujući širenje i pristup obavijestima o metodama rehabilitacije, obrazovanja i izbora zanimanja, kako bi se unaprijedile sposobnosti i vještine te proširila domaća iskustva u tim područjima. U vezi s tim, osobita pozornost posvetit će se potrebama zemalja u razvoju“, a na što je UN-ov Odbor za prava djeteta, razmatrajući Inicijalno izvješće Bosne i Hercegovine o stanju prava djeteta u svibnju 2005. godine, iskazao zabrinutost zbog postojanja diskriminatorne prakse i predrasuda prema djeci s invaliditetom i nepostojanja zadovoljavajuće medicinske zaštite i odgovarajućih uvjeta za obrazovanje.“

2.1.3. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom²

Osnovni cilj Konvencije je promicati, štiti i osiguravati puno i ravnopravno uživanje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda svih osoba s invaliditetom, uključujući i djecu.³

Članak 3. Opća načela

Opća načela su:

- a) poštivanje urođenog dostojanstva, osobne autonomije, uključujući slobodu osobnog izbora i neovisnost osoba;
- b) nediskriminacija;
- c) puno i učinkovito sudjelovanje i uključivanje u društvo;
- d) poštivanje razlika i prihvaćanje osoba s invaliditetom kao dijela ljudske raznolikosti i čovječnosti;
- e) jednakost mogućnosti;
- f) pristupačnost;
- g) jednakost između muškaraca i žena;
- h) poštivanje razvojnih sposobnosti djece s teškoćama u razvoju i poštivanje prava djece s teškoćama u razvoju na očuvanje vlastitog identiteta.

Članak 4. Opće obveze

1. Države potpisnice obvezuju se osigurati i promicati puno ostvarenje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda svih osoba s invaliditetom bez bilo kakve diskriminacije po osnovi invaliditeta. U tu se svrhu države potpisnice obvezuju da će, među ostalim:

e) poduzeti sve odgovarajuće mjere kako bi se uklonila diskriminacija po osnovi invaliditeta, počinjena/prsktirana od strane bilo koje osobe, organizacije ili privatnog poduzeća.

Članak 5. Jednakost i nediskriminacija

² Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom s protokolima je dana 7. 12. 2009. ratificirao Zastupnički dom PSBiH, a dana 15. 12. 2009. Dom naroda PSBiH.

³ Članak 1. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom.

1. Države potpisnice prihvaćaju da su sve osobe jednake pred zakonom te imaju jednako pravo, bez ikakve diskriminacije, na zaštitu i dobrobit od zakona.

2. Države potpisnice će zabraniti bilo kakvu diskriminaciju po osnovi invaliditeta i osigurati će osobama s invaliditetom jednaku i djelotvornu zaštitu od diskriminacije.

3. Kako bi promicale jednakost i ukinule diskriminaciju, države potpisnice poduzet će sve primjerene korake za osiguranje razumne prilagodbe.

4. Posebne mjere potrebne za ubrzanje ili ostvarivanje *de facto* jednakosti osoba s invaliditetom neće se smatrati diskriminacijom prema odredbama ove Konvencije.

Članak 7. Potrebne mjere za djecu s invaliditetom

1. Države potpisnice osigurati će sve potrebne mjere kako bi se zajamčilo djeci s teškoćama u razvoju puno uživanje ljudskih prava i temeljnih sloboda ravnopravno s drugom djecom.

2. U svim aktivnostima koje se odnose na djecu s teškoćama u razvoju, prvenstveni značaj bit će pridat najboljim interesima djeteta.

3. Države potpisnice osigurati će da djeca s teškoćama u razvoju imaju pravo slobodno izraziti svoje stavove o svim pitanjima koja ih se tiču, a njihovi stavovi će se razmatrati u skladu s njihovom dobi i zrelosti, ravnopravno s drugom djecom, a u ostvarivanju toga prava bit će im pružena pomoć, sukladno razini teškoća u razvoju i uzrastu.

Članak 8. Podizanje razine svijesti

1. Države potpisnice obvezuju se odmah usvojiti učinkovite i primjerene mjere u svrhu:

a) podizanja razine svijesti javnosti u svim segmentima društva, uključujući i razinu obitelji, vezano uz invaliditet i osobu s invaliditetom, kao i promicanja poštivanja njihovih prava i dostojanstva;

b) borbe protiv stereotipa, predrasuda i štetnih postupaka prema osobama s invaliditetom u svim područjima života, uključujući one utemeljene na spolu i dobi;

c) podizanja svijesti javnosti o sposobnostima i doprinosu osoba s invaliditetom.

2. Mjere za postizanje navedenih ciljeva uključuju:

a) pokretanje i provođenje djelotvornih kampanja podizanja svijesti javnosti u cilju:

(I.) senzibiliziranja javnosti za prava osoba s invaliditetom;

(II.) promicanja pozitivne percepcije osoba s invaliditetom i većeg stupnja društvene svijesti o osobama s invaliditetom;

(III.) promicanja priznavanja vještina, stvarnih vrijednosti i sposobnosti osoba s invaliditetom;

(IV.) promicanja priznavanja vještina, stvarnih vrijednosti i sposobnosti osoba s invaliditetom, te njihov doprinos na radnom mjestu i tržištu rada.

Članak 24. Obrazovanje

1. Države potpisnice priznaju pravo osoba s invaliditetom na obrazovanje. U svrhu ostvarivanja ovoga prava bez diskriminacije i na temelju jednakih mogućnosti, države potpisnice osigurat će sveobuhvatno obrazovanje na svim razinama, kao i cjeloživotno obrazovanje usmjereno na:

- a) puni razvoj ljudskog potencijala i osjećaja dostojanstva i vlastite vrijednosti, veće poštivanje ljudskih prava, temeljnih sloboda i ljudske raznolikosti;
- b) razvoj ličnosti osoba s invaliditetom, kao i njihovih talenata i kreativnosti, te duševnih i tjelesnih sposobnosti, u njihovom punom potencijalu;
- c) omogućavanje djelotvornog sudjelovanja osoba s invaliditetom u slobodnom društvu.

2. U ostvarivanju ovoga prava države potpisnice osigurat će:

- a) da osobe s invaliditetom ne budu isključene iz općeg obrazovnog sustava po osnovi svoga invaliditeta, te da djeca s teškoćama u razvoju ne budu isključena iz besplatnog i obveznog osnovnog ili srednjeg obrazovanja po osnovi teškoća u razvoju;
- b) da osobe s invaliditetom ne budu isključene iz općeg obrazovnog sustava po osnovi svoga invaliditeta, te da djeca s teškoćama u razvoju ne budu isključena iz besplatnog i obrazovnog osnovnog ili srednjeg obrazovanja po osnovi teškoća u razvoju;
- c) razumnu prilagodbu individualnim potrebama;
- d) da osobe s invaliditetom dobiju potrebnu pomoć unutar općeg obrazovnog sustava, kako bi se olakšalo njihovo učinkovito obrazovanje;
- e) pružanje učinkovitih individualiziranih mjera podrške u okruženjima koja najviše pridonose akademskom i društvenom razvoju sukladno cilju potpunog uključivanja.

Članak 25. Zdravlje

Države potpisnice priznaju pravo osobama s invaliditetom na uživanje najviših ostvarivih standarda tjelesnog i duševnog zdravlja, bez diskriminacije po osnovi invaliditeta. Države potpisnice poduzet će sve prikladne mjere kako bi osobama s invaliditetom osigurale pristup zdravstvenim službama, uključujući rehabilitaciju povezanu sa zdravljem, vodeći računa o njihovu spolu.

Članak 26. Osposobljavanje i rehabilitacija

1. Države potpisnice poduzet će djelotvorne i prikladne mjere, uključujući pritom i vršnjačku pomoć, kako bi omogućile osobama s invaliditetom stjecanje i održavanje najveće moguće neovisnosti i najpotpuniju moguću tjelesnu, duševnu, društvenu i profesionalnu sposobnost, te punu uključenost i sudjelovanje u svim područjima života. U tu svrhu države potpisnice će organizirati, ojačati i proširiti sveobuhvatne usluge i programe osposobljavanja i rehabilitacije, posebice na području zdravstva, zapošljavanja, obrazovanja i socijalnih usluga.

2. Države potpisnice promicat će razvoj temeljne i trajne obuke stručnjaka i drugog osoblja koje radi u službama osposobljavanja i rehabilitacije.

3. Države potpisnice promicat će dostupnost, poznavanje i uporabu pomoćnih naprava i tehnologija oblikovanih za osobe s invaliditetom i koje su vezane uz osposobljavanje i rehabilitaciju.

2.1.4. UN-ova Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom⁴

Pod „izjednačavanjem mogućnosti“ u ovim se pravilima podrazumijeva proces u društvu u kojemu se daje podrška osobama s invaliditetom u sklopu redovitih struktura školstva, zdravstva, zapošljavanja i socijalnih službi.

2.1.5. UNESCO-va Konvencija protiv diskriminacije u odgoju i obrazovanju⁵

Ovom se konvencijom također obvezuje država na to da, prema svojim mogućnostima i potrebama, odredi, razradi i provede politiku koja teži promicanju jednakih mogućnosti i postupaka u odgoju i obrazovanju.⁶

2.1.6. Protokol br. 1 uz Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda

Članak 2. (Pravo na obrazovanje)

Nitko ne može biti lišen prava na obrazovanje. U provođenju svih svojih funkcija iz područja obrazovanja i nastave država poštiva pravo roditelja na to da, sukladno njihovim vjerskim i filozofskim uvjerenjima, osiguraju takvo obrazovanje i nastavu.

2.1.7. Revidirana Europska socijalna povelja⁷

Bosna i Hercegovina ratificirala je Revidiranu Europsku socijalnu povelju 2008. godine, prihvaćajući neke od njezinih članaka koji se izravno tiču djece, prava obitelji na socijalnu skrb, pravnu i ekonomsku zaštitu, prava na socijalnu sigurnost, na socijalnu i medicinsku pomoć, prava na korištenje usluga službi socijalne skrbi i prava djece i mladih na socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu. Ove su odredbe propisane radi osiguranja odrastanja djeteta u sredini povoljnijoj za puni procvat njegove osobnosti i razvoj njegovih duševnih i osobnih sposobnosti.

⁴ Vijeće ministara BiH, na sjednici održanoj 30. rujna 2003. godine, donijelo je Odluku o prihvaćanju Standardnih pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom.

⁵ Konvencija je usvojena na 11. zasjedanju Opće konferencije UNESCO-a 14. 12. 1960., a stupila na snagu 22. 5. 1962. godine.

⁶ Članak 4. Konvencije protiv diskriminacije u odgoju i obrazovanju.

⁷ Otvorena za potpisivanje dana 18. 10. 1961., a stupila na snagu 1965. godine, revidirana u listopadu 2008. godine.

2.2. DOMAĆE ZAKONODAVSTVO

2.2.1. Ustavi

2.2.1.1. Ustav Bosne i Hercegovine: članak II. (Ljudska prava i temeljne slobode)

1. Ljudska prava

Bosna i Hercegovina i oba entiteta osigurat će najviši stupanj međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda.

2. Međunarodni standardi

u Bosni i Hercegovini izravno se primjenjuju prava i slobode garantirani Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda kao i njezinim protokolima. Ovi akti imaju prioritet nad svim drugim zakonima.

3. Popis prava

Sve osobe na teritoriju Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i temeljne slobode iz stavka 2. ovog članka, što uključuje:

(l) pravo na obrazovanje.

4. Nediskriminacija

Uživanje prava i sloboda predviđenih ovim člankom ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I. ovom Ustavu, osigurano je za sve osobe u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi kao što je spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo uvjerenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, vezivanje za neku nacionalnu manjinu, imovina, rođenje ili drugi status.⁸

2.2.1.2. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine: Dio II.

„Federacija će osigurati primjenu najviše razine međunarodno priznatih prava i sloboda utvrđenih u aktima navedenim u Aneksu.“

Sve osobe na teritoriju Federacije uživaju prava na: m) obrazovanje, n) socijalnu skrb, o) zdravstvenu zaštitu.

2.2.1.3. Ustav Republike Srpske

Članak 10. Građani Republike Srpske su ravnopravni u slobodama, pravima i dužnostima, jednaki su pred zakonom i uživaju jednaku pravnu zaštitu bez obzira na rasu, spol, jezik, nacionalnu pripadnost,

⁸ Članak 4. Ustava BiH.

vjeroispovijest, socijalno podrijetlo, rođenje, obrazovanje, imovno stanje, političko i drugo uvjerenje, društveni položaj ili drugo osobno svojstvo.

Članak 13. Ljudsko dostojanstvo, tjelesni i duhovni integritet, čovjekova privatnost, osobni i obiteljski život su nepovredivi.

2.2.1.4. Statut Brčko Distrikta BiH

Članak 13. Temeljna prava i slobode

(4) Sve osobe na teritoriju Distrikta uživaju prava i slobode koje su im dane Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Ta prava i slobode imat će veću pravnu snagu u odnosu na svaki zakon koji je u suprotnosti s Konvencijom. Sve institucije Distrikta poštivat će ta prava i slobode. Sudovi Distrikta provodit će ta prava i slobode sukladno postupcima koji su predviđeni zakonima Distrikta. Kada se bave predmetima koji se odnose na optužbe u vezi s povredom tih prava i sloboda, sudovi Distrikta uzimaju u obzir precedentno pravo Europskog suda za ljudska prava.

Članak 15. Obrazovanje

(1) Svaka osoba u Distriktu ima jednako pravo na obrazovanje bez diskriminacije. Osnovno obrazovanje je obvezno i besplatno. Srednjoškolsko obrazovanje je besplatno i može biti obvezno ako je to predviđeno zakonima Distrikta.

(2) Privatne škole i akademske institucije mogu se osnivati sukladno zakonu.

2.2.2. Strategije

U **Politici iz područja invalidnosti u Bosni i Hercegovini**⁹ postojeće se stanje u zakonodavstvu koje se tiče osoba s invaliditetom ocjenjuje diskriminirajućim, jer nedovoljno uključuje uređivanje prava osoba s invaliditetom, što samo po sebi stvara osnovu za neravnopravan status.

U **Strateškim pravcima razvoja obrazovanja BiH s provedbenim planom 2008.-2015.**¹⁰, kao jednim od glavnih pravaca razvoja obrazovnog sektora, uočljivo je: *unapređenje procesa inkluzije u obrazovanju djece s posebnim potrebama* osiguravanjem odgovarajuće školske infrastrukture, programa i obuke nastavnika, te uspostavom posebnih ustanova kao resursnih i centara za vještačenje za djecu i mlade s izrazitim teškoćama u razvoju i učenju.¹¹

Također se pod jednakim pristupom i pravičnošću u obrazovanju ukazuje na nužnost usmjeravanja posebne pozornosti na identificiranje rane intervencije među osobama s teškoćama u učenju.

Nadalje, u pogledu razvoja predškolskoga odgoja i obrazovanja ukazuje se na nužnost posvećivanja pozornosti većem uključivanju djece s posebnim potrebama.

⁹ "Službeni glasnik BiH", broj 76/08.

¹⁰ Vijeće ministara BiH usvojilo je na 51. sjednici, održanoj 3. 6. 2008., a objavljena u „Službenom glasniku BiH“, broj 63/08.

¹¹ Poglavlje IV. Glavni pravac razvoja obrazovanja

U pogledu obrazovanja djece i mladih s posebnim potrebama navodi se kako se, ovisno o stupnju mentalnog funkcioniranja i potrebama za posebnim pristupom, obrazuju u redovitim predškolskim ustanovama i školama, u specijalnim odgojno-obrazovnim i rehabilitacijskim centrima s produženim stručnim tretmanom ili u prilagođenim oblicima koji su dostupni djeci u bolnici, kući i dr. Također se konstatira da uključivanje u redovitu školu može biti potpuno ili djelomično.

Postavljeni su kratkoročni (2008.), srednjoročni (2009.-2010.) i dugoročni ciljevi (2011.-2015), kojima se *inter alia* predviđaju:

- uspostavljen odgovarajući sustav prepoznavanja i identificiranja djece s posebnim potrebama kako bi se osigurala dosljedna primjena suvremenih načela obrazovanja te djece (inkluzija, ekskluzija, kombinirani pristup);
- usvojeni dodatni pravni, pedagoški i drugi akti potrebni za puno ostvarivanje prava na obrazovanje djece i mladih s posebnim potrebama;
- osigurani potrebni uvjeti za nesmetan pristup i kretanje u obrazovno-odgojnim ustanovama djeci s tjelesnim onesposobljenjima;
- razvijeni programi angažiranja roditelja i volontera u radu s djecom s posebnim potrebama;
- omogućeno neprekidno obrazovanje djece i mladih s teškoćama u razvoju.

U Izvješću su uzete u obzir i ostale strategije važne za osiguranje i zaštitu ljudskih prava djece s posebnim potrebama¹².

2.2.3. Okvirni zakoni koji se odnose na obrazovanje i institucije

2.2.3.1. Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u BiH¹³

Propisuje se zabrana diskriminacije koja priječi pravo svakom djetetu na jednak pristup i mogućnost uključivanja u predškolski odgoj i obrazovanje¹⁴.

Zakonom se predviđa pravo djece s posebnim potrebama na uključivanje u predškolske ustanove prema programima prilagođenim njihovim individualnim potrebama, a sukladno mogućnostima i sposobnostima djeteta¹⁵.

¹² Rezolucija o politici zdravlja za sve građane BiH („Službeni glasnik BiH“, broj 12/02); Strategija stručnog obrazovanja i obuke za BiH 2007.-2013. („Službeni glasnik BiH“, broj 65/07); Strategija razvoja predškolskog odgoja i obrazovanja u BiH; Strategija i plan reforme zdravstvenog sustava u FBiH 2001.-2012. - nacrt; Strategija za razvoj primarne zdravstvene zaštite Federalnog ministarstva zdravstva – 2006.; Strateški plan razvoja zdravstva u Federacije BiH u razdoblju 2008.-2018.; Program zdravstvene politike i strategije za zdravlje u RS-u do 2010. („Službeni glasnik BiH“, broj 56/02); Politika unapređenja kvalitete i sigurnosti zdravstvene zaštite u RS-u do 2010. („Službeni glasnik BiH“, broj 22/07); Politika zdravlje i mladi u Federaciji BiH

¹³ „Službeni glasnik BiH“, broj 88/07

¹⁴ Članak 6. Okvirnog zakona o predškolskom, osnovnoškolskom i srednjoškolskom obrazovanju.

¹⁵ *Ibid*, članak 12.

2.2.3.2. Okvirni zakon o osnovnom o srednjem obrazovanju u BiH¹⁶

Propisuje se da djeca i mladi sa smetnjama i teškoćama u razvoju stječu obrazovanje u redovitim školama prema njima prilagođenim i individualnim programima. U slučaju kada se radi o djeci i mladima s ozbiljnim teškoćama u razvoju, oni se mogu djelomično ili u cijelosti obrazovati u specijalnim odgojno-obrazovnim ustanovama samo kada im je nemoguće pružiti redovito obrazovanje u redovitim školama.¹⁷

2.2.3.3. Okvirni zakon o srednjem strukovnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini¹⁸

Propisuje se obrazovanje djece s posebnim potrebama prema prilagođenim programima srednje strukovne škole, koje donose nadležne obrazovne vlasti.¹⁹

Zakonom o Vijeću ministara uspostavljeno je **Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine**, unutar kojega je Sektor za obrazovanje nadležan za: pripremu i provedbu propisa, obavljanje poslova i zadaća koji su u nadležnosti Bosne i Hercegovine i koji se odnose na utvrđivanje temeljnih načela koordinacije aktivnosti, usklađivanje planova entitetskih tijela vlasti i definiranje strategije na međunarodnom planu iz područja obrazovanja, sudjelovanje u radu međunarodnih organizacija iz područja obrazovanja i osiguravanje ispunjavanja međunarodnih obveza Bosne i Hercegovine iz ovoga područja, te sudjelovanje u postupku pripreme međunarodnih sporazuma/ugovora iz područja obrazovanja.

2.2.4. Zakonodavstvo Bosne i Hercegovine, entiteta i Brčko Distrikta BiH

2.2.4.1. Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina usvojila je **Zakon o zabrani diskriminacije**²⁰ u kojemu se kao zaštićena prava navode: socijalna skrb, zdravstvena zaštita, pravo na obrazovanje i njegovu dostupnost, pravo na jednako sudjelovanje u javnome životu itd.²¹

2.2.4.2. Zakoni Federacije BiH

Zakonom o federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave²² uspostavljeno je Federalno ministarstvo socijalne politike, raseljenih osoba i izbjeglica, koje obavlja poslove iz područja: socijalne politike, raseljenih osoba, izbjeglica, rada, mirovinskog i invalidskog osiguranja, a unutar kojega je ustrojen Sektor za socijalnu skrb i zaštitu obitelji i djece. U Federaciji BiH socijalna i zdravstvena

¹⁶ „Službeni glasnik BiH“, broj 18/03.

¹⁷ Okvirni zakon o osnovnom o srednjem obrazovanju u BiH, III., članak 19.

¹⁸ „Službeni glasnik BiH“, broj 63/08.

¹⁹ Članak 8. stavak (7) Okvirnog zakona o srednjem strukovnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini.

²⁰ „Službeni glasnik BiH“, broj 59/09.

²¹ Članak 6. Zakona o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“, broj 59/09).

²² „Službene novine FBiH“, br. 19/03, 38/05, 2/06, 8/06 i 61/06.

politika u nadležnosti je obje razine vlasti, i federalne i kantonalne²³, s tim što te ovlasti mogu provoditi ili zajednički ili posebno ili na kantonalnoj razini uz koordinaciju federalne vlasti - što bi značilo da se kantonalna i federalna vlast na trajnoj osnovi međusobno dogovaraju o svojim ovlastima. Obrazovna politika je na entitetskoj razini.

Zakonom o osnovama socijalne skrbi, skrbi o civilnim žrtvama rada i skrbi o obiteljima s djecom FBiH utvrđuju se nositelji prava iz toga zakona, odnosno osobe s posebnim potrebama i osobe ometene u psihofizičkom razvoju, prema sljedećim kategorijama: slijepa i slabovidna djeca, gluha i nagluha djeca, djeca s poremećajima u govoru i glasu, s tjelesnim oštećenjima i trajnim smetnjama u tjelesnom razvoju, sa smetnjama u duševnom razvoju, kao i s kombiniranim smetnjama.

Djeca s takvim smetnjama, shodno članku 18a., *imaju prava na osobnu invalidninu, dodatak za njegu i pomoć druge osobe, ortopedski dodatak, pomoć u troškovima liječenja i nabavi pomagala, osposobljavanje za rad i prvenstvo pri zapošljavanju, uz mogućnost da kanton proširi opseg prava utvrđenih Zakonom i prvenstveno zapošljavanje*²⁴.

Izmjenama i dopunama toga zakona iz 2009. godine utvrđeno je da se osobe s invaliditetom razvrstavaju prema utvrđenom stupnju oštećenja organizma u dvije skupine, i to osobe sa 100%-nim i 90%-nim oštećenjem organizma. Pritom je bitno naglasiti da zakonodavac nije napravio nikakvu iznimku kada su u pitanju ova djeca.

U Federaciji BiH kantoni su nadležni za obvezu uređivanja kantonalnim propisima o socijalnoj skrbi načina ocjenjivanja sposobnosti, razvrstavanje i evidenciju djece ometene u psihofizičkom razvoju, pri čemu se naknade isplaćuju iz kantonalnog proračuna.

Ostalo mjerodavno zakonodavstvo Federacije BiH

- Zakon o federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave
- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom²⁵
- Zakon o preuzimanju prava i obveza osnivača nad ustanovama socijalne skrbi u Federacije Bosne i Hercegovine²⁶
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti²⁷
- Zakon o zdravstvenom osiguranju²⁸
- Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama²⁹
- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom³⁰ i Odluka o osnivanju Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom³¹.

²³ Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, III. Podjela nadležnosti između federalne i kantonalne vlasti, članak 2.

²⁴ Prava iz prva tri stavka ovoga članka ostvaruju se pod uvjetima, na način i po postupku utvrđenim ovim Zakonom. Postupak za ostvarivanje ovakvih prava provodi se u centrima za socijalni rad ili općinskim službama za upravu kojima su povjereni poslovi socijalne skrbi, kao prvostupanjskim tijelima.

²⁵ „Službene novine FBiH“, broj 9/10.

²⁶ „Službene novine FBiH“, broj 31/08.

²⁷ „Službene novine FBiH“, broj 46/10.

²⁸ „Službene novine FBiH“, br. 30/97, 7/02 i 70/08.

²⁹ „Službene novine FBiH“, br. 37/01 i 40/02.

³⁰ „Službene novine FBiH“, broj 9/10.

2.2.4.3. Zakoni Republike Srpske

Prema **Zakonu o ministarstvima Republike Srpske** osnovano je **Ministarstvo zdravlja i socijalne skrbi Republike Srpske** koje obavlja upravne i druge poslove koji se odnose na područje socijalne skrbi. Tijela nadležna za socijalnu skrb u RS-u i koja u prvom stupnju rješavaju o pravima su: centri za socijalni rad kao ustanove socijalne skrbi s javnim ovlastima čiji su osnivači općine (kojih ukupno ima 45), kao i službe za poslove socijalne skrbi koji se obavljaju unutar administrativne uprave grada/općine ili na razini referata (a kojih je ukupno 17). Sustav socijalne skrbi u Republici Srpskoj ostvaruje se unutar nadležnosti sljedećih institucija: Ministarstvo zdravlja i socijalne skrbi RS-a, centri za socijalni rad/službe socijalne skrbi, ustanove za smještaj djece ometene u psihofizičkom razvoju, socijalno-pedagoške životne zajednice, ako su uključena djeca s posebnim potrebama, javni fond za dječju zaštitu, nevladine organizacije koje rade s djecom s posebnim potrebama, smještenim u nekom od smještajnih oblika.

Zakonom o socijalnoj skrbi Republike Srpske³² propisuje se pravo na dodatak za pomoć i njegu druge osobe neovisno o materijalnom osiguranju, i to osobama s teškim tjelesnim i osjetilnim smetnjama koje bez tuđe pomoći ne mogu zadovoljiti osnovne životne potrebe, osobama koje su teže ili teško ometene u duševnom razvoju, osobama koje su višestruko ometene u razvoju s umjereno težom i teškom duševnom ometenošću, autistične osobe, te kronično duševno oboljele osobe. Pravo na pomoć u osposobljavanju za rad imaju djeca i mladež u duševnom i tjelesnom razvoju koja se po sposobnostima i godinama mogu osposobiti za rad. Zakonom se daje pravo na smještaj u ustanovu socijalne skrbi djetetu srednje, teže i teško ili višestruko duševno ometenome u razvoju, djetetu oboljelome od autizma i djetetu sa smetnjama u tjelesnom razvoju koje nema primjerene uvjete u svojoj obitelji, sve dok traje potreba za tim oblikom skrbi.

Zakonom o dječjoj zaštiti RS-a³³ propisuje se pravo djeteta sa smetnjama u razvoju i djeteta na dužem bolničkom liječenju na organizirani odgojno-obrazovni program. Pravo se ostvaruje sukladno Pravilniku o ostvarivanju dječje zaštite RS-a³⁴.

Ostalo mjerodavno zakonodavstvo Republike Srpske

- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida - pročišćeni tekst³⁵
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti³⁶
- Zakon o zaštiti osoba s mentalnim poremećajima³⁷
- Zakon o ministarstvima Republike Srpske³⁸
- Zakon o osnovnom obrazovanju i odgoju RS³⁹
- Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju RS⁴⁰

³¹ „Službene novine FBiH“, broj 48/10.

³² „Službeni glasnik RS“, br. 5/93, 15/96 i 10/03.

³³ „Službeni glasnik RS“, br. 04/02, 18/07 i 1/09.

³⁴ „Službeni glasnik RS“, broj 80/05.

³⁵ „Službeni glasnik RS“, broj 54/09.

³⁶ „Službeni glasnik RS“, br. 18/99, 58/01 i 62/02.

³⁷ „Službeni glasnik RS“, broj 46/04.

³⁸ „Službeni glasnik RS“, br. 70/02, 33/04, 118/05 i 33/06.

³⁹ „Službeni glasnik RS“, broj 74/08.

⁴⁰ „Službeni glasnik RS“, broj 119/08.

2.2.4.4. Zakoni Brčko Distrikta BiH

Zakonom o ustanovama Brčko Distrikta BiH propisuje se obveza uspostave odjelâ zdravstvenih i drugih usluga, ustrojenih za davanje usluga javnog zdravstva i socijalne skrbi na razini Brčko Distrikta BiH, te centara za socijalni rad odnosno ustanova socijalne skrbi.

Zakonom o dječjoj zaštiti Brčko Distrikta BiH⁴¹ uređuje se pravo na dječji dodatak djetetu ometenom u duševnom ili tjelesnom razvoju, bez obzira na imovinske prilike roditelja, uvećan za 50%.

2.2.4.5. Odgovori ministarstava u vezi sa stanjem u obrazovanju djece s posebnim potrebama

Institucija ombudsmana zatražila je od svih kantonalnih ministarstava u Federaciji BiH i ministarstava Republike Srpske podatke koji se odnose na stanje prava djece s posebnim potrebama u vezi s obrazovanjem. Do sada pristigli odgovori mogu se sumirati na sljedeći način:

Kanton Sarajevo

Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, raseljene osobe i izbjeglice Kantona Sarajevo u svome dopisu, akt broj: 13-03-35-34173/10 od 18. 10. 2010. godine, navodi kako je u nadležnosti toga ministarstva specijalno obrazovanje djece s posebnim potrebama uređeno Zakonom o socijalnoj skrbi, skrbi o civilnim žrtvama rata i skrbi o obiteljima s djecom⁴² i Pravilnikom o utvrđivanju preostale sposobnosti i kategorizaciji djece i mladeži ometene u psihofizičkom razvoju⁴³. Djeca sa smetnjama u psihofizičkom razvoju ostvaruju prava iz socijalne skrbi i imaju socijalna davanja propisana navedenim kantonalnim zakonom.

Hercegovačko-neretvanska županija

Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa Hercegovačko-neretvanske županije u svome je dopisu, broj: 05-02-12-2394/10 od 8. 10. 2010. godine, izvijestilo Instituciju ombudsmana o zakonodavnom okviru na kojemu se temelji pravo na obrazovanje djece s posebnim potrebama: Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju⁴⁴, Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju⁴⁵ i Zakon o srednjoškolskom odgoju i obrazovanju⁴⁶.

Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne skrbi u svome dopisu, broj: 06-04-37-1982/10 od 25. 10. 2010. godine, navodi da su djeca s posebnim potrebama kategorizirana u skladu sa zakonskim propisima iz socijalne skrbi i Pravilnikom o kategorizaciji djece i mladeži ometene u tjelesnom i psihičkom razvoju⁴⁷. Na području kantona postoje tri ustanove koje pružaju usluge djeci ometenoj u tjelesnom i psihofizičkom razvoju u obliku internata, a djelomično se financiraju iz proračunskih sredstava. U tim je ustanovama smješteno 39 djece kojima se pružaju i edukativno-rehabilitacijske usluge. Osim toga,

⁴¹ „Službeni glasnik BDBiH“, br. 1/03, 4/04, 21/05, 19/07 i 2/08.

⁴² „Službene novine KS“, br. 16/02, 8/03, 2/06, 21/06 i 17/10.

⁴³ „Službene novine KS“, broj 26/08.

⁴⁴ „Narodne novine HNŽ“, broj 5/00.

⁴⁵ „Narodne novine HNŽ“, br. 5/00, 4/04 i 5/04.

⁴⁶ „Narodne novine HNŽ“, br. 8/00, 4/04, 5/04 i 8/06.

⁴⁷ „Narodne novine HNŽ“, broj 6/05.

postoje dvije specijalne osnovne škole koje pohađaju djeca preporučena od stručnjaka prilikom kategorizacije/razvrstavanja djece. Dodaju da na području kantona nemaju centar za opservaciju i dijagnostiku, ali je u pripremnj fazi uspostava takvoga centra u „Los Rosales“ - Javnoj ustanovi za djecu s posebnim potrebama.

Bosansko-podrinjski kanton

Ministarstvo za socijalnu politiku, zdravstvo, raseljene osobe i izbjeglice Bosansko-podrinjskog kantona dostavilo je akt, broj: 08-35-1597-1/10 od 15. 10. 2010. godine, iz kojega se vidi da je obrazovanje djece s posebnim potrebama u Bosansko-podrinjskom kantonu uređeno Zakonom o osnovnom obrazovanju i odgoju. Kategorizacija odnosno razvrstavanje djece ometene u duševnom i tjelesnom razvoju provodi se prema Zakonu o socijalnoj skrbi, skrbi o civilnim žrtvama rata i skrbi o obiteljima s djecom. Djeca s posebnim potrebama, kao i njihovi roditelji, ostvaruju prava iz socijalne skrbi u obliku stalne novčane potpore, novčane naknade za njegu i pomoć od druge osobe, osposobljavanje za život i rad sukladno navedenom kantonalnom zakonu⁴⁸.

Prema odgovoru Ministarstva obrazovanja, znanosti, kulture i sporta Bosansko-podrinjskog kantona, akt broj: 10-49-2618-1/10 od 12. 10. 2010. godine, na području ovoga kantona ne postoje zavodi koji se financiraju iz proračuna kantona niti zavodi koji se financiraju na neki drugi način. Postoje dvije predškolske ustanove koje mogu pohađati i djeca s posebnim potrebama. Na prostoru ovoga kantona ne postoji centar za opservaciju i dijagnostiku. Nema ni specijalnih škola kao zasebnih ustanova, već u jednoj od redovitih osnovnih škola postoji tzv. specijalni razred. Također nema nastavnih planova i programa prilagođenih djeci s invaliditetom, već, u skladu s potrebama djece, predmetni nastavnik sastavlja nastavni plan i program za svako dijete pojedinačno.

Unsko-sanski kanton

Ministarstvo zdravstva i socijalne politike Unsko-sanskog kantona uputilo je odgovor na dopis Institucije ombudsmana, akt broj: 09-10-9695-2/10 od 13. 10. 2010. godine, u kojemu navodi da se Zakonom o socijalnoj skrbi, skrbi o civilnim žrtvama rata i skrbi o obiteljima s djecom⁴⁹ propisuje formiranje povjerenstva koje donosi nalaz i mišljenje o sposobnosti i razvrstavanju djece ometene u tjelesnom i duševnom razvoju, i to u prvom stupnju ministar, a u drugom Vlada Unsko-sanskog kantona. Resorno ministarstvo donijelo je Pravilnik o otkrivanju, ocjenjivanju sposobnosti, razvrstavanju i evidenciji djece s posebnim potrebama⁵⁰.

Nadalje se u tome dopisu Ministarstva navodi kako je Ministarstvo obrazovanja donijelo Pravilnik o odgoju i obrazovanju, praćenju djece s teškoćama u razvoju⁵¹. Također je navedeno da na području Unsko-sanskog kantona nema ustanova za opservaciju niti školovanje djece s utjecajnim teškoćama u razvoju, a koja se ne mogu uključiti u redoviti obrazovni sustav. Centri za dnevni boravak ove djece tek se pojavljuju u organizaciji pojedinih udruga, međutim nemaju stručni kadar i sigurne izvore financiranja. Kantonalnim propisima nisu propisane nikakve naknade, a na području USK-a se u godinama iza rata nikada nisu stekli uvjeti za dječji dodatak, pa to pravo nemaju ni djeca s teškoćama u razvoju.

⁴⁸ „Službene novine BPK Goražde“, br. 10/00, 5/03, 5/05 i 3/08.

⁴⁹ „Službeni glasnik USK“, br. 5/00 i 7/01.

⁵⁰ „Službeni glasnik USK“, broj 05/05.

⁵¹ „Službeni glasnik USK“, broj 8/10.

Kanton Livno

Ministarstvo znanosti, prosvjete, kulture i športa Livno je u odgovoru, akt broj: 06-01-38-2349/10 od 28. 10. 2010. godine, dostavilo informaciju iz koje se vidi da su zakoni kojima se uređuje ova problematika: *Zakon o predškolskom obrazovanju* i *Zakon o osnovnom školstvu*, a podzakonski akt je *Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju*. Na području ovoga kantona ne postoje zavodi koji se financiraju iz proračuna i koji pružaju usluge ovoj kategoriji djece. Nadalje se navodi kako u osnovnim, ali i srednjim školama postoje prilagođeni nastavni planovi i programi koji se prije svega odnose na upis djece u određena zanimanja. Ujedno se navodi kako ne postoji produženi boravak u obliku produžene nastave. Na području ovoga kantona djeluje Centar za odgoj i obrazovanje djece i mladeži s teškoćama u razvoju "Nova nada", Tomislavgrad, koji je počeo raditi 3. 11. 2010. godine, a koji zajedno s timom za kategorizaciju Općine Livno razvrstava djecu s posebnim potrebama.

Zeničko-dobojski kanton

Ministarstvo za rad, socijalnu politiku i izbjeglice Zeničko-dobojskog kantona dostavilo je akt broj: 09-35-27071/10 od 22. 10. 2010. godine, a u kojemu se navodi kako se obrazovanje ove kategorije djece ostvaruje kroz pravo na osposobljavanje za život i rad propisano odredbama članka 39.-44. Zakona o socijalnoj skrbi, skrbi o civilnim žrtvama rata i skrbi o obiteljima s djecom⁵², dok su kriteriji propisani odredbom članka 23. Zakona. Na području Zeničko-dobojskog kantona postoje dnevni centri za osobe s posebnim potrebama, kao što su Dnevni centar za djecu s posebnim potrebama u Maglaju namijenjen djeci školskog uzrasta, Dnevni centar za odrasle osobe s posebnim potrebama i Centar za rano poticanje razvoja i ranu intervenciju za djecu s posebnim potrebama u Zenici, i to za djecu predškolskog uzrasta. Ovi centri još uvijek nisu definirani kao ustanove i trenutačno su u tzv. probnoj fazi. Financiraju se iz proračuna općina i kantona, kao i iz donacija. Osim toga, u traženim se odgovorima navodi da djeca s posebnim potrebama i njihovi roditelji, a koji ispunjavaju zakonom propisane uvjete, ostvaruju prava na novčane i druge oblike materijalne potpore, uvećan dječji dodatak i druga prava iz socijalne skrbi. Na području Zeničko-dobojskog kantona ne postoje centri za opservaciju i dijagnostiku, te individualne mogućnosti djece s posebnim potrebama utvrđuje povjerenstvo za ocjenjivanje sposobnosti i razvrstavanje djece. Ta su povjerenstva formirana u općinama: Kakanj, Maglaj, Tešanj, Zavidovići i Zenica, dok preostale općine koriste usluge nekog od navedenih povjerenstava, sukladno sporazumu.

Tuzlanski kanton

Ministarstvo za rad i socijalnu politiku uputilo je odgovor Instituciji ombudsmana, akt broj: 09/1-35-20562/10 od 19. 10. 2010. godine, u kojemu se navodi kako je ova problematika prije svega uređena Zakonom o osnovama socijalne skrbi, skrbi o civilnim žrtvama rata i skrbi o obiteljima s djecom FBiH, kao i Zakonom o socijalnoj skrbi, skrbi o civilnim žrtvama rata i skrbi o obiteljima s djecom TK⁵³. Na temelju toga zakona, ministar za rad i socijalnu politiku donio je Pravilnik o procjeni sposobnosti i određivanju potpore djeci i mladima s posebnim potrebama⁵⁴, kojim se propisuje obrazovanje, sastav i rad Povjerenstva za procjenu sposobnosti i određivanje potpore djeci i mladeži s posebnim potrebama, određivanje potpore, sadržaj nalaza i mišljenja i sl. Iz Ministarstva nadalje navode kako dolazi do neujednačenosti pri procjeni sposobnosti samo na temelju medicinskih nalaza, a bez primjene

⁵²"Službene novine ZDK", broj 13/07.

⁵³"Službene novine TK", br. 12/00, 5/02, 13/03, 8/06 i 11/09.

⁵⁴"Službene novine TK", broj 7/04.

Međunarodne klasifikacije rada Svjetske zdravstvene organizacije. Jedna od manjkavosti sustava je i to što se evidencija i podaci o osobama s invaliditetom ne vode po jedinstvenim standardima i što su nepotpuni, a što ne omogućava njihovo učinkovito korištenje i analizu. *Povjerenstvo za procjenu sposobnosti i određivanje potpore djeci i mladima s posebnim potrebama za Tuzlanski kanton* smješteno je u Lukavcu, dok konačno rješenje o ocjeni sposobnosti donosi Centar za socijalni rad. Obitelji koje imaju dijete ometeno u duševnom i tjelesnom razvoju imaju pravo na uvećani dječji dodatak, bez obzira na imovne uvjete, shodno *Zakonu o socijalnoj skrbi, skrbi o civilnim žrtvama rata i skrbi o obiteljima s djecom Tuzlanskog kantona* ("Službene novine TK", br. 12/00, 5/02, 13/03, 8/06, 11/09), te je mjesečni iznos uvećanog dječjeg dodatka 50 KM. Vlada Tuzlanskog kantona donijela je odluku o subvencioniranju troškova prijevoza u iznosu od 100% za učenike i studente s invaliditetom odnosno smetnjama u tjelesnom ili duševnom razvoju, a što utvrđuje nadležni Centar za socijalni rad.

Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa u dopisu, broj: 10/1-38-20322-1/10 od 12. 11. 2010. godine, navodi da je obrazovanje djece s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama od prioritetnog javnog interesa i sustavni je dio obrazovnog sustava, što je definirano Zakonom o predškolskom odgoju i obrazovanju („Službene novine TK“, broj 12/09), Zakonom o osnovnom odgoju i obrazovanju („Službene novine TK“, br. 6/04 i 7/05) i Zakonom o srednjem obrazovanju („Službene novine TK“, br. 6/04 i 7/05). Nadalje, učenici sa smetnjama i teškoćama u razvoju upisuju se na temelju nalaza i mišljenja Povjerenstva za ocjenjivanje sposobnosti djece. Rješenje o razvrstavanju djeteta donosi Služba socijalne skrbi, a na temelju Pravilnika o procjeni sposobnosti i određivanju potpore djeci i mladima s posebnim potrebama („Službene novine TK“, broj 7/04), koje je donijelo Ministarstvo za rad i socijalnu politiku TK-a. Na području Tuzlanskog kantona osnovane su dvije ustanove koje se financiraju iz kantonalnog proračuna, a koje pružaju potporu ovoj kategoriji djece: *Centar za obrazovanje i odgoj i rehabilitaciju sluha i govora Tuzla* i *Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u duševnom i tjelesnom razvoju Tuzla*. Dakle, i Centar i Zavod su specijalizirane ustanove za odgoj i obrazovanje djece sa smetnjama u duševnom i tjelesnom razvoju, a u suradnji s nadležnim povjerenstvom za procjenu sposobnosti i određivanje potpore djeci i mladima s posebnim potrebama obavljaju opservaciju i dijagnostiku na temelju koje se predlažu najprikladniji odgojno-obrazovni i rehabilitacijski tretman djeteta. Kako su u svome dopisu objasnili, u specijaliziranim ustanovama ostvaruje se odgojno-obrazovni i rehabilitacijski proces na temelju posebnih nastavnih planova i programa.

Županija zapadnohercegovačka

Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne skrbi je dana 12. 11. 2010. Instituciji ombudsmana dostavilo akt broj: 08-2-425-1/10, u kojemu navodi da se djeca s posebnim potrebama razvrstavaju prema Pravilniku o otkrivanju, ocjenjivanju sposobnosti, razvrstavanju i evidenciji djece i mladeži u tjelesnom ili duševnom razvoju, a temeljem stručnog povjerenstva, koje čine specijalisti odgovarajuće specijalnosti, dok Centar za socijalni rad donosi rješenje. Rješenje Centra služi djetetu i roditeljima za ostvarivanje socijalnih prava. Prije prijma u školu povjerenstvo odlučuje o tome je li dijete zdravstveno i psihički sposobno za polazak u redovitu školu. Za sastav povjerenstva, kao i za propise prema kojima postupaju, nadležno je Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa. Na području ove županije postoji samo Dom za djecu s poteškoćama u tjelesnom i/ili psihičkom razvoju „Marija - naša nada“, smješten u općini Široki Brijeg. Posjetio ga je istraživački tim Institucije ombudsmana i tomu je posvećena posebna pozornost u drugome dijelu Posebnog izvješća. Prava iz područja socijalne skrbi čine veoma složeno pitanje, jer uključuju više razina vlasti. Federalnim i kantonalnim zakonima o socijalnoj skrbi, skrbi o civilnim žrtvama rata i skrbi o obiteljima s djecom deklarativno se djetetu, ometenom u tjelesnom i duševnom razvoju, osiguravaju povoljniji uvjeti u stjecanju i ostvarivanju prava, i to posebice

u ostvarivanju prava na dječji dodatak. Međutim, problem je što Federacija BiH ne izdvaja sredstva za financiranje toga prava niti za ostvarivanje prava na porodiljnu naknadu i potporu za opremanje djeteta itd. Sam kanton nema financijskih mogućnosti za sve ove namjene, tako da djeca s posebnim potrebama na području ovoga kantona ne ostvaruju prava na dječji dodatak, iako na to imaju pravo. Zakonom o radu Federacije BiH⁵⁵ propisano je pravo jednoga roditelja da, nakon isteka godine dana života djeteta, radi polovicu radnog vremena do treće godine života djeteta i da roditelj ima pravo na naknadu pune plaće. Problem je što drugim propisima nije određeno tko bi poslodavcu trebao refundirati drugu polovicu plaće, pa se ovo pravo u praksi ne ostvaruje. Prema mišljenju ministra, to pitanje trebalo bi urediti izmjenama i dopunama Zakona o zdravstvenom osiguranju ili izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj skrbi. Prava koja ostvaruju djeca s teškoćama u razvoju i njihovi roditelji su: subvencija smještaja u vrtić (općina subvencionira ovaj smještaj), pravo na osposobljavanje za samostalan život i rad te novčanu naknadu za vrijeme dok čekaju na zaposlenje (financira kanton), pravo na jednokratnu i stalnu financijsku potporu pod zakonskim uvjetima (financira kanton), prednost u stipendiranju studenata (financira općina). Kao i u ostalim dijelovima Federacije BiH, usvajanjem novog zakona na federalnoj razini većina djece s teškoćama u razvoju ostala je bez primanja po osnovi invaliditeta.

Županija posavska

Dopisom od 15. 11. 2010. godine Ministarstvo zdravstva, rada i socijalne politike dostavilo je Instituciji ombudsmana tražene podatke iz kojih proizlazi da na području ovoga kantona nema zavoda koji pruža usluge ovoj kategoriji djece, ali su registrirane udruge građana, kao nevladine organizacije, čija je djelatnost skrb za djecu s posebnim potrebama, te su u kantonalnom proračunu predviđena sredstva za sufinanciranje rada tih udruga. Zakonom o socijalnoj skrbi na kantonalnoj razini propisana su prava djece s posebnim potrebama, kao i federalnim Zakonom o osnovama socijalne skrbi, skrbi o civilnim žrtavama rata i skrbi o obiteljima s djecom.

Kanton Središnja Bosna

Iz odgovora Ministarstva zdravstva i socijalne politike Travnik, akt broj: 04-35-479/10 od 13. 10. 2010. godine, proizlazi da je pitanje prava djece s posebnim potrebama iz domene socijalne skrbi, te prava na smještaj u odgovarajuće socijalne ustanove radi rehabilitacije, odgoja, obrazovanja i osposobljavanja za život i rad uređeno Zakonom o socijalnoj skrbi, skrbi o civilnim žrtvama rata i skrbi obitelji s djecom („Službene novine KSB“, br. 10/05 i 2/06). Kategorizacija se obavlja temeljem Pravilnika o otkrivanju, ocjenjivanju sposobnosti, razvrstavanju i evidenciji djece i mladeži ometene u tjelesnom i duševnom razvoju („Službene novine KSB“, broj 13/02). Kantonalno ministarstvo zdravstva i socijalne politike iz kantonalnog proračuna financira troškove smještaja u socijalnim ustanovama, odnosno specijalnog odgoja, obrazovanja, edukacije i rehabilitacije djece s posebnim potrebama. Sukladno kantonalnom Zakonu o socijalnoj skrbi, iz sredstava proračuna KSB-a financiraju se i određena davanja za socijalno i zdravstveno ugrožene obitelji i njihovu djecu s posebnim potrebama, kao što su stalna ili jednokratna novčana potpora, dječji doplatak i dr. Pitanje obrazovanja djece u redovitim školama, kao i pitanje predškolskog obrazovanja, u nadležnosti je Ministarstva obrazovanja. Na prostoru ovoga kantona ne postoje specijalne škole za djecu s posebnim potrebama, već postoje samo razredi pri redovitim školama. Kategorizaciju obavljaju stručna povjerenstva pri Centru za socijalni rad. Na prostoru ovoga kantona postoji Centar za djecu i mladež pod nazivom „Duga“, Novi Travnik, koji uz usluge

⁵⁵ „Službene novine FBiH“, broj 43/99.

smještaja, odgoja i rehabilitacije, posredstvom svojih stručnih timova, obavlja i opservaciju i dijagnostiku.

Brčko Distrikt BiH

Za potrebe izrade Posebnog izvješća, Institucija ombudsmana obratila se Vladi Brčko Distrikta i resornim odjelima određenim pitanjima koja se tiču stanja prava djece s posebnim potrebama na području Brčko Distrikta BiH.

Dopisom broj: 0226MD-001/10 od 25. 11. 2010. godine Odjel za obrazovanje Vlade Brčko Distrikta BiH obavijestio je Instituciju ombudsmana da je na području Brčko Distrikta BiH obrazovanje djece s posebnim potrebama propisano Zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju BDBiH. Također, tim je zakonom uređeno razvrstavanje djece s posebnim potrebama. Predškolsko obrazovanje i odgoj djece s posebnim potrebama uređeni su Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju. K tomu, u sastavu Odjela za obrazovanje je Pedagoška institucija u kojoj radi stručni savjetnik za socijalnu i mentalnu skrb, koji koordinira i prati rad stručnih timova u školama (pedagog, psiholog, defektolog, logoped, tiflopedagog, socijalni pedagog, surdiolog, oligofrenolog i drugi) i u predškolskim ustanovama. Na području Brčko Distrikta ne postoje specijalne škole, ali u smislu članka 50. stavka 3. Zakona o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama BDBiH, djeca s izraženim teškoćama u psihofizičkom razvoju pohađaju nastavu u posebnim razredima u školama prema adaptiranim nastavnim planovima i programima, za što je uz edukaciju potrebna rehabilitacija i resocijalizacija (JU „III. osnovna škola“, JU „VII. osnovna škola“, JU „X. osnovna škola“). Za realizaciju aktivnosti iz ovoga područja presudnu ulogu imaju mišljenja stručnjaka. Kako su naglasili, za svako dijete s posebnim potrebama i djecu s invaliditetom rade se prilagođeni nastavni planovi i programi. U osnovnim školama u Brčko Distriktu BiH nije organiziran produženi boravak, dok je za svu djecu organiziran besplatan prijevoz od kuće do škole/vrtića i natrag, bez obzira na udaljenost.

III. AKTUALNO STANJE NA TERENU

Nakon analize i predstavljanja zakonodavnog i pravnog okvira u BiH, nameće se pitanje koliko se u praksi primjenjuju svi navedeni zakonski propisi i standardi. Ombudsmeni su odgovor na ovo pitanje potražili u razgovorima i na sastancima s predstavnicima različitih udruga djece i roditelja, kao i u obavljenim posjetima ustanovama (centrima, zavodima i sl.) u kojima se pružaju različite vrste usluga, a održano je i nekoliko konzultativnih sastanaka s predstavnicima državnih tijela.

Svjesni činjenice da nismo mogli obići sve ustanove, kao ni razgovarati sa svim predstavnicima udruga, želimo naglasiti da ovo Izvješće predstavlja tek početak naših aktivnosti koje ćemo zasigurno nastaviti u budućnosti.

Svi vođeni razgovori i obavljeni posjeti, prema mišljenju ombudsmana, najbolji su pokazatelj za to koliko društvo i država brinu i što (ne)čine na ostvarivanju prava djece s posebnim potrebama.

3.1. USTANOVE ZA DJECU S POSEBNIM POTREBAMA

3.1.1. Zavod za specijalno obrazovanje i odgoj djece „Mjedenica“

Posjet Zavodu obavljen je 15. 9. 2010., a potom je 30. 9. 2010. u sarajevskom uredu Institucije ombudsmana održan sastanak ombudsmana s projektnim osobljem i članovima Zavoda «Mjedenica», kojemu je bila nazočna i Nirvana Pištoljević, profesorica na Sveučilištu Columbia (SAD).

Zavod za specijalno obrazovanje i odgoj djece «Mjedenica» je odgojno-obrazovna ustanova. Namijenjena je za rad s djecom i odraslima s posebnim potrebama (mentalna retardacija i kombinirane smetnje). Osnovan je 1947. godine, a rad nije prekidao ni za vrijeme rata (1992.-1995.). Gledajući sa stajališta iskustva, tradicije, multiperspektivnosti, prostora, kadrova, programskih sadržaja i drugih bitnih čimbenika, Zavod predstavlja jezgru stručne kompetencije, koja u duhu reforme obrazovanja znatno pridonosi razvoju i unapređenju primjerene inkluzije djece s posebnim potrebama u redovitim vrtićima i školama.

Iako je Zavod zakonski uspostavljen kao i druge škole, ne smije se zanemariti njegov socijalni segment, u smislu da se u svrhu školovanja u njegov internat smještaju djeca, pri čemu njihov boravak plaćaju centri za socijalni rad i roditelji.

U „Mjedenici“ je trenutačno 88-90 djece, od kojih ih je 49 u osnovnoj školi, 68 je smješteno u internat (od čega je desetak srednjoškolaca), 11 je u vrtiću, a sedmero djece s poremećajem u autističnom spektru čini zaseban razred. K tomu, u sklopu „Mjedenice“ funkcionira radionica za radnu okupaciju za mladež iznad 16 godina. Od ukupnoga broja djece, 20 je iz Kantona Sarajevo, a ostali su iz drugih dijelova Federacije BiH.

Uočeni problemi:

- Problem u razvrstavanju: razvrstavanje se odvija shodno Zakonu o socijalnoj skrbi, tako što se imenuje ad hoc stručno povjerenstvo. Zbog manjkavosti sustava, a u svrhu zaštite djece, u Zavodu „Mjedenica“ obavljaju se opservacije radi procjene sposobnosti djece, kada za tim postoji potreba, a pritom šalju pozive centrima i redovitim školama. Djeci i roditeljima omogućavaju

besplatan smještaj od pet dana uz sudjelovanje zaposlenika Zavoda i vanjskih suradnika, a na kraju tog boravka izdaje se mišljenje koje roditeljima može poslužiti kao instrument za zaštitu prava djece.

- Osim stručnog kadra za rad s djecom, potreban je stručni kadar za rad s roditeljima. Iako je primjetno porasla svijest građana i da se manji broj djece s teškoćama skriva od očiju javnosti, nerijetko se u Zavodu susreću s roditeljima koji imaju subjektivan odnos prema stanju svoje djece i kojima je potrebna psihološka podrška i pomoć. Evidentan je, veći, problem u komunikaciji i suradnji s obrazovanim roditeljima, te onima koji dolaze iz urbanih sredina.
- Prisutan je i problem/nedostatak programa za rad specijalnih škola, jer je u teoriji zastupljeno razvrstavanje na lako i umjereno retardirane, dok je u praksi prisutna teška retardacija, kao i razni slučajevi kombiniranih stanja⁵⁶. Stoga navode da je ovo razvrstavanje prepisano iz zakonodavstva bivše Jugoslavije, bez prilagodbe stvarnom stanju. Konkretno, u Zavodu se s djecom s autizmom radi na principu individualnog pristupa (1 : 1), a zahvaljujući projektu koji realizira s Udrugom roditelja djece s autizmom URDAS iz Sarajeva.
- Primjetna je potreba za zapošljavanjem asistenata za određene kategorije djece. Premda je to predviđeno zakonom, u Zavodu nemaju financijske mogućnosti za njegovo angažiranje. Pošto je u sklopu „Mjedenice“ i internat, potrebno je zaposliti stručno osoblje koje bi radilo u smjenama, 24 sata na dan, kao i fizioterapeute i logopede.
- Zavod „Mjedenica“ godišnje izdvaja više od 6.000 KM za lijekove svojih korisnika, bez participacije nadležnih.
- Problem predstavlja financiranje djece koja borave u internatu, jer roditelji imaju obvezu sufinanciranja, a njihova djeca su, prema posljednjim izmjenama zakona, često isključena iz kategorije osoba koje primaju invalidninu. Ove obveze nisu oslobođeni ni nezaposleni roditelji. Pojedina djeca koja borave u internatu, zbog nedostatka novaca za putne troškove, nemaju mogućnost ići svojim kućama. U tim slučajevima zaposlenici između sebe prikupe novac za putne troškove, jer takvi troškovi nisu predviđeni proračunom.
- Najveći problem je što je pravna osnova Zavoda „Mjedenica“ regulirana Zakonom o osnovnom obrazovanju, odnosno što je u sustavu Ministarstva financija prepoznat kao redovita osnovna škola. Srećom, u školi je primjetan utjecaj zemalja donatora, zahvaljujući kojima se organiziraju izleti, odlasci na bazen i šetnje po gradu.

3.1.2. JU Centar za odgoj, obrazovanje, radno osposobljavanje i zapošljavanje mentalno retardirane djece, djece oboljele od autizma i cerebralne paralize „Vladimir Nazor“

J.U. „Vladimir Nazor“ uspostavljen je kao kantonalna javna ustanova, s više radnih odjela utemeljenih na različitim programima. Centar „Vladimir Nazor“ je ustanova otvorenoga tipa, kao i sve redovite škole u koje djeca dolaze na nastavu (u dva-tri slučaja dolaze posredstvom centara za socijalni rad). U sklopu Centra djeluju osnovna škola i pet radionica za mladež 17–21 godina: drvna, cvjećarska, tkalačka, keramička i radionica za izradu raznih radova, i to u svrhu radnog osposobljavanja. U sklopu Centra djeluje i srednja škola, a pohađaju je mladi koji su završili školu u „Mjedenici“ i O.Š. „Vladimir Nazor“.

⁵⁶ Prisutan je porast djece s autističnim spektrom, broj djece s Downovim sindromom i neka kombinirana stanja

U Centru je pokrenuta inicijativa, u sklopu projekta s nizozemskom nevladinom organizacijom „Peace Flame“, za osnivanje centara za ranu intervenciju. Model rada bio bi zasnovan na opservaciji i dijagnostici djece s poteškoćama koja bi boravila u dnevnim centrima – uz opciju da određeni broj dana u tjednu borave tu, a ostatak u redovitim školama. Međutim, kako je, pravno gledano, ova škola izjednačena sa svim ostalim redovitim školama, nisu imali zakonsku osnovu za takav rad, a posebice nakon što su se iz projekta povukla resorna ministarstva: Ministarstvo za rad i socijalnu politiku, Ministarstvo obrazovanja i Ministarstvo zdravstva.

Uspješna je suradnja Centra s Gradskom upravom i Općinom Novi Grad, nevladinim organizacijama, te karitativnom institucijom „Kruh svetog Ante“.

Zapažanja:

- Prema Zakonu o osnovnom obrazovanju, roditelju je dana mogućnost odabira najbliže redovite škole prema mjestu prebivališta, te da primjenom inkluzije u redovitom školovanju njihova djeca pohađaju redovitu nastavu. Ravnatelj Centra ocjenjuje inkluziju iznimno pozitivnim korakom u reformi obrazovnog sustava kada je to u najboljem interesu djeteta. Jedna od manjkavosti je što nije jasno definirana niti kadrovski potkrijepljena.
- U Centru su zaposleni fizioterapeut, muzikoterapeut i četiri logopeda, jer 90% korisnika ima govorne smetnje. Zbog nedostatka stručnog kadra, posljednje dvije godine u Centru je angažirano 20 volontera, najčešće posredstvom ureda za zapošljavanje: defektolog, logoped, muzikoterapeut, pedagog i socijalni djelatnici. Tako Centar surađuje sa srednjim školama za medicinske sestre i tehničare, s učiteljskom školom te s nekoliko fakulteta. Trenutačno u Centru radi šest volontera.
- Pedagoški standard Kantona Sarajevo za rad u skupinama, koji vodi stručnjak, u slučaju djece iz autističnog spektra je da skupinu čini od troje do šestoro djece, a za djecu s umjerenim teškoćama od četvero do šestoro. Rad u skupini najčešće podrazumijeva četvero djece s voditeljem, pri čemu se u nekim segmentima rada primjenjuje individualni pristup 1 : 1. Veliki je broj djece s kombiniranim smetnjama. Također se primjećuje da su korisnici Centra zahtjevniji iz godine u godinu.
- Iz Centra navode posebno zahtjevan rad s roditeljima, budući da većina njih smještaj u Centru smatra ponižavajućim. Zaposlenici Centra, ipak, ističu povećanu svijest roditelja i porast broja korisnika Centra kako bi se djetetu pružilo optimalno, što je najviše moguće. Podizanje svijesti roditelja vidljivo je usprkos njihovoj subjektivnosti (što je posebice primjetno među obrazovanim roditeljima iz urbanih sredina), kao i preprekama u manjim, ruralnim sredinama, a što je utemeljeno i na vjeri. Jedan od problema je što 7-8 roditelja korisnika Centra ima PTSP, a veliki broj roditelja je iz kategorije socijalno ugroženih.
- Centar ima mobilne timove koji pružaju usluge za 26 djece (na samome početku bilo ih je 18, s tim što su imali ista sredstva kao i sada) s težim motoričkim sposobnostima.
- Primijetno je da Centar radi u teškim financijskim uvjetima te je, u sklopu 4-5 projekata koji se istodobno provode, djeci omogućena besplatna užina odnosno besplatan ručak onima koji su na cjelodnevnom boravku. Sredstvima iz donacija kupuju repromaterijal za radionice, a organiziraju i prodajne izložbe, od kojih dva puta godišnje djeci daju novac, kao nagradu za uloženi trud i ostvarene rezultate. Općine i Gradska uprava Sarajevo pokrivaju troškove prijevoza djece i roditelja, tako što im daju besplatne kupone za JKP Gras. U listopadu je organizirana i ekskurzija – pojedina djeca prvi puta su vidjela more. Stoga se može zaključiti da je veliki broj ove djece pored

svoga i materijalno ugrožen, te Centar ne dopušta roditeljima da plate bilo koji trošak koji se odnosi na boravak djece.

3.1.3. Dom za djecu ometenu u tjelesnom ili psihičkom razvoju „Marija - naša nada“ Široki Brijeg

Dom za djecu s poteškoćama u tjelesnom ili psihičkom razvoju „Marija - naša nada“ ustanova je za rehabilitaciju djece s oštećenjem kognitivnog i/ili motoričkog razvoja. Otvoren je 5. rujna 2004., zahvaljujući sljedećim udrugama: „Mir i dobro“ iz Italije, „Međunarodno kumstvo djetetu Herceg-Bosne“ iz Širokog Brijega, Udruge roditelja djece s poteškoćama u razvoju „Nada“ iz Širokog Brijega, kao i Općini Široki Brijeg. To je jedina specijalizirana rehabilitacijska ustanova ovoga tipa na području Zapadnohercegovačke županije. Zaklada Don Carlo Gnochi iz Italije financirala je osnivanje ustanove, a pomaže ju i danas, kao i drugi strani donatori (uglavnom iz Italije), domaći donatori i djelomično Ministarstvo obrazovanja HNŽ-a.

U Domu su djeca, uz primjenu specifičnih metoda i tretmana, uključena u tri različite skupine: skupina djece s oštećenjem kognitivnog i adaptivnog funkcioniranja na razini umjerene duševne zaostalosti; skupina djece s oštećenjima kognitivnog i adaptivnog funkcioniranja na nivou teže duševne zaostalosti; djeca s kombiniranim oštećenjima, korisnici ambulantnih usluga. Kako bi se rehabilitacijski tretman prilagodio potrebama svakog djeteta, osmišljava se primjereni program odgoja, obrazovanja i rehabilitacije.

Zbog toga je nužno procijeniti djetetov razvojni potencijal (razinu emocionalnog, socijalnog i intelektualnog razvoja, funkcionalni vid, govorni razvoj te edukativni i zdravstveni status djeteta).

Važno je dobiti uvid i u obiteljske interakcije (prihvatanje djeteta i njegova oštećenja, primjerenost odgojnih zahtjeva i metoda rada s djetetom), te socioekonomski status obitelji.

Zadaća stručnog tima je pratiti napredovanje djeteta te predlagati potrebe u programu odgoja, obrazovanja i rehabilitacije. U radu stručnog tima sudjeluju: specijalist fizijatar, psiholog, logoped, viši radni terapeut, viši fizikalni terapeut, defektolog i odgojitelji.

Centar nije obrazovna već samo rehabilitacijska ustanova, tako da nema nastave za ovu djecu. Djeca odlaze u školu, a ovdje imaju dnevni boravak. Trenutačno je na boravku 21 dijete s umjereom mentalnom retardacijom, a od toga petero ide u školu, dok druga djeca nisu sposobna za školovanje. Međutim, trenutačno rade i s osam korisnika starijih od 18 godina. Tu se otvara pitanje što s mladima iznad 18 godina. Razlog tomu je što, vrate li se roditeljima, postoji mogućnost njihova stagniranja te stoga pokušavaju i traže otvaranje radionica odnosno nastavak radnih terapija. To bi za njih značio posao i istodobno koristan boravak.

Djeca u centru su s područja Zapadnohercegovačke županije (Grude, Široki Brijeg i Posušje) te iz Ljubuškog, no iz Ljubuškog uglavnom ne dolaze ili rijetko dolaze zbog udaljenosti. Većina ovih općina u svojem proračunu planira sredstva, ali ih vrlo malim dijelom i realizira. Bitno je naglasiti da u sustavu proračuna kantona i općina nisu predviđena sredstva za ovaj centar, već se on isključivo financira iz donacija.

Jedan dio djece koristi usluge na temelju rješenja Ministarstva obrazovanja, konkretno 35 ih ima naknadu u iznosu od 150 KM, koja se uplaćuje na račun centra. Drugi korisnici ne plaćaju uslugu.

Kao i sva djeca na području Federacije BiH, invalidnine primaju ako se radi o 100%-nom i 90%-nom invaliditetu.

3.1.4. Zavod za slijepe i slabovidne osobe „Budućnost“, Derventa

Zavod je ustanova socijalne skrbi Republike Srpske. Školu pohađa 30 učenika, od kojih ih je 21 smješteno u internat. Nastava se u osnovnoj školi odvija prema Nastavnom planu i programu za djecu s oštećenim vidom, a kada su u pitanju djeca koja uz oštećenje vida imaju i druge smetnje, nastava se odvija prema nastavnim planovima i programima prilagođenim njihovim psihofizičkim sposobnostima. Po završetku osnovne škole učenici mogu nastaviti srednje obrazovanje u ustanovi, smjer krojač-konfeksionar. Praktični dio nastave učenici dijelom realiziraju u krojačkoj radionici, koja je u sklopu Zavoda. Odgojni dio rada također je bitan za školu. Tu se razvijaju određene sposobnosti i formiraju navike koje su bitne za svakodnevni život i rad učenika, a posebno se vodi računa o individualnim potrebama svakog učenika i njegovim sposobnostima. K tomu, škola potiče učenike na veću kreativnost radom u sekcijama (recitatorska, dramska, zbor), te na taj način dolaze do izražaja njihovi interesi i potiče se kvalitetno korištenje slobodnog vremena. S učenicima rade volonteri koji dolaze tri puta tjedno iz srednje škole u Derventi, a rade s učenicima na polju plesa i glume. Vikendom volonteri realiziraju kreativne radionice s učenicima ili s njima idu u šetnju. Zavod surađuje s redovitim osnovnim školama, a organiziraju se i posjeti njihovih učenika Zavodu. Prema navodima ravnatelja Zavoda, učenici rado sudjeluju na manifestacijama koje organiziraju osnovne škole (maskenbali, glazbene smotre i sl.), a tri učenika iz Zavoda pohađaju glazbenu školu i postižu veoma dobre rezultate.

U sklopu nastavno-obrazovnog procesa, s učenicima radi osam nastavnika i dva odgajatelja, a oni sustavno razvijaju sposobnosti učenika i pomažu u stjecanju znanja slijepe i slabovidne djece i djece s kombiniranim smetnjama. Za potrebe nastavnog procesa, uključena su i dva djelatnika osnovne škole iz Dervente, kao i jedan djelatnik srednje škole na temelju ugovora o dopunskom radu. Osim djelatnika u sklopu nastavno-obrazovnog procesa i tajnika-socijalnog djelatnika, zaposleno je i tehničko osoblje (spremačice, kuhari, medicinski djelatnici, domar i sl.), a na poslovima telefonista zaposlen je ratni vojni invalid, koji je oslijepio tijekom ratnih djelovanja. U Zavodu funkcioniraju dvije proizvodne radionice – stolarska i krojačka. U proizvodnim radionicama zaposleno je 10 djelatnika, od toga četiri u stolarskoj, a šest u krojačkoj radionici (od njih deset, šestero su invalidi).

Prostorije Zavoda obnovljene su i opremljene zahvaljujući razumijevanju resornog ministarstva - Ministarstva zdravlja i socijalne skrbi RS-a, a postoji dobra suradnja i s Ministarstvom prosvjete i kulture RS-a. Kao problem u Zavodu ističu sve veći broj djece s kombiniranim smetnjama, kao i djece s poremećajima iz autističnog spektra, pa bi bilo poželjno i višestruko korisno, kada su u pitanju slijepa i slabovidna djeca, raditi na uvođenju ranog tiflološkog tretmana djece, do tri godine. Ističu i da se društvo nimalo ne bavi slabovidnom djecom, a njih je, prema njihovoj slobodnoj procjeni, mnogo više u odnosu na potpuno slijepu djecu. Stručnjaci Zavoda u punoj mjeri podržavaju inkluziju kao civilizacijsko unapređenje, ali je trenutačno u praksi prisutno mnogo problema, a svaki oblik poremećaja ima svoje specifičnosti. Slijepoj su djeci u redovitoj nastavi potrebna posebna nastavna sredstva, prilagođeni nastavni programi i osposobljen kadar za rad i učenje. Redoviti nastavni plan i program donesen je još 2004. godine (u proceduri su izmjene i dopune), a prilagođava se za slijepu i slabovidnu djecu. Jedan od prijedloga, u smislu unapređenja položaja slijepe i slabovidne djece, tiče se rada povjerenstava za razvrstavanje. Naime, mogli bi se veoma dobro iskoristiti kapaciteti Zavoda u smislu opservacije ove

djece, jer spomenuta povjerenstva pri centrima za socijalni rad nemaju dovoljno resursa za sljepoću, koja nije bolest već stanje.

3.1.5. Centar „Sveta obitelj“, Mostar

Centar „Sveta obitelj“ je rehabilitacijski centar koji je počeo djelovati 2001. godine. Ima dva odjela: ambulanti i stacionarni.

U ambulantom odjelu smještena su djeca na dnevnom boravku, u dobi od dvije-tri godine do punoljetnosti. Trenutačno je smješteno 25 djece, s tim što broj varira. Djeca uglavnom dolaze iz Hercegovine, ali se primaju iz cijele BiH, te se upravo očekuje prijam dječaka iz Zenice. Jedan dio ove djece pohađa specijalnu školu, tako da se njihov boravak nadopunjuje s boravkom u Centru (pola dana provode u školi, pola s roditeljima). Roditelji ih ujutro dovode, pa prijevozom „Svete obitelji“ odgajatelji odvoze djecu u školu ili iz škole u Centar. Centar dovodi i odvodi djecu na udaljenosti od 2-3 km, dok dolazak iz drugih općina organiziraju te općine, kao što je to slučaj s dolascima djece iz Čapljine i Čitluka.

Ambulantni odjel financira Karitas, a od države nikada nisu dobili nikakvu naknadu, iako su se više puta obraćali. Roditelji plaćaju ovu uslugu 150 KM, ali ako nisu u mogućnosti, Centar se trudi pronaći neko rješenje. Trenutačno nemaju logopeda i obraćaju se Ministarstvu zdravstva molbom da im se osigura pružanje njegove usluge - plaća je Centar. Centar ima plan i program rada za djecu s težim poremećajima u razvoju, koja nisu obuhvaćena nikakvim oblikom školovanja, iako na to po zakonu imaju pravo. Ni federalni ni kantonalni ministar prosvjete nisu odgovorili na dopise centra u vezi s ovim programom niti su ga posjetili.

U stacionarnom odjelu trenutačno je troje djece smještene na temelju ugovora koji Centar zaključuje s centrima za socijalni rad, a koji prethodno izdaju rješenja o njihovom smještaju. Kategorizacija se obavi prije smještaja, također posredstvom centara za socijalni rad koji osnivaju povjerenstva za kategorizaciju. Usluge cjelodnevnog boravka plaćaju centri. Svi korisnici Centra su zdravstveno osigurani prema mjestu prebivališta, što je svakako otegotna okolnost, posebice kada je u pitanju pružanje zdravstvene usluge, a nemaju prebivalište u HNŽ-u, gdje se Centar nalazi.

Unutar iste organizacijske jedinice Karitasa djeluje i Centar „Nazaret“ namijenjen za osposobljavanje odraslih osoba s posebnim potrebama. Obuhvaća tri radionice (pletačka, drvna i kreativna) u kojima se izrađuju različiti predmeti te organiziraju prodajne izložbe. Kao dodatni pozitivan segment ističu to što talijanski zubari, volonteri u Karitasu iz Trsta, obavljaju zubarske usluge. Zahvaljujući tomu što su usluge besplatne (i možda jedine za ovu djecu koja dolaze iz cijele BiH), u protekle četiri godine, koliko traje ova suradnja, zubarske usluge koristilo je više od 100 djece.

3.1.6. Centar za slijepu i slabovidnu djecu, Sarajevo

Centar za slijepu i slabovidnu djecu i mlade javna je ustanova za obrazovanje slijepih i slabovidnih učenika iz cijele Bosne i Hercegovine. Složena djelatnost Centra u svim njegovim segmentima usmjerena je k jednome cilju: osposobiti slijepu ili slabovidnu osobu za samostalan život i rad. Centar organizira i provodi predškolski odgoj i obrazovanje, odgoj i obrazovanje u osnovnoj školi i obrazovanje slijepe i slabovidne djece i mladeži, kao i stjecanje zvanja i zanimanja, te prekvalifikaciju, rehabilitaciju i resocijalizaciju učenika koji su izgubili vid tijekom školovanja.

Zavod za slijepu djecu počeo je raditi još davne 1947. godine sa sjedištem u Sarajevu, a Srednja škola za slijepe osobe djeluje od školske 1969./1970. godine. Ova škola je s učenicima, nastavnicima i inventarom početkom školske 1995./1996. godine ušla u sastav JU Centar za slijepu i slabovidnu djecu i mlade u Sarajevu. Centar je primio prve učenike na stalni boravak i školovanje u ožujku 1997. godine.

U Centru je ukupno smješteno 80 djece, premda postoje uvjeti za još 50 djece. Većina ih je s područja Federacije BiH, povremeno i djeca iz Republike Srpske koja su uglavnom smještena u internatu, kao i djeca s fizički udaljenog teritorija od Centra.

Centar je složena ustanova koja uz redovitu nastavu ima: internat, medicinsku službu, tiskaru, kabinet za fizikalnu terapiju, kuhinju, vešeraj i vrt. Učenici imaju zdravstvenu zaštitu, uz osigurane dežurne medicinske sestre, redovite potrebne kontrole i preglede. Ima i dnevne boravke i TV sale na više mjesta, brzi internet na 20-tak računala, računala u svakoj učionici, salu za fitness, vanjsko igralište, staze za šetanje itd.

Osim redovitih poslova u osnovnoj i srednjoj školi (35 nastavnika), odgojnog rada i drugih djelatnosti, škola pruža djeci i druge neophodne vježbe i treninge. O svim zdravstvenim problemima brine medicinska služba (tri medicinske sestre). Upis djece, kontakte s centrima za socijalni rad i druge poslove obavlja socijalna djelatnica. Školski pedagog uz redovite poslove pomaže i djeci u predškolskom odgoju koja još nisu u školi, djeci u drugim školama ili njihovim roditeljima. Orijentacija i mobilitet su redovita i obvezna aktivnost za svu djecu kojoj je to potrebno. Radi se individualno u i izvan škole. Fizikalna terapija organizirana je u sklopu praktične nastave fizioterapeuta u srednjoj školi. Djeca dolaze na vježbe, masaže, kondicijske treninge i slično.

U osnovnoj školi primjenjuje se prilagođeni program, a u srednjoj posebni programi za sljedeća zanimanja: poslovni tajnik, fizioterapeut, telefonski operater, telefonist i paker (dvogodišnje školovanje). U planu je uključivanje djece u edukacijsko-rehabilitacijski proces namijenjen djeci koja nemaju mogućnost završiti srednju školu. U razredima je najmanje dvoje, a najviše osmero djece. Osim redovite nastave, učenici imaju cjelodnevnu podršku u učenju i svim drugim potrebnim vještinama, od mobiliteta, brige o sebi, vježbi vida za slabovidne, korištenja pomagala, igara, izlazaka u grad i posjeta kulturnim, sportskim i drugim manifestacijama do rada na posebnim softverima koji počinju od drugog razreda osnovne škole. Postoje i sekcije (dramsko-recitatorska, zbor, orkestar, ekološka, zemljopisna, povijesna, sportska, literarno-novinarska, liga trezvenosti, informatička, životna škola, lutkarska, debatni klub, engleskog jezika, njemačkog jezika i matematička), zatim individualni rad na učenju Brailleovog pisma, fizikalna terapija u edukativnom kabinetu koju rade učenici škole u suradnji s medicinskom ustanovom za fizikalnu terapiju, jahanje, plivanje i druge aktivnosti. Prema riječima predstavnika Centra, prijeko je potrebna rana intervencija i podrška djeci s problemom vida koja pohađaju redovite škole.

3.1.7. Centar za slušnu i govornu rehabilitaciju, Sarajevo

Centar je složena ustanova koja u svome sastavu ima šest organizacijskih cjelina: *Odjel za opservaciju i dijagnostiku slušnih i govornih oštećenja, smetnji i poremećaja*, u kojemu se objektivno i subjektivno ispituje stanje sluha; *Odjel za rehabilitaciju slušanja i govora*, koji podrazumijeva defektološki tretman (surdoaudiološki i logopedski), psihološki i socijalno-zdravstvenu službu; *Razine edukacije*; *Odjel za znanstvenoistraživački rad u području patologije slušanja i govora*; *Laboratorij za izradu slušnih umetaka i servisiranje slušnih aparata* i *Odjel za nove tehnologije*. Centar se financira iz

novčanih sredstava od nadležnih centara za socijalni rad odnosno općina iz kojih dolaze djeca (smještaj i usluge Centra), dok ostale materijalne troškove i plaće zaposlenika snosi kanton, a dva stručna suradnika -liječnika financira kantonalno Ministarstvo obrazovanja.

Rehabilitacija sluha i govora djece predškolskog uzrasta realizira se u dvije predškolske skupine (mlada i starija). Mlada skupina obuhvaća djecu do pet godina, a starija skupina od pet do osam godina. Stručni tim koji radi s djecom ovoga uzrasta čine: nastavnik – audiorehabilitator, surdoaudiolog, psiholog, socijalni djelatnik i medicinska sestra.

Osnovna škola Centra za slušnu i govornu rehabilitaciju verificirana je Rješenjem kantonalnog Ministarstva obrazovanja, znanosti i informiranja, a radi prema nastavnom planu i programu koji je verificiralo to ministarstvo. Učenici osnovne škole Centra raspoređeni su u 10 razreda opremljenih najsuvremenijom elektroakustičkom aparaturom. U nastavi se, osim realiziranja obrazovno-odgojnih ciljeva i zadataka, poseban naglasak stavlja na razvoj sluha i govora. Uz obrazovno-odgojni proces istodobno se provodi individualna rehabilitacija sluha i govora u suvremeno opremljenim kabinetima.

Djeci oštećenog sluha u Bosni i Hercegovini omogućeno je školovanje u četvorogodišnjoj srednjoj školi u sastavu Centra. Nastava u srednjoj školi odvija se prema nastavnom planu i programu za redovite srednje škole. Učenici se obrazuju za zvanja iz IV. stupnja: tekstilni tehničar, konstruktor-modelar, strojarski tehničar i tehnički urednik grafičke struke.

Srednja strukovna škola Centra verificirana je Rješenjem kantonalnog Ministarstva obrazovanja, znanosti i informiranja. U srednjoj strukovnoj školi nastava se realizira prema nastavnom planu i programu za srednje strukovno obrazovanje učenika oštećenog sluha. Učenici se obrazuju za zanimanja iz strojarke, tekstilne, drvoprerađivačke i kožarske struke, kao i za uslužne djelatnosti: frizer, knjigovezac, firmopisac, *offset* strojarski tehničar, fotograf i kuhar.

U cilju razvoja cjelovite ličnosti i svrhovitog odgojnog procesa i utjecaja, učenici predškolskog razreda, osnovne, srednje i srednje strukovne škole uključeni su, prema svojim sklonostima i sposobnostima, u programirani oblik slobodnih aktivnosti, i to od 35 do 70 sati godišnje, u recitatorskoj, folklornoj, ritmičko–plesnoj, manekenskoj, likovnoj, novinarskoj, sportskoj i informatičkoj sekciji.

Centar za slušnu i govornu rehabilitaciju surađuje sa svim osnovnim školama i predškolskim ustanovama na području Kantona Sarajevo. Glavni cilj ove suradnje je prevencija, dijagnostika i tretman školske djece s poremećajima verbalne komunikacije.

Neslužbeni podatak je da je oko 36 djece u Kantonu Sarajevo uključeno u redoviti školski program i njima treba pomoći. U Zeničko-dobojskom kantonu ima veliki broj djece s oštećenjem sluha koja su uključena u redovitu nastavu. U Sanskom Mostu 20 djece s oštećenjem sluha pohađa redovite škole. S ciljem dobivanja potpunije slike o učestalosti govorne patologije u Kantonu Sarajevo, tim Centra za slušnu i govornu rehabilitaciju proveo je skrining u 38 osnovnih škola na području KS-a u razdoblju od travnja do prosinca 2005. godine. Od ukupnoga broja testiranih učenika (10.434 učenika), njih 16,9% ima različite vrste i stupnje oštećenja, smetnje i poremećaje u govoru, glasu i jeziku. Iz tih podataka proizlazi da svako peto dijete ima teškoće s govorom.

3.1.8. Centar za djecu s posebnim potrebama, Trebinje

Dana 8. 11. 2010. istraživački tim Institucije ombudsmana posjetio je Udruhu roditelja i djece s posebnim potrebama Trebinje i Centar za socijalni rad Općine Trebinje.

Ova je udruga osnovana krajem 1998. godine na inicijativu roditelja djece s posebnim potrebama, zbog činjenice da je njihov status poslije rata bio nedefiniran i nije predstavljao prioritet. Danas je u ovoj udruzi registrirano 102 djece, nažalost, dan prije dolaska (7. 11. 2010.) umrlo je dvoje djece. Jedno od 102 djece je dijete iz autističnog spektra, dok ih je nekoliko s Downovim sindromom.

Sva djeca su s područja općine Trebinje. Kao rezultat dobrog rada ove udruge, formirane su udruge i na području općina Bileća, Gacko, Ljubinje i Nevesinje, koje djeluju kao samostalne pravne osobe. Aktivno rade i već imaju svoje dnevne centre.

Udruga ima izvanrednu suradnju s lokalnom zajednicom, te Općinu Trebinje smatraju najrazvijenijom u smislu pružanja socijalne skrbi djeci s posebnim potrebama.

U Trebinju nema tzv. skrivene djece, odnosno ako ih i ima, u pitanju je veoma mali postotak i to su djeca s posebnim potrebama čiji su se roditelji tek doselili u ovaj kraj RS-a. Na ovakvu razinu svijesti roditelja umnogome su utjecale kampanje vođene s ciljem razbijanja stereotipa, a koje je izravno ili neizravno vodila ova udruga. Budući da su članovi ove udruge sami roditelji, svjesni su toga da su najveći problemi s kojima se mogu suočiti neprihvatanje i nerealna očekivanja. Roditelji mogu na dva načina doznati što sve dolazi s djetetom s posebnim potrebama - odjednom ili postupno, po etapama. Primjetno je da roditelji nemaju dovoljno empatije, odnosno realnog prihvaćanja situacije, a najveći problemi javljaju se u radu s visokoobrazovanim roditeljima.

U krovnoj organizaciji RS-a registrirano je 27 udruuga, a u FBiH 20 - u sklopu Sumera.

Glede kategorizacije djece odnosno ocjene sposobnosti, u ovoj udruzi smatraju da se činom kategorizacije ne definira ništa novoga što već ne stoji u medicinskim nalazima, no time djeca i njihovi roditelji stječu prava. Kategorizacija u ovoj općini traje dva sata po jednom djetetu, a obavlja se u prostorijama udruge. U slučaju teško pokretne djeci ili nemogućnosti roditelja da dovode djecu, netko iz skupine Centra za socijalni rad koja obavlja kategorizaciju odlazi k obitelji.

Navode dobar primjer iz prakse u Hrvatskoj, gdje opservacija djece traje 4-5 godina, te ističu kako je potrebno sastaviti listu praćenja na osnovi koje bi se djeca s posebnim potrebama dulje pratila.

Djeca s posebnim potrebama u ovoj općini uključena su u redovite vrtiće. No, većina djece, korisnika ove udruge, ili imaju teške smetnje i nisu u mogućnosti pohađati školu ili dolaze u prostorije ove udruge zbog radne okupacije, i to 8-15 i 17-20 sati svakog dana.

Djeca s posebnim potrebama na prostoru općine Trebinje mjesečno dobivaju po 41 KM, što je propisano zakonom, a što osigurava/isplaćuje lokalna zajednica. Za razliku od ove općine u kojoj se spomenuta novčana naknada isplaćuje redovito, npr. djeca s posebnim potrebama u općini Višegrad u svibnju 2010. još nisu dobila naknadu za prosinac 2009. godine. Osim ovog novčanog iznosa, Odlukom o proširenim pravima pojedincima je osigurano i 175 KM. I pored toga, sva kategorizirana djeca i mladi u Republici Srpskoj do 19. godine života dobivaju po 100 KM. K tomu, navode da od Fonda za dječju zaštitu mjesečno dobivaju 60 pelena za svako dijete, a prosječno se troši između 150 i 180 pelena.

Pored pozitivnih stvari, u razgovoru s timom ombudsmana istaknut je problem pri ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu, posebice stoga što se zdravstvena zaštita u tercijarnom sektoru realizira u Banjoj Luci, koja je itekako udaljena od Trebinja. Zbog toga roditelji često pribjegavaju ostvarivanju zdravstvene zaštite u bližoj Podgorici (Crna Gora), pri čemu sami snose troškove.

Istaknuta je potreba za uspostavom ustanove poluotvorenog tipa za zbrinjavanje djece s teškim smetnjama, odnosno tzv. stanovanje uz podršku, kako bi se dijete s teškoćama smjestilo na nekoliko dana, što bi omogućilo očuvanje psihičkog zdravlja roditelja.

U Centru za socijalni rad naglašavaju da je njihov rad utemeljen na «glasu udruge», odnosno dobroj suradnji između Centra i svakoga tko može dati svoj doprinos, tj. tko ima interes, a to su roditelji, centri, zdravstvene i obrazovne institucije i istaknuti pojedinci.

Povjerenstvo koje se bavi ranim otkrivanjem i ranim angažmanom čine: liječnik, defektolog, socijalni djelatnici i psiholozi. Osim otvaranja radnog mjesta logopeda (koji se bavi ranom prevencijom), kako djeca kojoj nije pružena pomoć ne bi bila ostavljena bez pomoći, ne postoje institucije razvojnih savjetovališta.

Pritom se podsjeća na to da dijagnostika i kategorizacija spadaju u odgovornost zdravstva, no istodobno se domovi zdravlja u službama za predškolsku djecu ne bave ovim problemima, jer za to nisu obrazovani i nisu motivirani.

Prema podacima, u 1996./1997. godini bilo je 60% djece s kombiniranim i teškim smetnjama, a svaka takva smetnja završi nekom vrstom onesposobljenja.

3.1.9. Centri za djecu s posebnim potrebama

U tekućoj godini Institucija ombudsmana, u suradnji s nevladinom organizacijom *Save the Children Norway*, provela je sveobuhvatno istraživanje o stanju u ustanovama za smještaj djece bez roditeljske skrbi, ustanovama za djecu društveno neprihvatljivog ponašanja i dijelu ustanova za djecu s teškoćama u razvoju⁵⁷. Njihovim izvješćem obuhvaćeni su sljedeći centri, čiji su korisnici djeca s posebnim potrebama:

- Centar za djecu i mladež s poteškoćama u razvoju „Duga”, Novi Travnik,
- Centar za djecu i mlade s posebnim potrebama „Los Rosales“ Mostar,
- Centar za djecu s višestrukim smetnjama „Koraci nade”, Tuzla,
- Centar „Zaštiti me“, Banja Luka,
- Udruga „Humanost-societas humanitatis“, Zenica,

Stoga Institucija ombudsmana za potrebe ovoga Izvješća nije ponovno posjetila te ustanove. Podaci o ovim ustanovama predočeni su u Posebnom izvješću o pravima djece smještene u ustanove, s posebnim osvrtom na normative i standarde, koje je dostupno na našoj internetskoj stranici i službeno je predstavljeno 17. 11. 2010. u prostorijama Institucije ombudsmana u Banjoj Luci.

3.1.10. Specijalne škole

Osnovna škola za djecu s posebnim potrebama Mostar

Osnovna škola za djecu s posebnim potrebama ima 67 učenika, s tendencijom stalnog porasta njihovog broja. Nastava je organizirana u 14 zasebnih razreda. Svakodnevne aktivnosti prilagođene su individualnim potrebama učenika, a odvijaju se prema nastavnom planu i programu za učenike s lakom mentalnom retardacijom i kombiniranim smetnjama, te učenike s teškom i težom mentalnom retardacijom i djece s autizmom.

⁵⁷ Posebno izvješće o pravima djece smještene u ustanove, s posebnim osvrtom na normative i standarde

Za odgoj i obrazovanje zaslužan je cijeli kolektiv Škole, koji u ovome trenutku ima 24 zaposlenika.

Škola brine za odgoj i obrazovanje djece:

- sniženih kognitivnih sposobnosti
- s motoričkim teškoćama
- s poremećajima uzrokovanim organskim čimbenicima
- s poremećajima u ponašanju
- s poremećajima u komunikaciji
- s pervazivnim razvojnim poremećajima
- s višestrukim oštećenjima.

Rad u ovoj školi prilagođen je individualnim potrebama svakog učenika i njihovim trenutačnim mogućnostima. Glavni naglasak u radu stavljen je na opismenjivanje, odnosno na usvajanje čitanja, pisanja i računanja i socijalizaciji djece u širu društvenu zajednicu. Cilj Osnovne škole za djecu s posebnim potrebama je maksimalno osposobiti dijete za samostalni život do svršetka devetogodišnjeg školovanja, vodeći računa o njegovim stvarnim potrebama i sposobnostima. Škola surađuje s lokalnom zajednicom u pitanjima odgoja i obrazovanja učenika, natjecanja učenika, slobodnim aktivnostima, prijevoza i ishrane učenika, dok se suradnja roditelja i škole odvija održavanjem individualnih i grupnih roditeljskih sastanaka, edukacije roditelja za rad kod kuće i savjetodavnim radom. Roditelj je djelatni sudionik u kreiranju i oblikovanju svih školskih aktivnosti vezanih za svoje dijete. Škola iznimo dobro surađuje sa svim osnovnim školama na razini HNŽ-a, udrugama poput „Los Rosalesa“, „Nazareta“, „Svete obitelji“ itd. Obrazovanje se provodi u skladu sa Zakonom o osnovnom odgoju i obrazovanju i Pravilnikom o odgoju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama u osnovnim i srednjim školama, a ovaj podzakonski akt izrađen je u skladu s člankom 19. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH i mjerodavnim zakonima koji se trenutačno primjenjuju u Hercegovačko-neretvanskoj županiji. Škola nema dvoranu za tjelesni odgoj, a prema saznanjima Institucije ombudsmana, u tijeku su aktivnosti nadležnih kantonalnih ministarstava na osiguravanju ovog prostora.

Osnovna specijalna škola, Zenica

Godišnji program rada Osnovne specijalne škole temelji se na Zakonu o osnovnoj školi, nastavnom planu i programu za lako mentalno retardirane učenike, umjereno i teže mentalno retardirane učenike i pedagoškim standardima iz 1995./1996. godine.

Školu financira Ministarstvo obrazovanja ZDK-a, a dnevne centre Ministarstvo za rad i socijalnu politiku (financira asistente, ishranu i prijevoz djece). Škola je osnovana Odlukom Skupštine Općine Zenica i javna je ustanova.

Ukupan broj učenika na početku 2010./2011. godine bio je 61, ali tijekom školske godine broj djece varira, jer se djeca upućuju u specijalnu školu prema rješenjima Povjerenstva za kategorizaciju pri Centru za socijalni rad i primaju se tijekom cijele školske godine. Najmlađe dijete ima 5 a najstarije 23 godine, dok u Zenici ne postoji predškolska ustanova za ovu djecu. Djeca koja pohađaju ovu školu su s područja Zeničko-dobojskog kantona, a za djecu koja stanuju daleko od škole i uključena su u Dnevni

centar osiguran je prijevoz kombijem, koji je donacija Norveške narodne pomoći. Smještaj za učenike u đlačkom domu ili hraniteljskim obiteljima nije reguliran, jer nije osigurano financiranje ovakvog oblika smještaja učenika.

U Školi rade: ravnatelj, tajnik, 18 nastavnika defektologa u odgojno-obrazovnom radu, pedagog, socijalni djelatnik, logoped, logoped-surdoaudiolog, knjigovođa, bibliotekar, dvije čistačice, domar i vozač.

Nastava u Specijalnoj školi organizirana je u dvije smjene. U prvoj smjeni su razredi Dnevnog centra - šest skupina (četiri skupine formirane prema uzrastu djece, skupina djece s mogućim elementima autizma i radno-okupacijska skupina), te razredna nastava (I.-IV. razred). U drugoj smjeni odvija se predmetna nastava (V.-VIII. razred).

Obrazovanje lako mentalno retardiranih učenika provodi se u skladu sa Zakonom o osnovnoj školi i odgovarajućim nastavnim planom i programom odobrenim Rješenjem Ministarstva obrazovanja, znanosti, kulture i sporta broj: UP-I-03-610-3466/95, a obrazovanje umjereno i teže mentalno retardiranih učenika u skladu s odgovarajućim nastavnim planom i programom odobrenim Rješenjem Ministarstva obrazovanja, znanosti, kulture i sporta ZDK-a broj: 12/02-38-1301/01.

Veoma je važno napomenuti da je primjetna tendencija porasta broja djece u autističnom spektru, uslijed čega su osposobljeni razred za autiste i radno-okupacijski razred, ali je u razgovoru istraživačkom timu Institucije ombudsmana ukazano na sljedeće probleme:

- u primjeni su različiti pedagoški standardi, npr. specijalna škola u Zenici radi prema nastavnom planu i programu iz 1995./1996. godinu, Republika BiH - Pedagoški zavod;
- potrebno je promijeniti naziv iz „specijalna škola” u „centar” ili „zavod”;
- rana dijagnostika treba biti pri centrima/školi;
- nijedna škola nema defektologa-logopeda niti postoje mobilni timovi za te potrebe;
- problem s kategorizacijom (nema kriterija, a zbog brojnosti - djeca se upućuju u redovite škole);
- Ministarstvo zdravstva treba participirati u lijekovima, sistematskim i stomatološkim pregledima;
- Općina bi trebala financirati obrok za djecu u školi.

3.2. UDRUGE/SAVEZI

3.2.1. Savez defektologa Bosne i Hercegovine

Istraživački tim Institucije ombudsmana obavio je razgovor i s predstavnicima Saveza defektologa BiH. Problemi koji se tiču djece s posebnim potrebama mogu se sumirati na sljedeći način:

- Savjetovalište treba uključiti u sustav i učiniti ga dostupnim djeci kojoj treba rehabilitacijski tretman, jer je trenutačno rehabilitacija ekskluzivno pravo maloga broja djece koja žive u Banjoj Luci i čiji roditelji uopće znaju za savjetovalište. Događalo se da tretmani djece započnu na vrijeme

i djeca budu dobro pripremljena za školu, ali ih osoblje u osnovnoj školi odbaci uz objašnjenje da nemaju stručni kadar koji bi se uključio u rad s njima, pri čemu se izražava bojazan glede toga da se oni, nažalost, vrlo često ne žele baviti njima.

- Treba jačati povjerenje u domaće stručnjake i institucije, a predstavnica Saveza istaknula je da, primjerice, centar „Zaštiti me“ u Banjoj Luci u zadnje vrijeme ulaže mnogo truda u edukaciju mladih kadrova. No, pokazalo se da roditelji češće odlaze u zemlje regije i inozemstvo, smatrajući da u Bosni i Hercegovini ne mogu dobiti kvalitetnu uslugu.
- Potrebno je uvesti rano savjetovanje roditelja, kao i rano jačanje obitelji s djetetom koje ima smetnje u razvoju.
- Mnogo je „novih“ poremećaja, poput disleksije, diskusije, hiperkinetičkog sindroma i sl., koji ne budu dijagnosticirani, jer se, nažalost, događa da djeca pohađaju školu a ne budu dijagnosticirana.
- Stručnjaci koji rade u povjerenstvima za kategorizaciju previše se bave administrativnim poslovima. Uspostavljena je nova ICF klasifikacija osoba s razvojnim oštećenjima, na koju nema stručnih primjedaba, ali je prepuna administrativnih koraka koji ne pomažu utvrđivanju dijagnoze.
- Razvojna savjetovaništa nemaju defektologe, a trebaju ih imati u cilju ranog otkrivanja problema.
- Korisno je organizirati programe za djecu s i bez razvojnih oštećenja (neutralizacija ekskluzivnosti) u cilju smanjivanja predrasuda.
- U Republici Srpskoj nema tzv. senzorne sobe koja se u svijetu primjenjuje u radu s djecom s posebnim potrebama.
- Centar „Zaštiti me“ nije registriran za rad s djecom s autizmom i Dawnovim sindromom, ali u praksi imaju djecu s ovim problemima, te bi mali trud uložen u preregistraciju itekako pomogao i osoblju i djeci i roditeljima.
- Bilo bi veoma poželjno da u Republici Srpskoj počne raditi specijalizirana stomatološka ordinacija za djecu s posebnim potrebama.

3.2.2. Savezi u Republici Srpskoj

U razgovoru s predstavnicima **Saveza gluhih i nagluhih Republike Srpske**, istraživačkom timu Institucije ombudsmana izneseni su svi problemi s kojima se suočavaju osobe s ovom vrstom invaliditeta, koji su brojni, ali se mogu sumirati na sljedeći način:

- Zakon o uporabi znakovnog jezika u Bosni i Hercegovini usvojen je u Parlamentarnoj skupštini BiH u rujnu 2009. godine, ali ga entiteti i Brčko Distrikt BiH nisu usvojili, pa se ne primjenjuje u praksi, a što je se uvelike odražava na gluhe osobe. Gluhe osobe ne mogu ostvariti svoja prava bez znakovnog jezika koji se ne uči u školama, niti redovitim ni specijalnim. Istraživačkom timu ukazano je na to da su kao savez predložili Ministarstvu prosvjete i kulture RS-a realizaciju projekta osposobljavanja nastavnog osoblja za korištenje znakovnog jezika, ali nisu naišli na njihovo razumijevanje, iako su imali sve tehničke i kadrovske resurse.
- Djeca s oštećenjem sluha, prema evidenciji Saveza gluhih i nagluhih RS-a, završavaju specijalne škole u Banjoj Luci, Tuzli i Sarajevu ili u gradovima u Srbiji (Zemun, Novi Sad i Kragujevac) i

Hrvatskoj (Zagreb). Primjerice, roditelji djece oštećenog sluha iz Bijeljine preferiraju specijalnu školu u Zemunu zbog blizine ili u Kragujevcu zbog toga što je sve besplatna. U Banjoj Luci postoji škola za djecu oštećenog sluha, ali nije organiziran internatski smještaj, već se djeca smještaju u obitelji koje skrbe za njih dok se školuju. Drugim riječima, roditelji se moraju seliti ili dijete dati nekome na skrb dok se školuje, što je prilično traumatično iskustvo i za dijete i za roditelje.

- Rehabilitacija sluha i govora mora se, ističu u Savezu, započeti već u drugoj godini, a to je moguće jedino u većim gradovima Bosne i Hercegovine. Nedostatak stručnog kadra i opremljenih kabineta za ovu vrstu zdravstvenog tretmana veliki je problem za populaciju gluhe djece. Imajući u vidu značaj pravovremenog rehabilitacijskog tretmana, Savez gluhih i nagluhih RS-a osposobio je kabinet za rehabilitaciju sluha i govora, u čemu je golemu pomoć pružila međunarodna zajednica. Kabinet je smješten u prostorijama Saveza gluhih, a stručne usluge pruža surdopedagog koji dolazi iz Novog Sada (Srbija). Na taj način, kako su istaknuli, uspjeli su jednom broju djece učiniti dostupnima usluge rehabilitacije sluha i govora, ali smatraju da je potreba za ovom vrstom usluga prioritetna i za druge krajeve BiH.
- Djeci do 15 godina daju se besplatno slušni aparati, ali su oni loše kvalitete. Popravak plaćaju sami. Djeca starija od 15 godina sama plaćaju slušne aparate, s tim što Fond zdravstvenog osiguranja sudjeluje s oko 400 KM, a cijena jednog aparata pristojne kvalitete je oko 2.000 KM.
- Nastavno osoblje u redovitim školama nije obučeno za rad s gluhom i nagluhom djecom, a nije ni zainteresirano za pripremu. Savez gluhih nudio je edukacije i programe osposobljavanja za znakovni jezik sudovima, matičnim uredima i školama, no nitko ih nije prihvatio. Svjesni su da treba uložiti samo malo truda kako bi pristup bio primjeren i u interesu djeteta i odrasle osobe koja ne čuje, te stoga žele uložiti svoja sredstva i stručne ljude.
- Problem je zapošljavanje nakon završetka obrazovanja, jer se ove osobe školuju za neprivlačna zanimanja koja ne prate aktualni trenutak. Djecu treba opismeniti, ali i naučiti da koriste računala.

U Savezu slijepih i slabovidnih RS-a su u razgovoru s istraživačkim timom Institucije ombudsmana identificirani sljedeći problemi s kojima se suočavaju djeca oštećenog vida:

- Rani tiflološki tretman djece nedovoljno je pravno, a samim time i praktično uređen. Djeca i roditelji nemaju odgovarajuću podršku, a nju treba davati već od treće godine i kontinuirano je primjenjivati do djetetove šeste godine. Problem je veći samim time što na tržištu rada nema dovoljno defektologa tiflogologa.
- Zdravstvena zaštita na samome početku nije primjerena, jer pedijatri nisu dodatno osposobljeni za intervencije kod slijepog djeteta.
- Zakonskim propisima umnogome je dobro uređena inkluzija za slijepu djecu, ali se, nažalost, ne primjenjuju u praksi. Slijepa i slabovidna djeca za sada se uglavnom školuju u specijalnim školama u BiH i regiji, a u redovite se škole uključuju kasnije, jer one nisu ni kadrovski ni materijalno spremne za slijepu i slabovidnu djecu. Osim toga, fizički pristup školi je otežan, ne prilagođavaju se ulazi, prostorije i toaleti u školama. Nema kabineta opremljenih za slijepe, kao ni didaktičkih sredstava.
- Ne radi se na osposobljavanju nastavnog kadra za rad sa slijepom djecom. Zavod za slijepe i slabovidne osobe „Budućnost“ u Derventi trebao biti neka vrsta specijaliziranog (resornog) centra za ovu vrstu obuke, jer imaju potrebnu opremu i stručan kadar koji bi svojim znanjem mogao biti od koristi.
- Nedovoljno se radi na školovanju djece za zanimanja koja su aktualna, koja im mogu omogućiti zapošljavanje. Primjerice, djeca se još školuju za poslove na telefonskim centralama koje su

zastarjele i povučene iz uporabe, te stoga ostaju nezaposlena, a nemaju mogućnosti upisati se na fakultete jer su završili III. stupanj srednje škole.

- Potrebno je izdvojiti 10%-12% proračuna za socijalna davanja kako bi se kompenzirao tjelesni nedostatak. Iznos od 70% prosječne neto plaće za prošlu godinu bio bi minimum za kompenzaciju, što je oko 550 KM. Trenutačno dobivaju 41 KM tuđe pomoći i njege (a trebalo bi se vezati za 30% prosječne neto plaće). Čak se ni tih 41 KM mjesečno ne isplaćuje redovito, jer su vezani za općinske proračune, a pojedine općine nemaju novca za socijalne kategorije.

Na sastanku s predstavnicima **Saveza paraplegičara RS-a** identificirani su sljedeći problemi:

- Iako je usvojen Pravilnik o uklanjanju arhitektonskih barijera, škole (i druge državne institucije) još nisu prilagodile svoj prostor ovoj kategoriji djece.
- Imaju problem s prijevozom djece do centara u kojima se školuju, primjerice nisu uspjeli dobiti potrebna sredstva za prijevoz do centra „Zaštiti me“ u Banjoj Luci, pa se privatno snalaze.
- Veliki je problem personalne asistencije. Centar za socijalni rad nema novca za ovu uslugu, a nekad se ovakvi slučajevi mogu premostiti boljom organizacijom u školi (primjerice, djelatnica u školi može pomoći djetetu pri odlasku u razred, toalet i sl.). Nadalje, studenti medicine, defektologije i sličnih fakulteta ili učenici medicinskih škola mogli bi obavljati redovitu praksu pružajući usluge personalne asistencije u školama, vrtićima i zajednici općenito.
- Fond zdravstvenog osiguranja Republike Srpske umnogome ograničava prava osoba s tjelesnim oštećenjima na ortopedska pomagala. Ne poštuju se propisane procedure, već se postavljaju vlastita interna pravila. Postupak dobivanja ortopedskih pomagala je kompliciran, a suradnja s povjerenstvom za dodjelu pomagala loša. Povjerenstvo nema razumijevanja za situaciju u kojoj se nalaze osobe s tjelesnim oštećenjem; dodjeljuju im, primjerice, dekubitorne jastuke loše kvalitete koji pucaju i koji se ne mogu zamijeniti dok ne isteknu propisane tri godine. A ako su aktivni, što im se savjetuje, i bave se sportom, onda neminovno dolazi do pucanja ovih pomagala.
- Djeca do 15. godine besplatno dobivaju invalidska kolica, ali loše kvalitete. Popravci su na račun korisnika. Djeca do 15. godine imaju pravo na besplatne pelene, a nakon toga na ureter. Međutim, djeci već nakon 10. godine treba omogućiti besplatan kateter, jer u tom uzrastu ulaze u pubertet, mogu se obučiti da sami stave kateter i time bi i njihovo samopouzdanje bilo veće.
- Zavod za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju „Dr. Miroslav Zotović“ primarno je medicinsko-rehabilitacijskog karaktera, ali je organiziran i kao obrazovno-socijalna ustanova za djecu s tjelesnim oštećenjima koja žive izvan Banje Luke, a pruža i usluge medicinsko-rehabilitacijskog karaktera, te je potisnuo druge medicinske centre slične namjene, prvenstveno banje (toplice) koje su također kvalitetne. Primjerice, zapostavljene su kvalitetne banje poput Kulaša kod Laktaša, Mlječanice, Dvorova, Teslića i sl. Fond zdravstvenog osiguranja daje uputu samo za Zavod „Dr. Miroslav Zotović“, pa se postavlja pitanje zašto ne daje i za druge banje?
- Kod bolničkog liječenja djece, koje je dugotrajno, ne organizira se program nadoknade propuštenih sati u školi. Stoga djeca moraju polagati izvanredne ispite ili gube godinu u školi zbog obveze liječenja.
- Djeca paraplegičari najčešće su iz socijalno-ekonomski siromašnijih obitelji, pa nemaju dovoljno novca za školski pribor i udžbenike. Prema mišljenju predstavnika Saveza paraplegičara RS-a, bilo bi korisno organizirati akciju dodjele besplatnih udžbenika i školskog pribora djeci, pri čemu to ne moraju biti novi, mogu biti i rabljeni udžbenici.
- Resorna ministarstva, kao ni lokalna zajednica, ne izdvajaju dovoljno sredstava za animiranje ove populacije sportom.

3.2.3. Udruge roditelja djece s Downovim sindromom

Uspostavljen je kontakt s udrugama „Dawnov sindrom“ iz Banje Luke i „Život s Down sindromom“ iz Sarajeva.

Predstavnica **banjalučke udruge „Dawnov sindrom“** ukazala je na potrebu osnivanja dnevnog centra za djecu s Dawnovim sindromom i sličnim intelektualnim smetnjama, u kojemu bi se osobe osposobljavale za samostalan život, izgradili paviljoni sa stanovima za djecu i odrasle s Dawnovim sindromom koji su sposobni tu samostalno živjeti ako žele. Udruga je organizirana radi zaštite i interesa djece i roditelja djece koja imaju ovaj problem, jer nisu nailazili na razumijevanje i spremnost nadležnih da im pomognu. Za veliki problem istaknuli su edukaciju roditelja. Roditelji su teški za suradnju, jer ne žele „pokazivati“ svoju djecu. U udruzi nisu zadovoljni ni postupkom kategorizacije jer, kako ističu, vrlo često ocjenjivanje i razvrstavanje traje veoma kratko, a nakon 15 minuta promatranja djeteta izdaje se rešenje. Osim toga, djeca dugo čekaju na pregled u neuvjetnim prostorijama, pa se neminovno dodatno unerveže, umore i uplaše. Kako smatraju, najčešće se cjelokupan postupak svede na prepisivanje nalaza danog u prethodnom rješenju. U manjim općinama roditelji i ne znaju za ovu proceduru. Predstavnica ove udruge kazala je da postoji problem sa stomatološkim intervencijama, jer stomatolozi odbijaju popravljati zube bez anestezije, što može izazvati druge posljedice kod osobe s Dawnovim sindromom. Također, ako je u pitanju teži intelektualni defekt, treba raditi u posebno opremljenim ordinacijama. Amniocenteza je skupa, ali jedino relevantna za otkrivanje genetskog deformiteta koji je u osnovi Dawnovog sindroma, te u tom pogledu ističu kako bi bilo veoma poželjno da Fond zdravstvenog osiguranja snosi troškove amniocenteze koje, ako žena nema odgovarajuću uputnicu, mora sama snositi. Naime, uputnica se dobiva samo ukoliko liječnik ocijeni da bi bilo potrebno obaviti amniocentezu, a ako žena samoinicijativno želi to učiniti, troškove ovog medicinskog zahvata mora snositi sama.

Udruga "Život s Down sindromom" iz Sarajeva ukazuje na sljedeće:

- Nemoguće je rano podržati obitelj i dijete bez uvezivanja zdravstvenog, obrazovnog i socijalnog sektora. Ne postoji prva podrška, ne postoji tim u zdravstvenom sektoru koji će dati ključnu psihološku podršku u najtežem trenutku za roditelja. Ako nemamo novca za njihovu uspostavu iznova, imamo timove obiteljske medicine koje trebamo educirati i osnažiti za pružanje ovakve vrste podrške.
- Kod djece s Downovim sindromom česti su zdravstveni problemi (urođena srčana mana, problemi s probavnim organima, metabolički problemi itd.) U rješavanju tih problema roditelj nailazi na određene zapreke u smislu nedostajućih medicinskih stručnjaka koji će se ozbiljnije pozabaviti ovim pitanjem.
- Glede toga da je zdravstvena zaštita osoba vezana za status „osobe s invaliditetom 90% i 100%“, postavlja se pitanje što s osobama koje, prema Pravilniku o procjeni, nisu svrstane u ovu skupinu. Niti jedan kanton nije donio mjere kojima će riješiti ovaj problem. Neusklađenost zakonskih rješenja u Federaciji BiH za posljedicu ima teritorijalnu diskriminaciju osoba s invaliditetom, kao i diskriminaciju po osnovi uzroka nastanka invaliditeta.
- Zakonski okvir u Federaciji BiH omogućava uključivanje djece s Downovim sindromom u redovite škole. No, ne stavlja inkluzivno obrazovanje kao primarno, već kao moguće rješenje. To za posljedicu ima neozbiljnost ministarstava obrazovanja kada je u pitanju priprema škole i školskog kolektiva (tehnički, materijalno i edukacijski) za dolazak djece s posebnim potrebama. Sva

potrebna rješenja, kratkoročnu pomoć, dodatnu edukaciju nastavnika, vršnjaka i njihovih roditelja zagovara i provodi nevladin sektor.

- Roditelj nema mogućnost unutar sustava dobiti stručni tim koji će dijete pratiti u predškolskoj i školskoj dobi. Škole su još uvijek sporadično otvorene za djecu s posebnim potrebama.
- Nedovoljno su pripremljeni/osnaženi roditelji.
- Nastavni kadar nije educiran za rad s djecom, što je praćeno nedovoljnim brojem defektologa, logopeda i psihologa.
- Duboko su ukorijenjene predrasude okoline koje se očituju u stavu da djeca s invaliditetom predstavljaju opasnost za njihove vršnjake.
- Program profesionalne orijentacije koji bi omogućavao njihovo zapošljavanje na otvorenom tržištu rada ne provodi se na premjeren način, što za posljedicu ima da i prelazak iz osnovne u srednju školu predstavlja pravu traumu.
- Samostalno uključivanje djece s Downovim sindromom u sportske i kulturne klubove još nailazi na goleme zapreke. Nositelji ovih klubova odustaju i ne žele raditi s djecom. Javne ustanove - kulturni centri također se opiru ovoj zamisli.

3.2.4. Udruge roditelja djece s poteškoćama

Istraživački tim Institucije ombudsmana obavio je razgovore s predstavnicima udruge „Susret“ iz Čitluka, Udruge roditelja, mladeži i djece s posebnim potrebama iz Konjica te Udrugom roditelja i djece s posebnim potrebama iz Trebinja. Saznanja ukazuju na sljedeće:

- Nedovoljna educiranost roditelja i potreba za podizanjem svijesti društva kako bi ova djeca kao i sva druga bila uključena u društvo. Zamijećeno je da roditelji nedovoljno realno prihvaćaju situaciju, a najveće teškoće javljaju se u radu s visokoobrazovanim roditeljima.
- Rad povjerenstava za kategorizaciju i povjerenstava za ocjenu invalidnosti nerijetko se sastoji od neodgovarajućih stručnjaka, te se samim činom kategorizacije ne definira ništa drugačije nego na što ukazuje i medicinski nalaz. Proces kategorizacije ne traje dovoljno dugo i potrebno je sastaviti listu praćenja na temelju koje bi se djeci omogućila dulja i primjerenija opservacija. Ipak, na taj način djeca i njihovi roditelji ostvaruju prava. Stupanj invalidnosti djece ocjenjuje se zajedno s osobama koje su stekle invalidnost tijekom radnog vijeka, pa tako i ova djeca podliježu reviziji, što je apsurdno jer iziskuje dodatne troškove i napor za djecu i roditelje.
- Isplaćivanja mjesečne novčane naknade propisane zakonom, a koju isplaćuje lokalna zajednica, nisu redovita u svim općinama.
- Istaknut je problem u ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu zbog udaljenosti tercijarnog sektora. Također, jedan broj lijekova koje djeca koriste nije uvršten na esencijalnu listu, tako da ih roditelji moraju sami plaćati.
- Dijagnostika i kategorizacija trebale bi spadati u odgovornost zdravstva, ali se istodobno domovi zdravlja odnosno službe za predškolsku djecu ne dotiču ove domene zbog vlastite nemotiviranosti i nedovoljne educiranosti.
- Djecu treba uključiti u društvo i učiniti ih „vidljivima“. Navodi se primjer obitelji koja ima dvoje mentalno zaostale djece, a koja ne podliježu nikakvom rehabilitacijskom i zdravstvenom tretmanu.

- Postoji potreba za uspostavljanjem ustanova poluotvorenog tipa za zbrinjavanje djece s teškim teškoćama u obliku „stanovanja uz podršku“, s ciljem očuvanja psihičkog zdravlja roditelja.

3.2.5. Savez organizacija za podršku osobama s intelektualnim teškoćama FBiH „Sumero“

U obavljenom razgovoru istraživačkog tima Institucije ombudsmana s predstavnicima Saveza doznali smo da je Savez formalno uspostavljen 2000. godine, da ima 30 organizacija članica diljem Federacije BiH, od kojih veliki broj obuhvaća djecu i mladež s posebnim potrebama. Funkcioniraju uz stalna lobiranja, prenose znanja i vještine i drže obuke svojim organizacijama članicama, te po provođenju pilot-projekata, nakon što budu prihvaćeni u lokalnim zajednicama, ostaju u radu udruge na razini te zajednice. „Sumero“ je pokrenuo projekt „Standardi procjene invaliditeta u Bosni i Hercegovini“, koji je razvila Svjetska zdravstvena organizacija, a čiji je cilj da se procjena invaliditeta temelji na društvenoj uključenosti. Trenutačno su u procesu izrade standarda, i to na osnovi pozitivnih iskustava europskih zemalja (do sada su imali radionice o austrijskim i talijanskim modelima) prilagođenih BiH. Broj osoba koje bi imale neizravnu korist od ovog projekta je 30.000 u Federaciji BiH i 15.000 u RS-u. Mišljenja su da kategorizacija u BiH (u obliku ad hoc povjerenstava i kraćih pregleda medicinske dokumentacije) itekako može oštetiti djecu s intelektualnim smetnjama, više nego djecu s tjelesnim smetnjama. Kategorizacija treba obuhvaćati rano otkrivanje i stalno praćenje djeteta, kako bi se ustanovile njegove potrebe, te bi se trebala više temeljiti na društvenom nego na medicinskom aspektu. Problem s kojim se suočavaju je dšto roditelji ne prihvaćaju stvarnost s jedne strane, te predrasude roditelja u smislu da njihovo dijete ne može ništa uraditi s druge strane. Osim toga, prisutne su predrasude u lokalnim zajednicama koje, iako deklarativno podržavaju afirmaciju ove kategorije djece, i dalje ne žele narušavati svoju reputaciju, pravdajući se agresivnošću i nekim osobenostima osoba s intelektualnim teškoćama. Različiti su sustavi podrške u Bosni i Hercegovini, prvenstveno zbog decentraliziranog uređenja zemlje, pa tako imamo različite primjere u praksi i različita zakonska rješenja. S druge strane, izrađene su obrazovne politike, kao i mnoge druge politike na razini Bosne i Hercegovine, no premda su to sveobuhvatni dokumenti, nisu uslijedili odgovarajući planovi rada kako bi služili korisnicima.

3.3. STANJE U USTANOVAMA ZA ZBRINJAVANJE MENTALNO INVALIDNIH OSOBA⁵⁸

Institucija ombudsmana je u 2009. godini obišla ustanove za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba u BiH, što je rezultiralo izradom Posebnog izvješća o stanju u ustanovama za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba u BiH⁵⁹. Tadašnje zatečeno stanje, koje se odražavalo na kvalitetu zbrinjavanja i skrbi o korisnicima u ustanovama, bilo je razlogom izdavanja preporuka ombudsmana s ciljem unapređenja stanja u osiguravanju uživanja temeljnih ljudskih prava mentalno invalidnih osoba. Izvješćem su obuhvaćene četiri ustanove⁶⁰ čiji su korisnici djeca. Za potrebe ovoga Izvješća, tri su ustanove dostavile svoja izvješća o sadašnjem stanju. Naime, na zadovoljstvo svih, došlo je do pozitivnih pomaka u ustanovama.

⁵⁸ Poredba sa zatečenim stanjem pri istraživanju Institucije ombudsmana u rujnu 2009. godine.

⁵⁹ Vidjeti: www.ombudsman.gov.ba

⁶⁰ Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidne djece i mlade, Pazarić; Dom za djecu i mlade ometene u razvoju, Prijedor; Zavod za zaštitu ženske djece i mladih, Višegrad.

U Domu za djecu i mlade u Prijedoru renovirana su dva odjela i osiguran novi namještaj za korisnike. Navode suradnju s nevladinom organizacijom „Čisto srce“ iz Prijedora, s kojom organiziraju radionice s ciljem socijalizacije i komunikacije korisnika i okoline.

U Zavodu za zaštitu ženske djece i mladih u Višegradu uspostavljena je igraonica u kojoj se, prema mogućnostima djece, provodi program za odgoj i obrazovanje osoba s umjerenom i teškom mentalnom zaostalošću. U rad s djecom uključen je multidisciplinarni tim, a igraonica je opremljena odgovarajućom didaktičkom opremom. Posebnu pozornost posvetili su prilagodbi unutrašnjosti Zavoda u kojemu borave djeca, a za vrijeme sunčanih dana djeca borave u dvorištu. U 2010. godini intenzivirali su suradnju s obiteljima korisnika te centrima za socijalni rad, što je rezultiralo stalnim kontaktima sa svim roditeljima i srodnicima smještene djece, te je u lipnju 2010. godine prvi puta održan rodbinski sastanak. Također je zaposlen veći broj djelatnika različitog profila, uspostavljena internetska stranica Zavoda i donesen Kodeks ponašanja, dostavljen na uvid svim zaposlenicima. Iz proračuna Vlade RS-a Zavodu su odobrena sredstva za sufinanciranje obrazovno-odgojnog rada, subvencija za nabavu goriva za grijanje, sredstva za adaptaciju građevinskih objekata, kao i sredstva za nabavu kombi-busa za prijevoz korisnika.

Od posjeta Zavodu za zbrinjavanje mentalno invalidne djece i mladih u Pazariću došlo je do niza pozitivnih pomaka. Imenovanjem novog ravnatelja Zavoda poboljšani su uvjeti rada, a posebna je pozornost usmjerena na razvijanje međuljudskih odnosa, unapređenje uvjeta stanovanja te stručni tretman korisnika. Izgrađena je još jedna stambena jedinica za zbrinjavanje osoba s posebnim potrebama, a renovirani su unutarnji i vanjski prostori Zavoda. U dvorištu je otvoren mini zoološki vrt u kojemu brigu o životinjama vode korisnici uz podršku zaposlenika. Izrađena je interna sistematizacija u skladu s potrebama ustanove, te angažiran znatan broj stručnih suradnika različitih profila. Ipak, veći ih je broj primljen na određeno vrijeme, budući da resorno ministarstvo nije ozakonilo nove standarde i normative u području socijalne skrbi. Osigurana je odgovarajuća oprema za rad, zaštitna odjeća i obuća za zaposlenike, te smanjen broj djece u skupini. Znatno je unaprijeđena socijalizacija korisnika češćim odlascima na jednodnevne izlete u lokalnu zajednicu, te sedmodnevna ljetovanja na moru.

IV. KONZULTATIVNI SASTANCI S PREDSTAVNICIMA VLASTI

4.1. MINISTARSTVO ZDRAVLJA I SOCIJALNE SKRBI RS-A

Razgovor u Ministarstvu zdravstva i socijalne skrbi uglavnom se odnosio na novoočekivani zakon o socijalnoj skrbi RS-a. Naime, u Republici Srpskoj se već dulje vrijeme i stručna i šira javnost bave pitanjem novog zakona o socijalnoj skrbi. Ombudsmeni podržavaju i ohrabruju u nastojanjima i vladin i nevladin sektor u Republici Srpskoj da novi zakon o socijalnoj skrbi RS-a ugleda svjetlo dana, što će svakako pridonijeti poboljšanju položaja djece općenito, ali i djece s posebnim potrebama. U razgovoru smo doznali kako se gotovo godinu dana pokušava pronaći odgovarajući način financiranja, odnosno zakon je prošao fazu prijedloga, ali nije usvojen jer se traži rješenje za način financiranja. Resorno ministarstvo imalo je namjeru rasteretiti lokalne zajednice – općine i gradove – na način da se pojedina prava iz područja socijalne skrbi financiraju iz proračuna ovoga entiteta i ujednači financiranje za osobe s invaliditetom na razini entiteta, što se izravno tiče i dječje zaštite i prava djece s posebnim potrebama. Prema sadašnjim propisima, osobe koje ostvaruju prava iz područja socijalne skrbi, i to pravo na novčanu potporu i pravo na pomoć i njegu druge osobe - koje ostvaruju djeca s posebnim potrebama, primaju novčane iznose od 41 KM. Posve je jasno da ti novčani iznosi ne zadovoljavaju stvarne potrebe i troškove jednog djeteta s posebnim potrebama ili djeteta koje se nalazi u stanju socijalne potrebe. Uz to je dodano kako je zakonom propisano pravo na smještaj u ustanovu socijalne skrbi djetetu srednje, teže i teško ili višestruko mentalno ometenom u razvoju, djetetu oboljelome od autizma i djetetu sa smetnjama u tjelesnom razvoju koje nema primjerene uvjete u svojoj obitelji, i to sve dok traje potreba za tim oblikom skrbi. Zakonom je također dana mogućnost općinama i gradovima uvođenja tzv. proširenih prava odnosno da, ovisno o financijskim mogućnostima, korisnicima prava omoguće ostvarivanja prava u većoj i boljoj mjeri. Osim zakona, ima još nekoliko bitnih segmenata za osobe s invaliditetom, kao što su ratifikacija i usvajanje Konvencije o pravima osoba s invaliditetom. Republika Srpska izradila je i usvojila Strategiju unapređenja društvenog položaja osoba s invaliditetom u Republici Srpskoj 2010.-2015. godine. Zakon o socijalnoj skrbi prilično je restriktivan prema osoba s invaliditetom, ali planiraju iskorake u sustavima podrške i usluge.

4.2. MINISTARSTVO PROSVJETE I KULTURE RS-A

U Ministarstvu prosvjete i kulture RS-a pohvaljen je pristup Institucije ombudsmana i izražena puna podrška izradi Posebnog izvješća, jer je to način na koji se može sagledati cjelokupna situacija, razmotriti gdje ima prostora za sinergijski efekt, te zajednički pridonijeti poboljšanju položaja i statusa djece s posebnim potrebama.

Istaknuto je kako je ove školske godine uočen mnogo veći postotak djece s teškoćama u psihofizičkom razvoju nego proteklih godina, a prema podacima koje su im dostavile škole. Odgojno-obrazovni rad s djecom i učenicima s posebnim obrazovnim potrebama organiziran je u redovitim i posebnim vrtićima, specijalnim ustanovama, te specijalnim i inkluzivnim razredima redovitih škola. Naveden je primjer, bitan za inkluzivno načelo obrazovanja, iz općine Bijeljina, gdje je škola predložila osnivanje posebnog razreda pri srednjoj školi, ali je to Skupština Općine odbila.

Prema istraživanjima Republičkog pedagoškog zavoda, tijekom prošle školske godine u 174 redovite škole u Republici Srpskoj bilo je upisano 108.026 učenika. Od toga je 945 razvrstanih (kategoriziranih) učenika s različitim smetnjama. Osim niza prednosti, pri provedbi inkluzivne nastave u redovitim školama uočeni su problemi koji se odnose na nepotpunu ranu identifikaciju i rani tretman, nerazvijen timski pristup u tretmanu razvojnih problema djeteta, postojanje predrasuda i stereotipa, needuciranost postojećeg kadra, materijalno-tehnička neopremljenost škola, zapreke (tehničke i društvene) te nepostojanje mehanizama za praćenje i evaluaciju.

Pored toga što škole nisu materijalno i tehnički osposobljene za prihvatanje ove djece, nastavnici nisu obučeni za rad niti postoje odgovarajući i prilagođeni nastavni planovi i programi za sve vrste teškoća kod djece. Predstavnik Ministarstva ukazao je Republičkom pedagoškom zavodu RS-a na nužnost razvijanja nastavnog plana i programa za sve vrste invaliditeta. Od RPZ-a također imaju suglasnost za plaćanje mobilnih timova. Prijeko potrebnim smatraju uvođenje asistenta u nastavi za srednje obrazovanje. U siječnju 2010. godine donesena je Uredba o pedagoškim standardima, s jasnim naznakama da do siječnja 2012. godine škole trebaju imati popunjen kadar i da sve škole koje imaju više od 16 razreda obvezno moraju imati psihologa i socijalnog djelatnika, uključujući i logopeda za djecu sa smetnjama u govoru.

U Republici Srpskoj postoji 166 specijalnih razreda pri školama, što smatraju veoma bitnim. Osim niza prednosti, u ovome slučaju djeca su bliža svojim obiteljima i uključena su u školske aktivnosti zajedno s drugom djecom. U Zakonu o osnovnom obrazovanju prepoznata je ova kategorija djece, kao i potreba za postojanjem stručne službe (suradnika). U ruralnim dijelovima, nažalost, škole ne mogu doći do specijaliziranih kadrova kada je u pitanju osnovno obrazovanje i prilagodba nastavnog plana i programa. Za sada, u prijelaznom razdoblju, najboljim rješenjem smatraju postojanje mobilnih timova. Veoma su zadovoljni time što je predškolski odgoj i obrazovanje sastavni dio jedinstvenog odgojnog i obrazovnog sustava u RS-u, koji čini osnovu cjeloživotnog učenja i cjelovitog razvoja djeteta, i to od 2008. godine usvajanjem Zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju. Ministarstvo odobrava financiranje asistenata za djecu s autizmom, a i stručnjaci su procijenili da samo ta djeca imaju to pravo. Veoma je mali broj djece upisan u redovite razrede. Vizija ovog razreda za osnovno obrazovanje jest da škole imaju popunjene stručne službe. Prema važećim propisima, optimalan broj učenika u razredima za srednju školu je 24, a za osnovnu školu 30 učenika, a ukoliko je u razredu jedno dijete s posebnim potrebama, optimalan broj učenika se smanjuje za dva učenika, te ako su u razredu dva učenika s posebnim potrebama, optimalan broj učenika se smanjuje za četiri. K tomu, izrađuju se individualni programi rada i nakana nadležnih jest ojačati stručne službe škole umjesto korištenja kapaciteta mobilnih timova. Mobilni timovi samo su prijelazno rješenje koje traje poprilično dugo, s indicijama da će tako i ostati barem još neko vrijeme.

Troškove smještaja u ustanovama za djecu s posebnim potrebama snose jedinice lokalne uprave, dok troškove prijevoza, ukoliko nije organiziran, roditeljima refundira ministarstvo ako je u pitanju osnovno obrazovanje, a za srednje lokalne općine. Primjerice, samo je u općini Laktaši organiziran prijevoz.

Produženi boravak djece u osnovnim školama budućnost je osnovnih škola. Produženi boravak djece nije obveza, a valja naglasiti i to da nemaju svi roditelji i sve škole uvjete za organiziranje produženog boravka. U Republici Srpskoj oko 20-tak škola ima produženi boravak, pri čemu materijalne troškove snosi općina, roditelji hranu, a Ministarstvo osigurava plaće zaposlenika. Ovakav oblik usluge, prema mišljenju predstavnika Ministarstva, nije se pokazao uspješnim kad su u pitanju djeca s posebnim potrebama, jer je boravak za njih isuviše dug i naporan.

Program edukacije nastavnog osoblja u nadležnosti je RPZ-a, kao njihove stručne institucije. Postoji potreba za profesionalnim usavršavanjem nastavnika i drugih stručnjaka, i to na dva plana: pedagoškom i rehabilitacijskom, što zahtijeva dodatno financiranje.

4.3. REPUBLIČKI PEDAGOŠKI ZAVOD REPUBLIKE SRPSKE

Istraživački tim Institucije ombudsmana obavio je razgovor i u Republičkom pedagoškom zavodu Republike Srpske i identificirao sljedeće probleme:

- Povjerenstva za razvrstavanje, prema iznesenim mišljenjima, rade površno. Stručnjaci u povjerenstvima nisu u dovoljnoj mjeri upućeni u novine uvedene u obrazovnom sustavu, ne prate zakonske izmjene niti druge dokumente usvojene u cilju odgovarajuće primjene inkluzije. Postoje razrađeni programi objavljeni i na internetskoj stranici Zavoda, ali ih oni, nažalost, ne čitaju, što za posljedicu ima donošenje rješenja koja su nejasna, nepotpuna i koja otežavaju rad prosvjetnih djelatnika u školama ili u ustanovama. Preporuke u nalazima povjerenstava uglavnom su nejasne, a nalaz je obvezujući i za Republički pedagoški zavod i za školu. Članovi povjerenstava trebali bi se dodatno informirati i educirati o aktualnostima u sferi obrazovanja. U vezi s tim bi škole trebale sudjelovati u radu povjerenstava za razvrstavanje, npr. u sastavu povjerenstva trebao bi biti školski pedagog ili psiholog ili neka druga stručna osoba, i to u svojstvu promjenjivog člana koji bi bio dopuna stalnom povjerenstvu i pomogao u razumijevanju razvojnih mogućnosti djeteta. Time bi i djetetu bilo manje mučno i strano samo razvrstavanje. Problem je što stručna povjerenstva ne primjenjuju opći, na izvjestan način standardizirani set mjernih instrumenata za procjenu psihofizičkog statusa djeteta. U nekim rješenjima o razvrstavanju mogu se pročitati nalazi izrađeni primjenom zastarjelih instrumenata, što zasigurno nije u interesu djeteta. Osim toga, u praksi se javljaju brojni problemi, jer stručna povjerenstva ne registriraju epilepsiju, šećernu bolest i sl. kao kategorije s posebnim potrebama, jer se time svrstavaju u skupine građana kojima treba osigurati socijalnu potporu u iznosu od 41 KM mjesečno. A to nije u redu, jer takvo dijete dođe u školu s porukom da mu nije potreban poseban tretman, što je daleko od stvarnosti. Ta su djeca također s posebnim potrebama, jer su pod jakim lijekovima i promjenjivih su mogućnosti.
- Defektološki kadar nije primjereno iskorišten, npr. oligofrenolozi moraju, uz logopede, biti u prednosti kada se radi s djecom s posebnim potrebama, a to nije tako. Trenutačno je 12 škola u RS-u zaposlilo defektologe i vidan je pomak u realizaciji inkluzije. Najbolji primjer je O.Š. „Vuk Karadžić“ u Doboju, kao i O.Š. „Sveti Sava“ u istom gradu.
- Pravilnikom o djeci s posebnim potrebama nije jasno definiran asistent u nastavi, jer se nameće pitanje je li to asistent u nastavi ili personalni asistent, a samim time je li to nadležnost iz područja socijalne skrbi ili obrazovanja. Mišljenje je kako je to ipak personalni asistent, jer asistent u nastavi zahtijeva više rada na intelektualnim sposobnostima djeteta, a nije zadužen za njegu i brigu kako to doista jest. Najbolje rješenje je zaposliti defektologe u školama, a i osigurati personalnog asistenta. Zapravo, u BiH nedostaje inkluzivne kulture, politike i prakse.

Nisu obavljani konzultativni sastanci spredstavnicima Federalnog ministarstva obrazovanja i znanosti i Federalnog ministarstva rada i socijalne politike u Vladi FBiH, jer Institucija ombudsmana do dana objave Izvješća nije dobila potvrdu njihovog termina održavanja.

V. ULOGA I POTREBE RODITELJA DJECE S POSEBNIM POTREBAMA

Sudjelovanje roditelja u postupku identifikacije odnosno razvrstavanje, kao i u cjelokupnom odgoju i obrazovanju svoga djeteta od najveće je važnosti. Roditelji su djetetovi prvi najinspirativniji učitelji, oni podupiru djetetov društveni i jezični razvoj, ali su najčešće temeljna i jedina odgojno-obrazovna institucija za djecu. Roditelj djeteta s posebnim potrebama prolazi proces prilagodbe na životne okolnosti i činjenicu da podiže dijete s teškoćama. Do izražaja dolazi unutarinja snaga koju roditelji pronalaze i koja omogućuje prilagodbu, ali i potreba da roditelji ne budu prepušteni sami sebi, već da im se pruže različiti oblici podrške.

U većini slučajeva loš tretman počinje od samoga rođenja djeteta s određenom teškoćom u razvoju. Davatelji zdravstvenih usluga i socijalne skrbi ne nude primjerene obavijesti o pravima i uslugama na koje djeca s intelektualnim i tjelesnim teškoćama i njihovi roditelji imaju pravo. Nedovoljno razvijen predškolski odgoj i obrazovanje, kao i činjenica da ne postoji takav oblik usluge u svakoj lokalnoj zajednici, svakako doprinosi tome da djeca ne dobiju pomoć potrebnu od rane dobi.

Prema saznanjima dobivenim od samih roditelja, najteže je doći do informacija o raspoloživim uslugama za djecu. Najakutniji problem je što su roditelji nakon uspostave dijagnoze ponekad prepušteni sami sebi. Tako se roditelji istodobno moraju suočiti s teškom dijagnozom i činjenicom da se nemaju komu obratiti za daljnju pomoć. Internet im je, ukoliko ga uopće koriste, često jedini izvor informacija (i dezinformacija) o tome što se događa s njihovim djetetom i kako mu mogu pomoći. Nakon potrage za prikladnim tretmanom za svoje dijete, nerijetko su roditelji prisiljeni privatno angažirati nedovoljno kvalificiranog terapeuta za specifičan rad s djetetom. Često posežu za skupim „alternativnim tretmanima“ koji imaju samo „placebo“, a nekad i negativan učinak. U tim pokušajima ili pak potpunoj pasivnosti prođe dob djeteta u kojoj je moguće kvalitetnom ranom intervencijom znatno podići stupanj njegove funkcionalnosti i na taj način poboljšati njegovu perspektivu za uključenje u društvo, te inkluzivnu nastavu i osamostaljivanje. Iako se, na veliku radost roditelja djece s teškoćama, inkluzivno obrazovanje uvelike propisuje, u biti je onemogućeno velikome broju ove djece. Osim dobre volje roditelja i ponekog nastavnika, u obrazovnom sustavu trenutačno ne funkcionira ništa drugo što bi podržalo uspješnu provedbu inkluzije⁶¹.

Roditelji su djeci prvi učitelji, a uloga zajednice, vladinih organizacija i zakonskih propisa treba biti usmjerena k olakšavanju te njihove važne uloge na najbolji mogući način, i to stvaranjem okruženja u kojemu svako pojedino dijete može doseći svoj maksimum. Roditelji djece s teškoćama u razvoju mogu imati glavnu ulogu u njihovoj izobrazbi ako im se to dopusti i pruži odgovarajuća pomoć. Roditelji su ti koji omogućavaju djetetu prva iskustva i mogućnosti za razvoj i sve vrste učenja, te upravo tako utječu na djetetov napredak tijekom školovanja. Roditelji žele djelatnije sudjelovati s učiteljima i drugim stručnjacima u razvijanju optimalnih potencijala svoje djece s posebnim potrebama.

Treba razvijati partnerski odnos između roditelja djece s posebnim potrebama i stručnih suradnika, uzimajući u obzir prava i dužnosti roditelja i stručnjaka. Roditelji su spremniji surađivati sa stručnjacima ako mogu aktivno sudjelovati u komunikaciji s njima, a stručnjaci se moraju potruditi da zajedno s roditeljima planiraju tretman djeteta i da se izražavaju jezikom koji roditelji razumiju. Nemaju svi roditelji jednake potrebe i svi su različiti, shodno svojim sociokulturnim sredinama, stupnju naobrazbe, interesima i komunikacijskim sposobnostima, no svim roditeljima tijekom cijelog tretmana djeteta s posebnim potrebama nužna je emocionalna i moralna podrška.

⁶¹ Prema dr. Nirvani Pištoljević, znanstvenici iz područja obrazovanja djece s i bez teškoća u razvoju.

Stoga je potrebno:

- ohrabriti roditelje, pružajući im obavijesti o raspoloživim programima i dostupnim ustanovama;
- omogućiti individualni i grupni rad s roditeljima, što bi rezultiralo podizanjem samopouzdanja i kompetentnosti roditelja u odnosu na teškoće s kojima se dijete susreće;
- uspostaviti dobru suradnju roditelja i škole odnosno stručnih suradnika, jer roditelj ne može mnogo postići bez podrške i razumijevanja stručnog osoblja, ali će se postići i više osigura li se roditelju da nastavi raditi s djetetom i doma;
- raditi na jačanju udjela zajednice koja mora i može dati svoj doprinos u rješavanju mnogih pitanja iz područja zdravstva, socijalne skrbi i rehabilitacije.

VI. DJECA S POREMEĆAJEM U AUTISTIČNOM SPEKTRU

Prema službenim podacima Svjetske zdravstvene organizacije i EU o učestalosti poremećaja u autističnom spektru⁶² (*Autistic Spectrum Disorders - ASD*), u BiH bi moglo biti 3.500-22.000 djece i odraslih s ASD-om. Najnovija svjetska izvješća⁶³ ukazuju na to da bi ovaj broj mogao biti i veći te obuhvatiti gotovo 1% stanovništva. Postotak se dodatno povećava uzmemo li u obzir i druge razvojne poremećaje (ADHD, Downov sindrom itd.), kao i članove njihovih obitelji, na čiji život ti poremećaji također znatno utječu.

Autizam je jedan od pet pervazivnih razvojnih poremećaja⁶⁴ i javlja se u ranom djetinjstvu, te traje do kraja života. Neki od znakova različitog očitovanja autizma su teškoće u druženju s drugom djecom, neprimjerenost smijanja ili smješkanja, prividna neosjetljivost na bol, eholalija⁶⁵, napadi gnjeva, nereagiranje na usmene naredbe i potreba da sve bude isto, problem s učenjem, počevši od ranog usvajanja osnovnih navika pa do stjecanja apstraktnih znanja i društvenih vještina, komunikacije, razumijevanja i prihvaćanja pravila i zahtjeva svakodnevnog života. Alarmantni znak, koji sve roditelje natjera da se zamisle, jest izostanak odnosno kašnjenje djetetova govora. Stručnjaci kažu da se autizam ne liječi, ali se na probleme iz autističnog spektra može utjecati pravovremenim postavljanjem dijagnoze, tretmanom, primjerenim postupcima i metodama kojima se djetetu može pomoći u postupnoj prilagodbi svijetu oko sebe. Pristup otkrivanju i dijagnosticiranju tih poremećaja je timski, a najčešće surađuju neuropedijatar, pedopsihijatar, klinički psiholog, defektolog, logoped, genetičar, a prema potrebi i drugi specijalisti.

6.1. ANALIZA PROBLEMA

Pri izradi Izvješća uspostavljeni su kontakti s udrugama URDOSA iz Tuzle, URDAS iz Sarajeva te udrugom roditelja djece s autizmom „Djeca svjetlosti“ iz Banje Luke. Vodeći se izjavama predstavnika

⁶² UNWHO 2003., EU 2005: 10-63 na 10.000 rođenih.

⁶³ Izvješće Ministarstva zdravlja SAD-a, 2009: 1 od 110 djece ima ASD (muška 1 od 70, ženska 1 od 315).

⁶⁴ Poremećaji u ranoj dječjoj dobi zahvaćaju više područja psihomotoričkog razvoja. Obilježeni su kvalitativnim nenormalnostima u socijalnim interakcijama, načinima komunikacije te ograničenim, ponavljajućim repertoarom zanimanja i aktivnosti koji variraju prema stupnju izraženosti.

⁶⁵ Ponavljanje riječi ili fraza umjesto govora.

navedenih udruga, nastojali smo napraviti sveobuhvatnu analizu problema. Razlog zbog kojega je autizam dobio posebno mjesto u našem izvješću upravo je to što se o autizmu malo ili nimalo zna, a što Institucija ombusmana sve češće dolazi u doticaj s povredama prava upravo te djece. Stoga podsjećamo na obveze države utvrđene UN-ovom Konvencijom o pravima djeteta (1989. godine), UN-ovom Deklaracijom o pravima osoba s mentalnom retardacijom (1971. godine) i o pravima osoba s hendikepom (1975. godine), kao i Deklaracijom Europskog parlamenta 3/96 o pravima osoba s autizmom, Strasbourg (1996. godine).

Proklamirane norme prava i zaštite od nasilja osoba s autizmom donesene su izvan naše zemlje, u Međunarodnoj udruzi za autizam Europe (IAAE). Deklaracija o pravima osoba s autizmom, koju je donijelo Vijeća Europe (Strasbourg, 1996.)⁶⁶ formalno i pravno obvezuje i našu zemlju, kao pridruženu članicu toga vijeća. Kako piše u članku 18. Deklaracije, žrtva je osoba kojoj je pojedinačno ili skupno naneseno zlo, uključujući fizičke i psihičke ozljede, duševne patnje, ekonomski gubitak ili neprekidno uskraćivanje funkcionalnih prava, djelovanjem ili propustom koji ne predstavlja povredu nacionalnih kaznenih zakona nego međunarodnih normi zaštite ljudski prava. Gotovo svaka druga osoba u BiH trpi društvenu isključenost⁶⁷, a u naročito teškom položaju visoke ili potpune zavisnosti od drugih su djeca i odrasli s poremećajima u razvoju. Kao odgovor na svakodnevne povrede njihovih prava na zdravlje, razvoj, igru, obrazovanje i rad, Udruga roditelja djece i odraslih u autističnom spektru (URDAS) je u 2009. promovirala Inicijativu za zaštitu temeljnih ljudskih prava djece i odraslih u autističnom spektru.

Zbog nepostojanja medicinsko-pedagoško-socijalnog sustava usluga za osobe u autističnom spektru, njihova temeljna ljudska prava, prije svega pravo na zdravlje, pravo na obrazovanje i na rad svakodnevno se povređuju. Također izostaje podrška roditeljima i cijeloj obitelji osobe s autizmom. Tako su oni i njihove obitelji potpuno prepušteni sami sebi, a šire okruženje najčešće ostaje pasivno i indiferentno.

U Bosni i Hercegovini ne postoji niti jedan specijalizirani dijagnostički tim za autizam, niti jedan klinički odjel za tretman poremećaja u ponašanju, nije izgrađen niti jedan namjenski objekt za autistične osobe. Nužno je aktivirati razvojna savjetovališta u cilju prevencije i ranog otkrivanja razvojnih onesposobljenja djece. Kada roditelji dobiju poziv da moraju redovito, svakih šest mjeseci, odvesti dijete na detaljan sistematski pregled, onda su porasle i šanse za pravovremeno otkrivanje problema. Ova je zamisao jedno vrijeme razmatrana, prema navodima predstavnika udruge „Djeca svjetlosti“ iz Banje Luke, u Ministarstvu zdravlja i socijalne skrbi RS-a, ali se od te koncepcije odustalo u Vladi RS-a zbog nedostatka novca. S druge strane, KBC Banja Luka pokrenuo je izradu dijagnostičkog protokola, ali se proces završava uspostavom dijagnoze. Što može učiniti roditelj djeteta s dijagnosticiranim autizmom, komu se obratiti, kamo dalje voditi dijete?

Nedopustivo je što nema empirijskih podataka koji bi potkrijepili da je problem izražen u BiH. Svaki centar za socijalni rad morao bi imati ažuriranu statistiku o djeci s posebnim potrebama. Banja Luka to ima, ali ne i ostali centri, premda su zakonski obvezani na to. Npr. u banjalučkoj regiji registrirano je 33 autistične djece, a pretpostavlja se da zasigurno ima oko 500 djece (uzevši u obzir zabačena i ruralna područja). Problem je utoliko veći što obitelji nisu ni svjesne kakav problem imaju, a vrlo mali broj ima dijagnozu. Broj djece s autizmom raste i koriste se procjene koje ukazuju na to da već sada na 100 djece bez razvojnih smetnji dolazi jedno s autizmom.

⁶⁶ Deklaracija Europskog parlamenta 3/96 o pravima osoba s autizmom / Strasbourg, 1996./.

⁶⁷ *Human Development Report on Social Exclusion in BiH*, UNDP 2007.

Najvažniji problemi s kojima se roditelji djece u autističnom spektru susreću od postavljanja dijagnoze do zrele dobi su:

- samo se dvije ustanove bave dijagnosticiranjem (neuropsihijatrijske klinike u Sarajevu i Banjoj Luci)⁶⁸;
- proces postavljanja dijagnoze je stresan, kako za dijete tako i za roditelje, a dijagnoza najčešće nedovoljno objašnjena;
- nedostatak stručnog kadra za obavljanje sveobuhvatne procjene stanja i potreba osobe u autističnom spektru, izradu plana tretmana i njegovu provedbu;
- nedostatak stručnog kadra za inkluzivno obrazovanje;
- personalni asistent ili asistent u nastavi – ispočetka su roditelji sami pronalazili osobe za asistenciju u vrtiću i školi i plaćali ih. Dodatni problem je što npr. Ministarstvo prosvjete i kulture RS-a dodjeljuje asistenta samo za djecu s autizmom a odbija druge kategorije, recimo djecu s Downovim sindromom i kombiniranim smetnjama;
- izostanak besplatnog prijevoza djece s tjelesnim teškoćama, s obzirom na to da veliki broj djece živi u ruralnim područjima;
- nepostojanje sustava podrške roditeljima u obliku edukativnih programa i savjetovanja;
- nepostojanje sustava identifikacije i praćenja osoba s autizmom potencira opasnost da se djeca s autizmom izgube i ozlijede;
- neobaviještenost šire javnosti o autizmu čini svakodnevni kontakt obitelji s vanjskim svijetom vrlo teškim;
- događa se da roditelji kriju dijete s autizmom, pa ono nikako ne ide u školu, a nitko se ne poziva na odgovornost;
- potrebno je djecu s posebnim potrebama osposobiti za rad i zaposliti, jer će tako i ona i država imati koristi. Primjer je suradnja centra „Zaštiti me“ i privatnika u banjalučkoj regiji, pa se djeca nakon školovanja zapošljavaju u pekarnicama i sl. Oni rade, država ubire poreze za njihov angažman i nema socijalnih potraživanja. Bitno ih je usmjeriti na nešto što ih zanima.

6.2. MOGUĆA RJEŠENJA

Jedini ispravan sustav skrbi o djeci jest onaj koji je fleksibilan i oblikuje se prema potrebama svakog djeteta, uključujući i djecu s poremećajima u razvoju. Najvažnija inkluzija djeteta odvija se u njegovoj društvenoj sredini u svakodnevnom životu, a to će se postići samo uspješnim razvojem djetetovih potencijala uz pomoć jedinstvenog, ali fluidnijeg sustava prilagođenog svakom djetetu pojedinačno. Za početak je nužno uvezati zdravstveno-obrazovno-socijalni sustav i uspostaviti njihovu funkcionalnost za djecu s poremećajima.

1. Potrebno je stvoriti jezgru stručnog kadra i prvi stručni interdisciplinarni tim koji bi obučavao nove stručne timove za rad s osobama u autističnom spektru širom Bosne i Hercegovine.

⁶⁸ Velika je razlika u broju dijagnosticiranih slučajeva i broju očekivanih slučajeva zbog nedovoljne obaviještenosti roditelja, zbog toga što pedijatri i pedagozi koji se susreću s mogućim slučajevima nedovoljno poznaju poremećaj, a ne znaju ga prepoznati, zbog nedovoljnog broja ustanova za dijagnosticiranje itd. Ipak, veliki porast broja dijagnoza u odnosu na prijeratno razdoblje mogao bi se objasniti većom osviještenošću i spremnošću roditelja da traže stručnu pomoć, kao i manjim strahom od stigmatizacije.

2. Stvoriti sustav za ranu detekciju, dijagnozu i intervenciju unutar kojega bi u centrima za ranu intervenciju bila planirana i podignuta razina funkcionalnosti djece s dijagnozom razvojnog poremećaja, ali i djece za koju samo postoji sumnja da bi ga mogli imati, djeca eventualno pripremljena za inkluziju, a roditeljima bi bila pružena edukacija i pomoć.
3. Potrebno je osnovati centar za autizam koji bi premošćivao prostor između dijagnoze i pune inkluzije. Njegov glavni program odnosio bi se na ranu detekciju i intervenciju, u koju bi bili uključeni i dijete i roditelji. Centar bi također služio za organiziranje aktivnosti odraslih osoba s autizmom, vođenje baze podataka o populaciji u autističnom spektru, za praćenje i stručnu asistenciju u procesu inkluzije, kao i za podizanje svijesti društva o autizmu.
4. Otreba oposobljavati obrazovni sustav za uspješnu inkluziju djece u autističnom spektru u redovitim vrtićima i školama.

Kako bi i Bosna i Hercegovina primjenjivala suvremenije načine u odnosu na djecu s razvojnim poremećajima, prof. dr. Nirvana Pištoljević, stručnjakinja za autizam, ističe da želi pokrenuti prvu učionicu za djecu s autizmom i drugim razvojnim poremećajima u Zavodu za specijalno obrazovanje djece i mladih «Mjedenica» u Sarajevu, ali bh. vlasti trebaju pokazati interes za financiranje ovoga projekta. Na taj bi način Zavod dobio licenciju i postao druga po redu CABAS škola u Europi. Posebnost ovoga modela jest što se temelji na školi kao velikoj piramidi u čijemu središtu stoji dijete odnosno učenici s razvojnim poremećajima.

VII. SLUČAJEVI POVREDA PRAVA DJECE

Broj uloženi pojedinačnih žalbi u Instituciji ombudsmana za ljudska prava BiH, u Odjelu za praćenje prava djece, nije stvarni pokazatelj stanja prava djece s posebnim potrebama, ali ih iznosimo zbog transparentnosti rada ove institucije. U pitanju su specifični predmeti kojima se poklanja iznimna pozornost i u radu na njima uvijek se vodimo time da, izmamimo li osmijehe na licima djece ili roditelja, to će nam biti najveća satisfakcija i nagrada za napor koji ulažemo u svakodnevnom radu na praktičnoj primjeni Konvencije o pravima djeteta.

7.1. SLUČAJ DISKRIMINACIJE DJEČAKA

Roditelji maloljetnog trinaestogodišnjeg dječaka učinili su i dalje čine sve kako bi njihov sin dobio primjereno i kvalitetno obrazovanje. U istražnom postupku Institucije ombudsmana ustanovljeno je da su obavljane opservacije u Centru “Vladimir Nazor” u Sarajevu, gdje je nedvojbeno utvrđeno da se radi o djetetu s posebnim potrebama koje treba nastaviti školovanje u redovitoj školi uz nadzor pedagoga asistenta. Zbog toga je ubrzo iz nadležnog Ministarstva prosvjete, znanosti i športa HNŽ-a uslijedilo osporavanje takvog načina izvođenja nastave, pravdajući to nedostatkom finansijskih sredstava. Takvim postupanjem nadležnih nije došlo do realizacije preporuke Centra “Vladimir Nadzor”, ali je došlo do povrede domaćih pozitivnih propisa i Konvencije o pravima djeteta, jer djetetu nije omogućena pomoć i asistencija stručne osobe koja će mu pomagati. Uslijed ovih okolnosti, dječak nije počeo pohađati

redovitu nastavu u 2009./2010. školskoj godini, a prethodno je resorno ministarstvo privremeno riješilo problem tako što je snosilo troškove asistenta volontera (student - apsolvent pedagogije). Roditelji nisu dopustili da njihovo dijete pohađa nastavu bez asistenta u nastavi kao stalnu pomoć dječaku, iako su u više navrata ukazivali na to kako je dječak pokazao izuzetan napredak. Kako roditelji ističu, njihove molbe nisu bile dovoljne da se udovolji njihovim zahtjevima, već je zatraženo dodatno kategoriziranje, ponovno uz napomenu da nema mogućnosti za angažiranje asistenta za rad s dječakom, zbog nedostatka financijskih sredstava. Sukladno Zakonu o zabrani diskriminacije⁶⁹, roditelji, kao zakonski zastupnici dječaka-tužitelja, podnijeli su tužbu protiv tuženika Ministarstva obrazovanja, znanosti, kulture i športa HNŽ-a radi utvrđivanja diskriminacije i povrede prava na obrazovanje. Općinski sud u Mostaru je dana 6. 7. 2010. donio presudu kojom se utvrđuje da je tuženik diskriminirao tužitelja na način da je povrijedio tužiteljevo pravo na jednako postupanje u procesu obrazovanja, propustivši da se u nastavno-obrazovnom procesu preuzmu mjere inkluzije tužitelja kao osobe s posebnim potrebama. U obrazloženju presude jasno je navedeno kako je tuženik neizravno sve vrijeme upućivao tužitelja da nastavi školovanje u specijaliziranim ustanovama za obrazovanje djece, bez obzira na to što su za vrijeme redovitog školovanja obavljane redovite opservacije i dijagnostika, a svi zaključci nadležne i stručne službe upućivali na to da dječak treba nastaviti školovanje u redovitoj školi i da su upitni, pa čak i nečovječni bilo kakvi prijedlozi kategorizacije i promjene statusa dječaka, jer bi se samo zakompliciralo već složeno stanje. Dakle, sud je utvrdio da tuženik nije postupio sukladno članku 1. Protokola bro. 12 uz Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, sukladno odredbama Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju BiH i Pravilnika o odgoju i obrazovanju djece s posebnim potrebama u osnovnim i srednjim školama HNŽ-, a sud cijeni da je tuženik takvim ponašanjem odnosno radnjama dječaka posredno diskriminirao sukladno članku 3. stavak 2. Zakona o zabrani diskriminacije BiH, jer inkluzivno školovanje djece s posebnim potrebama treba biti pravilo, a ne iznimka u obrazovnom procesu. Institucija ombudsmana je, sukladno Zakonu o zabrani diskriminacije BiH, bila uključena u sami postupak pred nadležnim sudom, a u tijeku je žalbeni postupak pred nadležnim drugostupanjskim sudom, jer je tuženik pravovremeno uložio žalbu i Institucija ombudsmana će i dalje nadzirati cijeli predmet.

7.2. SLUČAJ DJEČAKA OBOLELOG OD VEOMA RIJETKE BOLESTI

Teška materijalna situacija: roditelji nezaposleni, djetetu ustanovljena invalidnost od 80%, radi održavanja zdravstvenog stanja stabilnim i podnošljivim - potrebno je u kontinuitetu osigurati posebnu prehranu i lijekove te sredstva za odlazak k liječniku u Zagreb, što iziskuje velika materijalna sredstva. Tijekom 2009. godine roditelji su dobivali novčanu poporu od Zavoda zdravstvenog osiguranja ZHŽ-a u iznosu od oko 800 KM mjesečno, čime su podnositelji žalbe bili zadovoljni. Međutim, u 2010. godini davanje je smanjeno na 200 KM, ali je uz intervenciju Institucije ombudsmana novčana potpora uvećana na 500 KM. Nadležno ministarstvo se u pismenoj korespondenciji pozvalo na odredbe Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o osnovama socijalne skrbi, skrbi o civilnim žrtvama rata i skrbi o obiteljima s djecom Federacije BiH⁷⁰, jer su tim zakonom osobama s invaliditetom manjim od 90% ukinuta prava na invalidninu i prava na pomoć i njegu druge osobe, a u tu kategoriju se ubraja i dječak (80%). Imajući u vidu da u sklopu Institucije ombudsmana djeluje specijalizirani Odjel za praćenje prava invalida, a i nadležnosti i mandat Institucije ombudsmana na rješavanju ovog problema, ombudsmani su

⁶⁹ „Službeni glasnik BiH“, broj 59/09.

⁷⁰ „Službene novine FBiH“, broj 14/09.

poduzeli odgovarajuće korake i mjere, posebno opisane u Godišnjem izvješću za 2009. godinu. Istodobno je parlamentarnim tijelima u Bosni i Hercegovini ukazano na probleme invalida na koje su se navedene izmjene i dopune izravno odrazile, a prema podacima iz medija u pitanju je oko 60.000 osoba.

7.3. SLUČAJ DJEVOJČICE S TEŠKOĆAMA VIDA I UMJERENOM MENTALNOM RETARDACIJOM

Evidentno je da su obitelji s oboljelom djecom prepuštene same sebi, odnosno nerijetko im se ne pruži dovoljna društvena i državna podrška, te često izostane sustavan i multidisciplinarni pristup bilo kojemu od mnogobrojnih problema s kojima se susreću. Naime, u ovome je predmetu otac djevojčice ratni vojni invalid i, prema preporukama liječnika iz Zagreba, odgovarajuće i kvalitetno zbrinjavanje moguće je u Zagrebu, a za realizaciju te nakane roditelji su bili primorani prodati kuću te su od Institucije ombudsmana zatražili pomoć pri uknjižbi kupoprodajnog ugovora u zemljišno-knjižnom uredu pri općinskom sudu u smislu realizacije toga ugovora i isplate kupoprodajne cijene. Imajući u vidu da je riječ o djevojčici, u njezinom najboljem interesu, pozivajući se samo na Konvenciju o pravima djeteta, nadležnom sudu i zemljišno-knjižnom uredu preporučeno je da odmah poduzmu sve potrebne mjere za okončanje uknjižbe ugovora. Na radost roditelja, postupljeno je prema preporuci i roditelji su omogućili svojoj djevojčici odgovarajuću i kvalitetnu zdravstvenu zaštitu.

7.4. SLUČAJ AUTISTIČNOG DJEČAKA

Roditelji, kao podnositelji žalbe, traže pomoć Institucije ombudsmana u lokalnoj zajednici, kako bi se omogućilo dječaku, koji ne živi na području grada Banje Luke, svakodnevno korištenje usluge udruge u tome gradu, jer u radu s defektologom-logopedom iz te udruge postiže dobre rezultate i roditelji su veoma zadovoljni. Ali, ostao je problem nedostatka finansijskih sredstava, jer dječak dva-tri puta tjedno putuje u Banju Luku, što iziskuje finansijska sredstva. Općina je spremna pomoći, ali tako da koristi usluge organiziranog prijevoza do Centra "Zaštiti me" s ostalom djecom u terminu od 8 do 13 sati, što dječaku ne odgovara jer je rad sa spomenutim defektologom-logopedom moguć samo u terminu od 10 do 17 sati u prostorijama udruge, i to ne svakodnevno. U tijeku je tzv. istražni postupak Institucije ombudsmana.

7.5. UDRUGA RODITELJA I OSOBA S AUTIZMOM „URDOSA“ IZ TUZLE

Udruga URDOSA već dulje vrijeme traži osnivanje centra za autizam u Tuzli, a ombudsmanima su ukazali na probleme s kojima se susreću autistična djeca i njihovi roditelji, ali i sama udruga. Udruga kao poseban problem ističe nepostojanje kantonalne ustanove edukacijsko-rehabilitacijskog karaktera, poput centra za autizam, koji bi obuhvaćao službe za: rano otkrivanje i uspostavu dijagnoze, obrazovanje (u predškolskoj i školskoj dobi uz primjereni plan i program), dnevni smještaj i profesionalnu rehabilitaciju odraslih s autizmom u raznim radionicama, višednevni smještaj u slučaju bolesti roditelja, ambulantu sa specijaliziranim opremljenim vozilom i službu ili odjel za trajni smještaj djece-osoba s autizmom u slučaju smrti roditelja.

Udruga već više godina lobira za osnivanje centra za autizam u Tuzli, ali se, prema njihovim navodima, sve svodi na obećanja ili "okretanja" glave. Tako su u travnju ove godine održani sastanci s predstavnicima resornih ministarstava (obrazovanje i socijalne politike) Tuzlanskog kantona. Predstavnicima kantonalnog resornog ministarstva zdravlja nisu se odazvali pozivu na sastanak, iako problem ima zdravstveni aspekt, jer se ne radi rana dijagnostika, medicinsko osoblje je nedovoljno educirano za rad s osobama s autizmom, često odbijaju suradnju (i fizički i verbalno), te su roditelji primorani potražiti medicinsku pomoć u privatnim zdravstvenim ordinacijama. Često se u praksi susreću primjeri da uprava domova zdravlja i kliničkih centara, prvenstveno bolnica, nije voljna promijeniti i unaprijediti položaj ovih osoba. Gotovo pa nema specijalističkog medicinskog tretmana i sve se svodi na propisivanje terapije. Autistima je potreban i poseban obrazovni tretman, a nemoguće je pronaći slučaj zapošljavanja takve osobe. Udruga URDOSA izradila je elaborat i projekt za centar za autizam, čak su pronađeni i sufinancijeri za dio novca, s tim što su svi spremni djelomično pomoći, no ipak je riječ o nedostatnim sredstvima. Zatražena je pomoć Institucije ombudsmana u lobiranju za osnivanje centra.

VIII. ZAPAŽANJA I ZABRINUTOSTI OMBUDSMANA

8.1. POZITIVNA ZAPAŽANJA

Predmeti povreda i ugrožavanja prava djece registrirani u Odjelu za praćenje prava djece Institucije ombudsmana jasni su pokazatelji da je ostvarivanje dječjih prava uvjetovano nizom činitelja: opće siromaštvo, nezaposlenost, političko uređenje, neobrazovanost, odsutnost statističkih podataka, odgovarajućih razvojnih strategija itd. Neminovno se nameće zaključak da su problemi djece s posebnim potrebama kumulativno, složeno pitanje socijalne i zdravstvene skrbi i svakako obrazovanja. U vezi s tim, sve nadležne institucije morale bi pratiti i zajednički rješavati ova pitanja, što najčešće nije tako. Nedovoljna edukacija roditelja i društva čine djecu „nevidljivom“, jer su mnoga u svojim domovima prepuštena samo svojoj obitelji. Potrebno je poduzeti korake radi podizanja svijesti društva kako bi ova djeca, kao i sva druga, bila uključena u društvo. Nažalost, predrasude okoline za posljedicu najčešće imaju izoliranost djece, bez mogućnosti socijalizacije i ostvarivanja temeljnih esencijalnih prava. Međutim, ono što apsolutno nitko ne može osporiti i umanjiti značaj jest način na koji se roditelji djece s posebnim potrebama i druge osobe, prvenstveno profesionalci, „snalaze“ u smislu formiranja udruge, s krajnjim ciljem da pomognu prije svih svojoj djeci, a potom i samima sebi. Nevjerojatno je koliko volje, energije, nade i entuzijazma ima u svakom kontaktu i radu s djecom te koliko se trude i nastoje izmijeniti stanje i svijest u društvu pojedinačnim akcijama, aktivnostima, kampanjama i sl. Svakako da, usprkos brojnim željama i teškom radu, ne mogu sustavno rješavati probleme, te su svjesni da im je potrebna podrška vlasti. Stoga na brojne načine „lobiraju“ kod nadležnih za bilo kakav oblik podrške i suradnje. Ombudsmani su prihvatili svoj dio odgovornosti i izradom Posebnog izvješća žele ukazati vlastima, ali i društvenoj javnosti, na probleme djece s posebnim potrebama. Preporukama ćemo ukazati predstavnicima izvršne vlasti na to što je potrebno učiniti kako bi djeca ostvarivala svoja prava u skladu s domaćim i međunarodnim propisima.

Naime, ombudsmani samo inzistiraju i zahtijevaju dosljednu primjenu zakona, jer su upravo predstavnici izvršne vlasti bili članovi radnih skupina koje su, kao stručna tijela, predlagale zakone

zakonodavnoj vlasti. Kada neki zakon ugleda svijetlo dana ili se ratificira konvencija, ne može se više postavljati pitanje je li moguća provedba toga zakona, jer su danom stupanja na snagu i država i pojedinci obvezni provoditi odnosno poštivati te odredbe. Primjerice, veoma često i neopravdano pojedini predstavnici predškolskih i školskih ustanova izražavaju svoje neslaganje s inkluzijom. Stanovište je ombudsmana da, ukoliko to i jest nečije osobno mišljenje, inkluzija djece s posebnim potrebama niti u jednom trenutku ne može biti dovedena u pitanje. Protivno je svim zakonskim, moralnim i etičkim načelima da pojedinci samovoljno i na sve moguće načine „odbijaju“ primiti u redovitu nastavu pojedino dijete sa smetnjama, jer se ne žele time baviti „na uštrb potreba i znanja druge djece“, pravdajući se neznanjem, odsutnošću materijalnih i ljudskih resursa i slično. Događa se da pojedini roditelji ne žele da njihova djeca dijele školske klupe s djecom koja imaju neki oblik invaliditeta ili smetnje u psihofizičkom razvoju, ali je to nedopustivo s aspekta prava i k tomu nije sukladno zakonu. Svakako ima djece koja ne mogu pohađati redovitu nastavu sa svojim vršnjacima, ali odluku o tomu hoće li dijete pohađati redovitu školu donijet će liječnici specijalisti i druge stručne osobe, a ne nastavno ili rukovodeće osoblje redovite škole. Jedna od naših preporuka, upućena nositeljima izvršne vlasti, bit će upravo da u što većoj mjeri surađuju s nevladinim sektorom. Jer, postoje brojni izvrsni primjeri i aktivnosti u praksi koje treba promicati i, kada se ukaže mogućnost, treba ih staviti pod nadzor bilo kojeg oblika vlasti (lokalna zajednica, kanton ili entitet), jer se na taj način omogućuje davanje usluga u kontinuitetu i, svakako, obuhvaća veći broj korisnika usluga.

8.2. OPĆE ZABRINUTOSTI OMBUDSMANA

8.2.1 Problemi invalidnih osoba s refleksijom na prava djece s posebnim potrebama

Usvajanjem Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o osnovama socijalne skrbi, skrbi o civilnim žrtvama rata i skrbi o obiteljima s djecom⁷¹ u Federaciji BiH prava su izgubile sve osobe s invalidnošću manjom od 90%. Prema zasad neslužbenim podacima, prava je izgubilo oko 60.000 osoba, a na probleme koje su prouzročile navedene izmjene i dopune ombudsmani su ukazali parlamentarnim tijelima u godišnjem izvješću o svojim aktivnostima za 2009. godinu. Ovom prilikom želimo ukazati na to da su izmjene i dopune u znatnoj mjeri pogoršale i položaj djece s posebnim potrebama, a problem svih kategorija invalidnih osoba u BiH također će biti predmetom drugog posebnog izvješća Institucije ombudsmana odnosno Odjela za praćenje prava invalida.

8.2.2 Proces razvrstavanja/kategorizacije

Razvrstavanje provodi povjerenstvo za razvrstavanje koje je dio centra za socijalni rad i općine, a koje se najčešće sastoji od psihologa, defektologa, socijalnog djelatnika i doktora medicine. Prije upisa u školu dijete mora donijeti zdravstveno uvjerenje koje je izdao dom zdravlja. Na početku školske godine, kada je dijete upisano, prvih se šest mjeseci provodi proces identifikacije, koji ponekad podrazumijeva formiranje povjerenstva za identifikaciju (uključuje i druge stručne osobe) samo u svrhu procjene djece. To se povjerenstvo obično sastoji od doktora medicine, školskog pedagoga, psihologa, defektologa i socijalnog djelatnika te logopeda. Ipak, nerijetko proces identifikacije provodi samo školski pedagog

⁷¹ "Službene novine FBiH", broj 14/09.

služeći se nizom testova koji su zastarjeli, te se razlikuju od škole do škole. Mjerodavni bi trebali raditi na razvijanju novih testova ili revidiranju starih, a moraju ih primjenjivati školski psiholozi koji su jedine stručne osobe za korištenje takvih testova. Ako se u procesu identifikacije uoče odstupanja po parametrima koji se prate, pozivaju se roditelji i povjerenstvo pri centru za socijalni rad te se daje preporuku za daljnji proces razvrstavanja. Stavovi prema razvrstavanju nisu jedinstveni, neki ga hvale a drugi umanjuju njegov značaj. Jedna od prednosti jest ostvarivanje općih prava zahvaljujući razvrstavanju. Svakako je više problema. Odlučujuće u tome hoće li dijete proći proces razvrstavanja jest volja te psihološka spremnost i pripremljenost roditelja. Na njima su odgovornost i odluka o stupanju u kontakt s centrom za socijalni rad, a prema preporuci školskog pedagoga, učitelja ili mobilnog tima. Stigmatizacija i financijski troškovi temeljna su prepreka, kojoj dodatno pridonosi diskriminacija u zajednici i otpor roditelja da priznaju da njihovo dijete ima određeni problem. Nepostojanje povjerenstva za razvrstavanje u blizini škole razlogom je što djeca dulje vrijeme čekaju da bi bila kategorizirana, a premalo vremena planiranog za taj proces nedovoljno je za istinsku procjenu djetetove sposobnosti i teškoća. Djetetovo ponašanje se ne opservira u vrtiću, školi, obitelji i sl. kada se ono razvrstava u određenu kategoriju. U Federaciji je došlo do izmjene zakona u dijelu koji se odnosi pravo na invalidninu i djeca nisu izuzeta. Također, u zakonu je predviđen Centar za opservaciju i dijagnostiku, no takav centar još nije osnovan. Svakako je problem i razvrstavanje djece u mali broj kategorija, pa je tako kategorija djece "s višestrukim smetnjama" kategorija u koju se ubrajaju djeca s različitim teškoćama. Na kraju, valja istaknuti da postupak razvrstavanja koji provodi tim u ime centra za socijalni rad ne treba biti završni korak u procjeni djece, te je potrebno ponovno razvrstati svako dijete. Nažalost, centar za socijalni rad ne provodi postupak ponovnog razvrstavanja, te ponovna procjena djetetovih potreba i sposobnosti nije česta.

8.2.3 Problemi inkluzije u praksi

U najvećem broju škola nisu osigurani uvjeti za nesmetani pristup i rad djece s psihofizičkim razvojnim invaliditetima. Prostor je još uvijek skučen, neprilagođen djeci koja imaju problema s kretanjem, toaleti su neprilagođeni djeci u invalidskim kolicima i djeci svrstanoj u druge kategorije invalidnosti, ne ugrađuju se dizala jer su školama preskupa, tako da rampe ostaju jedini mogući način prilagodbe školskog prostora djeci s razvojnim oštećenjima. Razlog tomu je što nerijetko nedostaju sredstva za ovake aktivnosti pa se koči njihova realizacija. Nedostaju podzakonski akti kojima se pobliže propisuju uvjeti prostora, opreme, udžbenika i nastavnih učila za ostvarivanje planova i programa u redovitim osnovnim školama za učenike određene vrste i stupnja ometenosti. Redovite osnovne škole često ne uzimaju u obzir posebne potrebe ovih učenika u smislu opreme i nastavnih učila (npr. strojevi za obučavanje Brailleovom pismu, vibracijski stolovi za gluhe i nagluhe, sobe za senzornu stimulaciju višestruko ometenih učenika i sl.). Djeca s posebnim obrazovnim potrebama u osnovnim i srednjim školama obrazuju se prema individualnim planovima koji su prilagođeni stupnju oštećenja djeteta i njegovim očuvanim intelektualnim, fizičkim i socijalnim kapacitetima. Ministarstvo prosvjete i kulture RS-a izradilo je Nastavni plan i program za djecu s posebnim potrebama koji ima za cilj prilagoditi nastavni proces djeci s teškoćama u učenju. Ovaj NPiP treba biti fleksibilan kako bi bio primjenljiv i za redovite i za specijalne škole. Istodobno treba poslužiti i kao osnova za izradu individualnih programa nastavnog i rehabilitacijskog rada, prilagođenog individualnim osobinama i odgojno-obrazovnim potrebama svakog učenika. Pored smanjenog broja i opsega nastavnih jedinica iz pojedinih predmeta, ova djeca nisu obvezna pohađati nastavu iz stranih jezika. Sukladno tomu, predviđeno je da ona pohađaju više sati praktične nastave, odnosno stjecanja nekih manualnih vještina. Značaj prilagodbe

nastavnog plana i programa ogleda se i u tomu što se njime predviđa da nastava za djecu s teškoćama u razvoju ne traje dulje od četiri sata, dok u razredima druge i treće trijade devetogodišnjeg školovanja traje i do šest sati. Međutim, u praksi se ovaj prilagođeni nastavni plan i program poštiva samo djelomično i u malom opsegu. Prilagođene nastavne planove i programe osmišljava Republički pedagoški zavod, dok ih u praksi razvija nastavno osoblje u suradnji s defektolozima stalno zaposlenim u školama, što je rijetkost, ili angažiranim u mobilnim timovima, što je češće. Nastavno osoblje nedovoljno je osposobljeno za ovaj proces, a nije ni motivirano jer nema nikakve olakotne okolnosti koje bi ga potaknule na rad s djecom s razvojnim oštećenjima. Redovite škole pohađa veliki broj učenika sa smetnjama u razvoju, poput: učenika s graničnim stupnjem intelektualnih sposobnosti, s teškoćama u receptivnom i ekspresivnom govoru, blaže tjelesno invalidne, kronično oboljele, hiperaktivne, hipoaktivne, djece s emocionalnim smetnjama, djece s poremećajima u ponašanju i djece iz društveno nerazvijenih sredina. Za sve te učenike uglavnom se ne rade dodatni programi.

U pripremi Posebnog izvješća, osim informacija dobivenih od znalaca u ministarstvima obrazovanja, prosvjetno-pedagoškim zavodima, centrima za djecu s posebnim potrebama i specijalnim i redovitim školama, koristili smo i saznanja nevladinog sektora, posebice udruga građana registriranih za rad i zaštitu osoba s posebnim potrebama. Jedan od ključnih problema procesa inkluzije, prema mišljenju predstavnika udruga građana usmjerenih na zaštitu osoba (i djece) s psihofizičkim invaliditetom jest nedovoljna profesionalna podrška nastavnom osoblju u školama. Veliki broj osnovnih i srednjih škola nema zaposlene defektologe i logopede, iako je zakonom naloženo angažiranje tih kadrova u sustavu stručnih timova škola. Ministarstvo prosvjete i kulture RS-a, nadležno za stvaranje preduvjeta za dosljednu primjenu Pravilnika o odgoju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama u osnovnim i srednjim školama u RS-u, imenovalo je određeni broj mobilnih stručnih timova zbog nedostatka odgovarajućeg stručnog kadra u osnovnim školama.

Prema podacima Republičkog pedagoškog zavoda RS-a za školsku 2008./2009. godinu⁷², od 174 osnovne škole, samo ih je osam imalo zaposlenog stručnog suradnika defektologa koji je, uz pedagoga, zadužen za rad s djecom s posebnim obrazovnim potrebama. Nastavno osoblje u većini se slučajeva ne osjeća dovoljno kompetentnim kada su u pitanju potrebe djeteta s psihofizičkim razvojnim oštećenjem. Opravdano im je teško samostalno, bez prethodne izobrazbe, organizirati nastavni proces u razredu s djetetom iz ove kategorije. Često se opiru inkluzivnom obrazovanju, jer osjećaju da je najveći teret na njima, te im nedostaje profesionalna podrška. Mobilni stručni timovi jesu prijelazno rješenje koje prilično dugo traje i ima mali utjecaj na poboljšanje izvođenja inkluzivne nastave. Njihov doprinos u pomoći nastavnom osoblju trebao bi biti mnogo veći nego što je trenutačno. Razlog takvom nedovoljno primjerenom odgovoru mobilnih timova nije rezultat njihove odgovornosti već načina na koji su organizirani, a kojim se ne postiže željeni učinak. K tomu, gotovo da i ne postoji individualni rad odgovarajućeg stručnjaka s djetetom, ne prati se djetetov napredak i ne obavlja se procjena daljnje mogućnosti obrazovanja u redovitim razredima, pa je škola nerijetko suočena s očitim nazadovanjem djeteta, jer nastavni proces nadilazi njegove individualne mogućnosti. Dakle, smatramo da odgovornost za veću i kontinuiranu prisutnost stručnog osoblja u školama, u cilju odgovarajućeg obrazovnog i odgojnog tretmana djece s psihofizičkim invaliditetom, snosi resorno ministarstvo obrazovanja. U siječnju 2010. godine stvoreni su zakonski uvjet za poboljšanje stanja po ovom pitanju. Naime, usvojeni su pedagoški standardi koji podrazumijevaju popunjavanje osnovnih i srednjih škola psiholozima, defektolozima i socijalnim djelatnicima, no treba ustrajati u njihovoj primjeni u praksi. Kako školsko

⁷² Šipka J. *Doprinos inkluziji-monitoring inkluzije u osnovnim školama u Republici Srpskoj od I. do IX. razreda*, Republički pedagoški zavod

osoblje nije dovoljno educirano, postoji potreba za profesionalnim usavršavanjem nastavnika, što zahtijeva dodatno financiranje za podizanje na viši stupanj u profesionalizaciji struke. Ovako, nisu potpuno osigurani uvjeti za primjenu suvremenih načela obrazovanja djece s psihofizičkim invaliditetom na svim razinama obrazovanja, što se odražava na primjenu individualno prilagođenih programa, programa produženog stručnog tretmana i programa radionica za okupacijski rad.

Prisutnost intelektualnih teškoća ne opravdava nijedan oblik diskriminacije. Djeca s posebnim potrebama imaju i trebaju uživati sva prava predviđena međunarodnim standardima i zakonima Bosne i Hercegovine, i to polazeći od temeljnih načela da svaki čovjek ima urođena, jednaka i neotuđiva prava. Inkluzija djece s posebnim potrebama u BiH veoma je složeno pitanje, koje bi zahtijevalo dodatna istraživanja i opservacije u odnosu na ono što je učinjeno za potrebe izrade Posebnog izvješća, ali je neminovno, kada govorimo o pravima djece s posebnim potrebama, osvrnuti se na tu problematiku, što je i učinjeno. Pored obrazovanja djece s posebnim potrebama i stjecanja zvanja i zanimanja, bilo bi veoma važno stvoriti uvjete i mogućnosti za zapošljavanje te djece nakon svršetka školovanja, te da njihove obrazovne kvalifikacije budu primjerenije tržištu rada i da se uopće mnogo češće zapošljavaju nego što je to sada slučaj. Predstavnici udruga i saveza ukazuju na to da se djeca s posebnim potrebama, ako i završe najčešće srednje obrazovanje, ne mogu zaposliti, jer su u pitanju zanimanja koja nisu nimalo konkurentna na tržištu rada (npr. slijepa osoba i zanimanje telefonista i sl.), odnosno nisu aktualna, zastarjela su. Bilo bi veoma važno promijeniti stanje u tome području, jer entiteti u BiH imaju zakone o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida⁷³ odnosno zakone o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom⁷⁴, koji pružaju dobru osnovu za zapošljavanje ove kategorije osoba.

⁷³ Pročišćeni tekst objavljen u „Službenom glasniku RS“, broj 54/09.

⁷⁴ „Službene novine FBiH“, broj 9/10.

IX. PREPORUKE

Shodno svojim ovlastima iz članka 32. Zakona o ombudsmanu za ljudska prava Bosne i Hercegovine, ombudsmani:

P r e p o r u č u j u

Nadležnim tijelima, i to:

Ministarstvu civilnih poslova BiH,

Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice BiH,

Federalnom ministarstvu obrazovanja i znanosti,

Federalnom ministarstvu zdravstva,

Federalnom ministarstvu rada i socijalne politike,

Ministarstvu zdravlja i socijalne skrbi RS-a,

Ministarstvu prosvjete i kulture RS-a,

kantonalnim ministarstvima prosvjete, socijalne skrbi i zdravstva i

Vladi Brčko Distrikta BiH

- da poduzmu mjere radi realizacije kratkoročnih i dugoročnih ciljeva Strateških pravaca razvoja obrazovanja BiH s provedbenim planom 2008.-2015. godine;
- da poduzmu aktivnosti na podizanju svijesti stručne i šire javnosti o pravima i potrebama djece s posebnim potrebama u cilju smanjivanja predrasuda;
- da omoguće edukaciju i psihosocijalnu pomoć roditeljima osnivanjem savjetovališta za roditelje, kako bi u što ranijoj fazi mogli dobiti odgovarajuću stručnu pomoć, upute i smjernice za skrb i socijalizaciju djece;
- da uspostave i provode programe senzibiliziranja djece, nastavnog osoblja i roditelja o potrebama i mogućnostima osoba s posebnim potrebama u cilju smanjivanja predrasuda o ovoj skupini ljudi;
- da omoguće uključivanje djece u što ranijoj razvojnoj fazi u tiflološki tretman;
- da omoguće uređivanje postupka razvrstavanja na način da bude jedinstven na teritoriju cijele BiH, odnosno standardiziranje instrumenata i postupaka opservacije i procjene djetetovih sposobnosti;
- da omoguće povećanje stručnosti članova povejeranstava za razvrstavanje i tako omoguće da postupak razvrstavanja bude u pravom smislu multidisciplinarnan;
- da omoguće formiranje kabineta za rehabilitaciju sluha i govora u što većem broju gradova i tako ih učine dostupnima djeci na teritoriju cijele BiH;
- da što hitnije poduzmu potrebne korake radi primjene Zakona o uporabi znakovnog jezika BiH;

- da osnovne i srednje škole učine što pristupačnijima djeci s psihofizičkim razvojnim oštećenjima, te da se u vezi s tim adaptiraju ulazi u škole (postave rampe za invalide prema postojećim propisima uz uvažavanje utvrđenih standarda), toaleta, holova i prostora u kojima se odvija nastava, kao i razmotre potrebe i uvjeti ugradnje dizala za osobe s problemima pri kretanju;
- da povećaju broj mobilnih stručnih timova ili stalno angažiranih stručnjaka koji će pružati podršku provedbi procesa inkluzije i koncentrirati se na kontinuiranu pomoć nastavnom osoblju u izradi i provedbi individualnih programa rada s djecom;
- da uspostave suradnju s nevladinim organizacijama i udrugama roditelja djece i osoba s posebnim potrebama koji imaju razvijen model edukacije nastavnog osoblja u školama te tako iskoriste raspoložive stručne resurse za zajedničke edukativne i humanitarne aktivnosti i projekte;
- da omoguće izradu suvremenijih nastavnih planova i programa za određene stručne profile djece s posebnim obrazovnim potrebama u srednjim školama i povećaju spektar zanimanja;
- da školama osiguraju potrebna didaktička sredstva i druga tehnička pomagala za provođenje nastavnog procesa u skupini djece u kojoj je i dijete s posebnim obrazovnim potrebama;
- da omoguće djeci s posebnim razvojnim potrebama besplatne udžbenike i školski pribor, tako što će pronaći potrebna finansijska sredstva za nabavu novih ili će organizirati humanitarne akcije prikupljanja rabljenih udžbenika;
- da poduzmu mjere u cilju omogućavanja uvrštavanja lijekova, potrebnih ovoj djeci, na esencijalnu/pozitivnu listu;
- da nositelji izvršne vlasti u Republici Srpskoj inzistiraju i zahtijevaju od zakonodavne vlasti da u što skorijem roku usvoje novi zakon o socijalnoj skrbi;
- da poduzmu potrebne mjere kako bi u Federaciji BiH, tj. u kantonima, iznosi socijalnih davanja bili izjednačeni, odnosno bili razmjerni stvarnim potrebama i na taj način u što većoj mjeri doprinijeli ujednačavanju prava i položaja svih nositelja prava iz područja socijalne skrbi, bez obzira na to u kojem kantonu žive;
- da omoguće punu primjenu Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida RS-a i Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom u FBiH;
- da, kad god je to potrebno, osiguraju materijalna davanja za roditelje čija su djeca smještena u ustanovama u cilju kvalitetnije komunikacije s djecom;
- da omoguće stvaranje uvjeta za rad stomatoloških ordinacija specijaliziranih za djecu s posebnim potrebama;
- da osiguraju učinkovitije i brže dobivanje ortopedskih pomagala i pojednostave postupak kod nadležnih tijela;
- da omoguće uspostavu mehanizama za rano otkrivanje i dijagnosticiranje djece u autističnom spektru;
- da omoguće poduzimanje odgovarajućih mjera za uspostavu i izgradnju sustava identifikacije i praćenja djece s autizmom i
- da u što većoj mjeri ostvare suradnju s nevladinom sektorom.

Sva ministarstva obuhvaćena ovim Izvješćem dužna su u roku od 60 dana od dana njegovog zaprimanja dostaviti ombudsmanima izvješće o svojim postupanjima.

ANEKS

Popis obavljenih razgovora⁷⁵

Naziv ustanove/udruga/tijela	Dan sastanka	Izaslanstvo u ime Institucije ombudsmana	Izaslanstvo u ime ustanove/udruga/tijela
1. URDOSA⁷⁶ Tuzla	8.2010.	• pismena korespondencija	• predstavnici
2. Udruga roditelja djece s autizmom „Djeca svjetlosti“, Banja Luka	24. 8. 2010.	• Aleksandra Marin-Diklić, voditeljica Odjela za praćenje prava djece, • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja, • Verica Matošević, tehnička asistentica,	• Goran Drakulić, predsjednik Upravnog odbora, • roditelj djeteta s autizmom • defektolog-logoped
3. Udruga „Dawnov sindrom“, Banja Luka	25. 8. 2010.	• Aleksandra Marin-Diklić, voditeljica Odjela za praćenje prava djece, • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja, • Verica Matošević, tehnička asistentica,	• Zdravka Jelić, predstavница udruge,
4. Savez defektologa Bosne i Hercegovine	30. 8. 2010.	• Aleksandra Marin-Diklić, voditeljica Odjela za praćenje prava djece • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja • Verica Matošević, tehnička asistentica	• Tanja Čolić, predstavница saveza
5. Savez slijepih i slabovidih Republike Srpske	2. 9. 2010.	• Aleksandra Marin-Diklić, voditeljica Odjela za praćenje prava djece, • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja, • Verica Matošević, tehnička asistentica,	• Branko Suzić, predsjednik,
6. Republički pedagoški zavod Republike Srpske	6. 9. 2010.	• Aleksandra Marin-Diklić, voditeljica Odjela za praćenje prava djece, • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja, • Verica Matošević, tehnička asistentica,	• Jelena Šipka, inspektorica-prosvjetna savjetnica za specijalne ustanove i djecu s posebnim potrebama u redovitim školama
7. Savez gluhih i nagluhih	8. 9. 2010.	• Aleksandra Marin-Diklić,	• Dubravka Ostojić,

⁷⁵ Posjeti su poredani prema datumu razgovora

⁷⁶ Udruga roditelja djece i osoba s autizmom iz Tuzle

Republike Srpske		voditeljica Odjela za praćenje prava djece, • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja, • Verica Matošević, tehnička asistentica,	predsjednica,
8. NVO „Duga“	14. 9. 2010.	• Ines Štimjanin, psihologinja i konzultantica	• Vasilija Veljković, defektologinja,
9. Zavod za specijalno obrazovanje i odgoj djece „Mjedenica“	15. 9. 2010.	• Nives Jukić, ombudsman, • Ines Štimjanin, psihologinja i konzultantica, • Nina Šeremet, pravnicavježbenica,	• Mirsad Asimović, ravnatelj, • Grozda Milutinović, defektologinja, • Sanela Jeina, psihologinja,
10. Vojka Komljenović, Kiseljak	16. 9. 2010.	• Ines Štimjanin, psihologinja i konsultantica,	• Vojka Komljenović ⁷⁷ , pedagoginja-psihologinja,
11. Savez paraplegičara Republike Srpske	16. 9. 2010.	• Aleksandra Marin-Diklić, voditeljica Odjela za praćenje prava djece, • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja, • Verica Matošević, tehnička asistentica,	• Slavko Delić, predsjednik, • Milena Obradović, tajnica,
12. JU Centar za odgoj, obrazovanje, radno osposobljavanje i zapošljavanje mentalno retardirane djece, djece oboljele od autizma i cerebralne paralize „Vladimir Nazor“	17. 9. 2010.	• Nives Jukić, ombudsman, • Ljilja Krunić-Zita, pravnicai konzultantica, • Ines Štimjanin, psihologinja i konzultantica, • Nina Šeremet, pravnicavježbenica,	• Zulfo Ahmetović, ravnatelj
13. Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi RS-a	20. 9. 2010.	• Aleksandra Marin-Diklić, Voditeljica Odjela za praćenje prava djece, • Verica Matošević, tehnička asistentica,	• Ljubo Lepir, pomoćnik ministra zdravstva i socijalne skrbi RS-a

⁷⁷ Umirovljena stručnjakinja iz područja djece s posebnim potrebama.

14. Centar za slijepu i slabovidnu djecu i omladinu, Sarajevo	21. 9. 2010.	• Ljilja Krunić-Zita, pravnica i konzultantica, • Ines Štimjanin, psihologinja i konzultantica,	• Damir Ovčina, ravnatelj,
15. Centar za slušnu i govornu rehabilitaciju, Sarajevo	22. 9. 2010.	• Ljilja Krunić-Zita, pravnica i konzultantica, • Ines Štimjanin, psihologinja i konzultantica,	• Naim Salkić, ravnatelj, socijalni djelatnik, • pravnica
16. Osnovna specijalna škola Zenica	27. 9. 2010.	• Ines Štimjanin, psihologinja i konzultantica,	• Hadžira Dračo, ravnateljica,
17. Centar „Sveta obitelj“, Mostar	27. 9. 2010.	• Nives Jukić, ombudsman,	• dr. Don Ante Komadina, ravnatelj Caritasa • Mirjana Vlaho
18. Udruga „Susret“ Čitluk	28. 9. 2010.	• Nives Jukić, ombudsman,	• Jasna Vasilj, predsjednica,
19. Dom za djecu ometenu u tjelesnom ili psihičkom razvoju „Marija-naša nada“ Široki Brijeg	28. 9. 2010.	• Nives Jukić, ombudsman	• Slobodan Karačić, ravnatelj,
20. Ministarstvo prosvjete i kulture RS-a	28. 9. 2010.	• Nives Jukić, ombudsman, • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja, • Ines Štimjanin, psihologinja i konzultantica, • Nina Šeremet, pravnicavježbenica, • Verica Matošević, tehnička asistentica,	• Miroslav Bobrek, pomoćnik ministra za prosvjetu, • Slavica Kuprešanin, načelnica Odjela za srednje obrazovanje, • Duška Radmanović, načelnica za predškolski odgoj i osnovno obrazovanje,
21. URDAS⁷⁸ Sarajevo	30. 9. 2010.	• Nives Jukić, ombudsman, • Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja, • Ines Štimjanin, psihologinja i konzultantica, • Nina Šeremet, pravnicavježbenica, • Verica Matošević, tehnička asistentica,	• Nirvana Pištoljević, stručnjakinja za autizam,

⁷⁸ Udruga roditelja djece s autizmom iz Sarajeva

22. Federalni zavod za zapošljavanje	25. 10.2010.	• Nives Jukić, ombudsman, • Ines Štimjanin, psihologinja i konzultantica, • Nina Šeremet, pravnicavježbenica,	• Omer Korjenić, voditelj Sektora za zapošljavanje
23. Udruženje roditelja, omladine i djece s posebnim potrebama, Konjic	31.10.2010.	• pismena korespondencija	• Muamer Lavić, predstavnik,
24. Udruga „Život s Downovim sindromom“ iz Sarajeva	2. 11. 2010.	• pismena korespondencija	• predstavnice udruge
25. Zavod za slijepo i slabovidno „Budućnost“, Derventa	4. 11. 2010.	• Nives Jukić, ombudsman, • Aleksandra Marin-Diklić, voditeljica Odjela za prava djece,	• Vladan Popović, ravnatelj
26. Centar za socijalni rad, Trebinje	8. 11. 2010.	• Nives Jukić, ombudsman, • Nina Šeremet, pravnicavježbenica,	• Mira Ćuk, ravnateljica
27. Udruženje roditelja i djece s posebnim potrebama, Trebinje	8. 11. 2010.	• Nives Jukić, ombudsman, • Nina Šeremet, pravnicavježbenica	• Mijat Šarović, predsjednik,
28. Osnovna škola za djecu s posebnim potrebama Mostar	9. 11. 2010.	• Nives Jukić, ombudsman,	• Tonkica Blagojević, ravnateljica,
29. Savez organizacija za podršku osobama s intelektualnim poteškoćama FBiH „Sumero“	12. 11.2010.	• Nina Šeremet, pravnicavježbenica,	• Haris Haverić, predsjednik.